

# УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ із порушеннями слуху: **НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК**

- актуальні підходи до навчання
- сучасні стандарти супроводу
- реалізація корекційно-розвиткової складової

**УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ:  
НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК**

Навчально-методичний посібник

Рекомендовано  
Міністерством освіти і науки України

Харків  
Видавництво «Ранок»  
2020

УДК 376 : 612.85(072)  
У90

**Авторський колектив:**

*Світлана Кульбіда*, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу навчання жестової мови Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України;

*Світлана Литовченко*, кандидат педагогічних наук, завідувач відділу освіти дітей з порушеннями слуху Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України;

*Валентина Жук*, старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями слуху Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України;

*Віра Литвинова*, старший науковий співробітник відділу освіти дітей з порушеннями слуху Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України.

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України**  
(лист Міністерства освіти і науки України від 09.10.2020 №1/9-566)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Автори висловлюють подяку  
*Любові Луценко* – учительню-дефектологу та  
*й Оксані Романовській* – учительці початкових класів  
КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР»  
за презентація актуального досвіду,  
слухні зауваження й конструктивні поради.

**Рецензенти:**

*Наталія Лециій*, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дефектології та фізичної реабілітації Інституту фізичної культури, спорту та реабілітації Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, м. Одеса;

*Марія Кацан*, директор Тербовлянського навчально-реабілітаційного центру

У90 **Учні** початкових класів із порушеннями слуху: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник / [С.В. Кульбіда, С.В. Литовченко, В.В. Жук, В.В. Литвинова]. – Харків : Вид-во «Ранок», 2020. – 144 с.

ISBN 978-617-09-6787-9

У посібнику висвітлюються сучасні стандарти супроводу дітей з порушеннями слуху, розкриваються основні концептуальні підходи до оновлення змісту та методики навчання у контексті концепції НУШ. Методичні поради, запропоновані авторами посібника, мають інноваційний характер та ґрунтуються на результатах сучасних наукових розвідок та досліджень попередніх років.

Посібник адресовано педагогам спеціальних та інклюзивних закладів освіти, інклюзивно-ресурсних центрів; слухачам курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; батькам учнів з порушеннями слуху.

УДК 376 : 612.85(072)

ISBN 978-617-09-6787-9

© Кульбіда С.В., Литовченко С.В.,  
Жук В.В., Литвинова В.В., 2020  
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

## ЗМІСТ

Актуальні підходи до навчання та супроводу дітей із порушеннями слуху в умовах модернізації освіти (С. Литовченко) .....	5
Технології слухо-мовленнєвого розвитку дітей із порушеннями слуху, компенсованими засобами слухопротезування (В. Жук) .....	17
Формування логіко-математичної компетентності в учнів із порушеннями слуху (В. Литвинова) .....	37
Формування мовних і мовленнєвих компетенцій третьокласників із порушеннями слуху (С. Кульбіда) .....	51
Формування основ мовленнєвого розвитку учнів із порушеннями слуху в умовах Нової української школи (О. Романовська) .....	85
Організаційно-змістові особливості корекційно-розвиткової складової для дітей із порушеннями слуху (із досвіду роботи КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР») (Л. Луценко) .....	107

## **АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ ТА СУПРОВОДУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ**

Протягом останніх десятиріч наша країна вибудовує суспільні відносини на основі демократичних цінностей, що сприяє утвердженню філософії толерантності, а відтак соціальної моделі сприйняття інвалідності, за якої, на відміну від медичної, обмеження розглядаються як результат дискримінації з боку суспільства, а не стану людини.

Позитивним результатом означених тенденцій виступає нова освітня концепція («Нова Українська школа»), яка ґрунтується на дитиноцентрованих принципах та передбачає реалізацію особистісно-орієнтованого, компетентнісного, інклюзивного підходів. У широкому сенсі інклюзивність розглядають як доступність здобуття освіти на різних рівнях; пристосування (адаптацію) освітнього середовища до дитини, а не навпаки; можливість навчатися за індивідуальною освітньою траєкторією; надання підтримки та супроводу відповідно до освітніх потреб.

Спільно з Міністерством освіти і науки України Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України визначає стратегію розвитку та нову методологію освіти дітей з особливими освітніми потребами, яка передбачає створення умов для здобуття різних освітніх рівнів дітьми, не залежно від їхнього соціального статусу, стану здоров'я, зокрема, наявності тих чи інших порушень психофізичного розвитку; спрямування освіти на задоволення потреб дітей та їхніх батьків шляхом надання освітніх послуг (зокрема реабілітаційних, корекційно-розвивальних та ін.); відмову від нозологічного принципу направлення дітей у спеціальні заклади, розширення мережі навчальних установ та надання батькам право вибору освітнього маршруту для своєї дитини.

Водночас, пріоритетним напрямом національної державної політики виступає упровадження міжнародних стандартів професійної допомоги дітям з особливими освітніми потребами: якомога більш раннє виявлення проблеми у розвитку та рання комплексна допомога (впроваджується програма раннього втручання); зміна підходів до визначення необхідних для дитини послуг, зокрема, відмова від опори на категорії порушень, натомість насамперед врахування індивідуальних особливостей розвитку, потреб кожної дитини; орієнтація фахівців на надання допомоги сім'ї, широке залучення батьків до роботи з дітьми та підвищення відповідальності батьків за реабілітацію та навчання своїх дітей; організація міждисциплінарного командного підходу та надання інтегрованих послуг.

Затвердження в Україні інноваційного інструментарію «Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності і здоров'я» (МКФ) впроваджує функціонально-компетентнісний підхід до визначення особливих освітніх потреб дитини; теорію функціонування, що пояснює закономірності та особливості розвитку, обмеження життєдіяльності, пов'язані зі станом здоров'я, з позиції організму, особи та суспільства.

Рамковий Закон України «Про освіту» (2017 р.) проголошує базовими принципи недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Загалом, національна система спеціальних шкіл для дітей з порушеннями слуху, у тому числі у складі навчально-реабілітаційних центрів, налічує понад 50 закладів (на тимчасово окупованих територіях та в анексованому Криму залишилося 6 спеціальних шкіл); у Києві та обласних центрах працюють заклади дошкільної освіти для дітей з порушеннями слуху або дошкільні групи при школах; збільшується кількість спеціальних та інклюзивних груп / класів, в яких навчаються діти з порушеннями слуху; вихователі та вчителі інклюзивних закладів не є сурдопедагогами, працюють у команді із фахівцями зі спеціальної педагогіки.

Категорія дітей з порушеннями слуху досить розмаїта. Ступінь порушення слуху може суттєво відрізнятися: легка, помірна, важка, повна. Відповідно можливості слухового сприймання коливаються від труднощів у сприйманні та розумінні тихого мовлення в шумному середовищі (мінімальне зниження слуху), тихого та віддаленого мовлення в тиші (зниження слуху I ступеня); можливості сприймати розмовне мовлення тільки з близької відстані – 2-3 м (зниження слуху II ступеня), лише гучне мовлення на близькій відстані (зниження слуху III ступеня) до стану, коли залишаються певні слухові відчуття, що дають змогу сприймати гучні звуки довкілля та окремі звуки мовлення (зниження слуху IV ступеня) або можливість сприймати розмовне мовлення лише через слух відсутня, від так слух не є головним «комунікаційним» каналом для сприймання та продукування мовлення (глухота).

Варто зазначити, що ступінь зниження слуху та можливість сприймати розмовне мовлення є основними критеріями за медичного (аудіологічного) підходу до проблеми глухоти. Відповідно до соціокультурного підходу глухий (нечуючий) – людина, яка користується жестовою мовою, як основним засобом спілкування, відчуває свою приналежність до культури глухих, усвідомлює себе як представника спільноти глухих, лінгвокультурної меншини. Важливим критерієм є наявність порушення слуху у батьків та мова, якою спілкуються у родині (словесна чи жестова); рівень слуху не визначальний (приміром, людина з легким чи помірним порушенням слуху, яка у тихому приміщенні сприймає мовлення, при підвищенні шуму таку можливість втрачає, використовує жестову мову і відтак є «глухою»).

У Саламанській декларації (1994 р.), де проголошено пріоритетним інклюзивний підхід в освіті, також зазначено: «Освітня політика повинна повністю враховувати індивідуальні відмінності та особливості. Важливість мови жестів як засобу комунікації між глухими, наприклад, повинна бути визнана; необхідно вжити відповідні заходи для забезпечення того, щоб усі глухі люди мали доступ до освіти на своїй національній мові жестів. З огляду

на особливі потреби у комунікації глухих і глухих/сліпих осіб їх освіту, можливо, доцільніше організовувати у спеціальних школах і спеціальних класах та підрозділах звичайних шкіл».

Водночас, сьогодні стрімко розвиваються медико-технічні засоби компенсації порушень слуху: надпотужні слухові апарати та кохлеарна імплантація (введення системи електродів до внутрішнього вуха пацієнта), що поряд із впровадженням програм неонатального скринінгу, раннього втручання створюють можливості для розвитку слухового сприймання та формування словесного мовлення як засобу комунікації, розширюють вибір освітніх маршрутів для таких дітей.

Зазначимо, що додаткові послуги для дітей з порушеннями слуху включають розвиток слухового (слухо-зорового, слухо-зоро-тактильного) сприймання, усного та писемного мовлення; формування жестомовної комунікативної компетентності; музично-ритмічні заняття тощо; сучасні підходи характеризуються застосуванням гнучких, максимально індивідуалізованих планів та програм з врахуванням наявного рівня розвитку, потенційних можливостей дитини, очікувань та запитів батьків.

Таким чином, діти з порушеннями слуху здобувають освіту у спеціальних та інклюзивних умовах й потребують супроводу та різних стратегій підтримки в освітньому середовищі.

## **ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ШКІЛЬНИМ КОМАНДАМ СУПРОВОДУ**

Потреби дитини, визначенні фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів та учасниками команди супроводу закладу освіти мають бути забезпечені в різних умовах навчання. Сьогодні карантин висуває нові вимоги – забезпечення потреб дитини й в умовах дистанційного формату.

Аналіз актуальних досліджень. Зважаючи на новизну проблеми, наукові публікації із питань організації дистанційного навчання дітей з



порушеннями слуху нечисленні (Н. Адамюк, 2020; В. Жук, 2020; А. Замша, 2020). Актуальним у контексті проблеми є праці, присвячені сучасним підходам до освіти дітей з особливими освітніми потребами (Е. Данілавичюте, 2018; В. Засенко та ін., 2016; А. Колупасва, 2019; О. Таранченко, 2019; J. Deppeler, 2015; T. Loreman, 2015), особливостям організації освітнього середовища для дітей з порушеннями слуху (С. Кульбіда та ін., 2019), питанням дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами (О. Чеботарьова та ін., 2020). Наявний перший практичний досвід дистанційного навчання дітей з порушеннями слуху, визначилися нагальні проблеми.

Із початком карантину Міністерством освіти і науки України запроваджено платформу, де вміщується інформація про зміни в освітньому процесі, введені через вимушене дистанційне навчання <http://mon-covid19.info/>. 22 червня 2020 року на офіційному сайті МОН України представлено на громадське обговорення проєкт «Положення про дистанційну форму здобуття загальної середньої освіти», спрямований врегулювати реалізацію дистанційного навчання за двома напрямками: дистанційною формою як окремою формою здобуття освіти; шляхом використання технологій дистанційного навчання в різних формах (денної, вечірньої, заочної, мережевої, екстернатної, сімейної (домашньої), педагогічному патронажі) здобуття освіти.

У проєкті враховано особливості дистанційного навчання під час карантину (надзвичайних обставин), а також передбачено умови для реалізації змішаного навчання; поповнено термінологічну систему педагогічної галузі: «асинхронний режим», «електронні освітні ресурси з навчальних предметів (інтегрованих курсів)», «інформаційно-телекомунікаційна система дистанційного навчання (електронна освітня платформа)», «електронне освітнє середовище», «синхронний режим» тощо.

Окремі пункти Положення деталізують особливості дистанційного навчання осіб із особливими освітніми потребами, забезпечення додаткових

психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових занять (послуг) у зазначених умовах.

У професійній спільноті приділяється значна увага питанням дистанційної освіти дітей з особливими освітніми потребами, зокрема дітей з порушеннями слуху. Наводимо думки педагогів-практиків у контексті проблеми: при навчанні дітей з порушеннями слуху значна частина часу має бути відведена на індивідуальні роз'яснення та консультації; серед проблемних питань: недостатнє технічне забезпечення учнів та педагогів, різні можливості батьків щодо допомоги у навчанні, психологічні наслідки соціальної ізоляції, а також через нерозуміння матеріалу, зниження мотивації до навчання; для учнів з порушенням слуху більшою мірою важливе безпосереднє спілкування, можливість бачити «обличчя вчителя». Більшість педагогів зазначають, що дистанційне навчання для дітей з порушеннями слуху можливо розглядати виключно як тимчасовий вимушений захід.

Проте дистанційний формат може періодично застосовуватися, діти будуть навчатися з дому, відтак педагоги мають бути готові до відповідної організації освітнього процесу та корекційно-розвивального супроводу.

Проблема визначення потреб є актуальною у контексті організації дистанційного навчання; її вивченню присвячено дослідження українських науковців Е. Данілавичюте, А. Колупаєвої, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.

Об'єктивне визначення потреби покликано сприяти усуненню бар'єрів, які перешкоджають повноцінній участі дитини у освітньому процесі та успішному функціонуванню у соціумі.

У Законі України «Про освіту» (2017 р.) зазначено: «особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту». Вочевидь така підтримка реалізується через відповідні психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги, спеціальне обладнання, наявність асистента вчителя та/або асистента дитини, необхідні адаптації та/або модифікацій в освітньому процесі.

Важливими положеннями щодо урахування потреб при організації навчання, зокрема й дистанційного, учнів з порушеннями слуху є наступні:

- кожна дитина унікальна, потреби індивідуальні;
- на часі відмова від опори на категорії порушень, натомість насамперед врахування індивідуальних особливостей розвитку, потреб кожної дитини;
- проектуючи навчання в першу чергу враховуємо особливості розвитку та навчальної діяльності конкретної дитини та обираємо з порад, які складені за нозологічним принципом (типом порушення/ типологічними відмінностями);
- враховуємо сильні сторони, що дитина може і що може запропонувати система освіти у разі виникнення потреби;
- задоволення особливих освітніх потреб здійснюється через адаптації/ модифікації освітнього середовища (змісту, процесу, методів, матеріалів, ресурсів, очікувальних результатів), використання додаткового обладнання, послуг тощо;
- міра прояву й специфічність особливих освітніх потреб визначають специфіку підтримки учнів у процесі навчання.

У підготовці матеріалів використано **методи** теоретичного аналізу літературних джерел, нормативних документів та результатів сучасних досліджень, представлених у виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, наукометричних баз даних Index Copernicus, Google Scholar та ін.; а також узагальнення практичного досвіду дистанційного навчання дітей з порушеннями слуху.

Пропонуємо ключові рекомендації щодо використання технологій дистанційного навчання та організації безбар'єрного електронного освітнього середовища для учнів з порушеннями слуху (на період дії надзвичайних обставин), які стануть у нагоді як педагогам та фахівцям, що забезпечують супровід, так і батькам.

Необхідно акцентувати, що он-лайн навчання значної кількості учнів з порушеннями слуху передбачає більшою мірою:

- індивідуальну допомогу, консультування, оскільки особливості та потреби у кожної дитини різні;
- співпрацю з батьками, допомогу їм, забезпечення інформацією та матеріалами;
- час для адаптації до змін в організації навчання;
- потребує більше зусиль, і відповідно більше виснажує ніж навчання у класі (необхідність дивитися на екран, утримувати увагу; «не звичне» сприймання вчителя, зображення себе та однокласників тощо);
- може зумовити перегляд освітніх потреб учнів у зв'язку зі зміною формату навчання.

Тривале позбавлення живого спілкування з однолітками, з педагогами, які підтримують, може негативно вплинути на соціальний розвиток учнів.

Важливе значення для організації навчання учнів з порушеннями слуху мають:

- ступінь прояву порушення; вид, час, якість слухопротезування (слуховий апарат, кохлеарний імплант, слуховий апарат кісткової провідності), рівень розвитку слухового сприймання та мовлення;
- провідний спосіб комунікації / основні засоби спілкування (словесна, жестова мови), підхід, за якого відбувалось попереднє навчання;
- наявність комплексних порушень;
- індивідуальні особливості дитини.

Варто зазначити, що одним з основних у навчанні дітей з порушеннями слуху є бар'єр у налагодженні комунікації, отриманні інформації в повному обсязі. Узагальнюючи основні підходи можливо визначити специфічні для організації дистанційного навчання моменти:

- учні з порушеннями слуху можуть мати різні освітні потреби (в залежності від специфіки реабілітації одним важливіший якісний мікрофон, іншим – артикуляція, наявність підписів);

– для жестомовних учнів (для яких основним чи одним з основних засобів спілкування є українська жестова мова) освітній процес має будуватися на основі двомовності (бімодально-білінгвального навчання);

– перш ніж планувати адаптації для учня з порушеннями слуху, варто дізнатися, який формат буде найзручнішим (те, що працювало у класі, може не допомагати в режимі он-лайн, наприклад, якщо в класі учень сприймав матеріал на слухо-зоровій основі з допомогою звукопідсилюючого обладнання, в умовах віртуального класу необхідними будуть послуги перетворення аудіо інформації у текстову тощо). У даному контексті влучним є вислів – *Remain Flexible, because it Won't be «One Size Fits All»* (Залишайтеся гнучкими, це не буде «один розмір для всіх»).

У межах слухової доступності важливими є: забезпечення якісного звуку, відсутність зайвих шумів, відлуння, трансляція без гальмування; можливість бачити обличчя вчителя та однокласника, який говорить (під час відповідей на питання, обговорення, спілкування); чітка артикуляція, нормальний темп та гучність мовлення того, хто говорить.

Забезпечення доступності під час відео конференції: камери вчителя та учнів мають бути включені, кут та відстань розташування камери, рівень освітлення у кімнаті мають забезпечувати можливість добре бачити обличчя мовця (учасник, який у даний момент не говорить, може тимчасово відключити камеру, щоб зберегти «пропускну спроможність»); питання для обговорення доцільно вводити у вікні чата, щоб учень з порушеннями слуху міг читати питання та відповіді додатково до їх прослуховування; за можливості включити функцію додавання підписів/субтитрів у режимі реального часу, відповідно учень зможе бачити презентацію, обличчя вчителя чи іншого учасника та\або підписи; варто встановити «правила спілкування в он-лайн класі»: для того, щоб легше відрізнити голос однієї людини від іншої, доцільно кожному назвати своє ім'я, перед тим, як розпочати говорити; той, хто не говорить, вимикає мікрофон щоб мінімізувати фоновий шум; одночасно має говорити лише один;

запропонувати функцію підняття руки; за можливості використовувати якісне обладнання (камери, мікрофони / гарнітура) та Інтернет зв'язок всіх учасників.

Дітям зі зниженим слухом набагато складніше зрозуміти мовлення у шумній обстановці, такі перешкоди можуть спричинити проблеми з увагою, втомлюваність при прослуховуванні, дратівливість тощо. Щоб забезпечити необхідні умови вдома рекомендуємо: зменшити фоновий шум (зачинити вікна та двері, вимкнути чи відійти від приборів, що «шумлять», дистанціюватися від інших членів родини); перевірити обладнання, яким користується дитина для он-лайн навчання; використовувати додаткові технології для підсилення звуку при роботі з комп'ютером

Візуальна доступність включає: підкріплення словесної інформації наочністю (малюнки, фото, схеми, відео, драматизації, інсценування тощо); використання чітких покрокових візуальних інструкцій; доступність слухової інформації через друкований текст, підписи (матеріали, що використовуються для навчання, надаються у текстовому варіанті для учнів старших класів та батьків), на візуальних носіях (відео, фільми) мають бути доступні субтитри (автоматично створені субтитри можуть мати значну кількість помилок, тому не варто розглядати їх як повноцінне забезпечення доступності).

Для жестомовних учнів дистанційне навчання здійснюється українською жестовою мовою або із супроводом / перекладом українською жестовою мовою; детальна інформація про проведення он-лайн уроків українською жестовою мовою розміщена на сайтах Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України <http://ispukr.org.ua/> та Українського товариства глухих (УТОГ) <https://utog.org/>.

Результати дослідження дають підстави зробити наступні **висновки**:

1) Аналіз нормативних документів, психолого-педагогічної літератури свідчить про актуальність проблеми організації супроводу та підтримки дітей з порушеннями слуху в різних умовах навчання. Втім, за причини того, що

дистанційна форма є інноваційною у вітчизняній практиці, питання організації навчання за такого підходу для дітей з порушеннями слуху залишаються недостатньо вивченими і методично обґрунтованими. На перший план виступає необхідність підготовки рекомендацій щодо розроблення та використання електронних освітніх ресурсів, проведення навчальних занять із врахуванням індивідуальних потреб дітей з порушеннями слуху. Актуальними є наявний досвід навчання під час дії карантинних обмежень, який слід вдосконалювати шляхом співпраці.

2) На основі узагальнення даних визначено специфічні моменти організації дистанційного навчання учнів з порушеннями слуху, надано ключові рекомендації для педагогів та батьків щодо забезпечення слухової та візуальної доступності навчального матеріалу.

3) Дистанційну форму здобуття освіти для дітей з порушеннями слуху слід розглядати лише на період дії надзвичайних обставин; такий формат не здатний замінити навчання дітей у класі, безпосередню роботу з вчителем.

Ми звичайно не врахували всі можливі аспекти організації он-лайн навчання дітей з порушеннями слуху, доцільними є подальші дослідження.

**Перспективи подальших наукових розвідок.** Актуальним є вивчення міжнародного досвіду та узагальнення пропозицій педагогів-практиків спеціальних та інклюзивних закладів освіти; розроблення методичних рекомендацій для вчителів, які навчають дітей з порушеннями слуху різних вікових груп; удосконалення електронних освітніх ресурсів, наповнення їх якісним апробованим контентом, адаптованим до різних потреб учнів; поширення прикладів вдалої практики, внесення відповідних тем до програм підвищення кваліфікації педагогічних працівників. На часі також підготовка рекомендацій щодо «переходу» від дистанційного формату навчання до звичайної роботи у класі чи групі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Данілавічюте, Е. А. (2018). Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 3(87), 7-18.

(Danilovichute, E. A. (2018). Children with special educational needs in an inclusive environment. *Special child: education and upbringing*, 3(87), 7-18).

2. Закон України «Про освіту» (*Law of Ukraine "On education"*) (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>.

3. Засенко, В. В., Колупаєва, А. А., Таранченко, О. М. (2016). Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*, В. Г. Кремінь (ред.), (сс. 68-77), К.: Педагогічна думка (Zasenko, V. V, Kolupaeva, A. A, Taranchenko, O. M (2016). Education of children with special needs: from institutionalization to inclusion. In V. G. Kremin (Ed.), *National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine* (pp. 68-77), K.: Pedagogichna dumka).

4. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Замша, А. В., Адамюк, Н.Б. (2020). *Дистанційне навчання дітей з порушеннями слуху*. Режим доступу: <http://ispukr.org.ua/?cat=5&paged=3#.Xz1qcdQS9H0> (Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Zamsha, A. V., Adamyuk, N. B. (2020). *Distance learning of children with hearing impairments*. Retrieved from: <http://ispukr.org.ua/?cat=5&paged=3#.Xz1qcdQS9H0>).

5. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Жук, В.В. (2020). *Як підготувати та провести індивідуальне корекційне заняття з дитиною з порушенням слуху дистанційно? Практичні поради*. Режим доступу: <http://ispukr.org.ua/?p=5702#.Xz1q-tQS9H0> (Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Zhuk, V. V. (2020). *How to prepare and conduct an individual correctional lesson with a child with hearing impairment remotely? Practical advice*. Retrieved from: <http://ispukr.org.ua/?p=5702#.Xz1q-tQS9H0>).

6. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Чеботарьова, О. В., та ін. (2020). *Порадник батькам: практичні рекомендації під час дистанційного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями*. Режим доступу: <http://ispukr.org.ua/?p=5762#.Xz1pztQS9H0> (Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Chebotaryova, O. V., etc. (2020). *Parent's guide: practical recommendations for distance learning of children with intellectual disabilities*. Retrieved from: <http://ispukr.org.ua/?p=5762#.Xz1pztQS9H0>).

7. Колупаєва, А. А., Таранченко, О. М. (2019). *Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник*. Харків: Ранок. ()

8. Кульбіда, С. В., та ін. (2019). *Навчання дітей із порушеннями слуху*. Харків: Ранок. (Kul'bida, S.V., etc. (2019). *Teaching children with hearing impairments*. Kharkiv: Ranok).

9. Проект «Положення про дистанційну форму здобуття загальної середньої освіти» (*Draft "Regulations on the distance form of general secondary education"*) (2020). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-polozhennya-pro-distancijnu-formu-zdobuttya-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.

10. Center On Online Learning and Students with Disabilities. Retrieved from: <http://www.centerononlinelearning.res.ku.edu/>.

11. Deppeler, J., Loreman, T., and Smith, R. (2015). Teaching and learning for all. In J. Deppeler, T. Loreman, R. Smith, and L. Florian. (Eds.), *Inclusive pedagogy across the curriculum. International perspectives on inclusive education* (pp. 1-10). London: Emerald Group Publishing.

12. Hearing Loss Community. Retrieved from: <https://www.hearinglikeme.com/online-learning-for-deaf-students/>.



## **ТЕХНОЛОГІЇ СЛУХОМОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ, КОМПЕНСОВАНИМИ ЗАСОБАМИ СЛУХОПРОТЕЗУВАННЯ**

За даними ВОЗ 360 мільйонів (5%) людей у світі мають втрату слуху, яка інвалідизує (у дорослих 40 дБ на вусі, яке чує краще, у дітей – 30 дБ), у тому числі це 32 млн дітей (Інформаційний бюлетень «Глухота і втрата слуху», 2019 р.).

В останні роки в Україні відбувається поступ у напрямі до світових стандартів надання допомоги дітям з порушеннями слуху: обов'язкового неонатального скринінгу слуху, збільшення кількості слухопротезувань високотехнологічними засобами корекції, в тому числі КІ, набирає обертів раннє втручання, продовжують розгортатися інклюзивні процеси. Це зумовлює необхідність переосмислення підходів щодо слухомовленневого розвитку дітей з порушеннями слуху, внесення обґрунтованих коректив в організаційне і технологічне забезпечення освітньої та корекційно-розвиткової роботи з ними.

Проблема слухомовленневого розвитку має різні аспекти: медичні, технічні, соціальні, економічні, психологічні, педагогічні.

Слухомовленневий розвиток дітей з порушеннями слуху відбувається у специфічних умовах, суттєво залежить від зовнішніх впливів.

Питання розвитку слуху та мовлення дітей з порушеннями слуху можуть розв'язуватися у різний спосіб, залежно від того, якими є очікування і запити батьків, загальні орієнтири та кінцева мета. Відомо, що функції спілкування, взаємодії, передачі досвіду, розвитку мислення і формування свідомості може виконувати як словесне, так і жестове мовлення. Вибір на користь того чи іншого комунікативного засобу або їх поєднання, зазвичай, здійснюється з врахуванням багатьох чинників, серед яких актуальними є

культурно-соціальні (зокрема, які мовні традиції, який ресурс має родина), освітні (які методи або один метод пропонують заклади освіти) та медико-технічні (якою є ефективність медико-технічної корекції слуху).

Якщо кінцевою метою комплексного міждисциплінарного корекційного впливу обрано орієнтування дитини в акустичному середовищі, мовленнєвий розвиток на слуховій основі, максимальне інтегрування у середовище чуючих, то вибір медико-технічних та педагогічних стратегій здійснюється на користь вчасного ефективного слухопротезування та подальшої корекційно-розвиткової роботи. Варто відзначити, що щороку збільшується кількість ефективно слухопротезованих дітей, відтак, зростає й запит на педагогічні технології слухомовленнєвого розвитку таких дітей.

## Етапи супроводу



Якщо умовно поділити той шлях, який дитина проходить разом із батьками та фахівцями у своєму слухомовленнєвому розвитку, то можна умовно виділити три етапи:

1. Діагностичний, під час якого відбувається виявлення порушень слуху через скринінг слуху новонароджених та моніторинг стану слуху; з'ясування характеру порушення та аналіз умов розвитку дитини (мовних традицій, запитів, ресурсу родини).

2. Корекційно-відновлювальний, коли обирається оптимальний спосіб та здійснюється слухопротезування, завдяки якому

- забезпечується якість слухового сприймання для подальшої медико-педагогічної реабілітації дитини,

- підвищується рівень безпеки та орієнтування в акустичному середовищі,

- створюється слухове підґрунтя для спонтанного та педагогічно скерованого розвитку мовлення,

- покращуються умови комунікації на слуховій основі.

3. Корекційно-розвивальний, основною частиною якого є педагогічний вплив, за якого

- скориговане слухове сприймання може бути використане як основа для мовленнєвого розвитку,

- зовнішні чинники відіграють вирішальне значення для слухомовленнєвого розвитку слухопротезованої дитини.

Передумови успішності учнів з порушеннями слуху в опануванні словесного мовлення закладаються за довго до початку навчання у школі. Численними науковими дослідженнями доведено вирішальну роль раннього віку для слухо-мовленнєвого розвитку дитини. Опанування навички слухання (сприймання і розуміння акустичних сигналів) починається від народження дитини (Hellige, 1993; Ross, Brackett, Maxon, 1991; Briskey, 1980; Harris, 1980). Саме у ранньому віці під час активної діяльності мозку із сприймання та переробки акустичних сигналів створюється основа для подальшого сенсорного розвитку, формування пізнавальних процесів, опанування мовлення. Пластичність нервової системи на цьому етапі дозволяє, за умов адекватної сенсорної стимуляції кори головного мозку, суттєво попередити або подолати відставання у слухомовленнєвому розвитку (Феклістова, 2011; Хаджимухамедов, 2020). Понад 50 країн світу запровадили неонатальний скринінг слуху та реалізують програми раннього втручання для дітей з порушеннями слуху та їх родин. За влучним

висловлюванням Арміна Льове (Німеччина) сучасна сурдопедагогіка все більше стає превентивною педагогікою (Лёве, 2003).

Доведено, що скориговані слухові можливості тільки у поєднанні із сприятливими освітніми умовами забезпечують формування слухомовленнєвих компетенцій (Королева, 2016, 2017, 2018; Хаджимухамедов, 2020). Засвоєння мовлення з ефективно слухопротезованим учнем з порушенням слуху відбувається на основі практичного ознайомлення з компонентами мовної системи, для якого не достатньо почути акустичний сигнал, необхідно його інтерпретувати, усвідомити значення почутого. У процесі обробки мовленнєвого акустичного сигналу задіяні слухова увага, слухова та слухомовленнєва пам'ять, слуховий контроль, слухово-артикуляційна координація, фонематичний слух, слуховий контроль, мислення.



У дитини із збереженим слухом ці механізми формуються здебільшого мимовільно під час повсякденного спілкування. Якщо дитина з вродженим порушенням слуху була вчасно слухопротезована (у перші місяці після народження), її навички обробки акустичної інформації, в тому числі і зверненого усного мовлення, за умов сприятливого слухомовленнєвого середовища, формуються у терміни, наближені до вікових норм. Що старша

дитина отримує можливість чути, то більше часу і зусиль необхідне для формування цих механізмів.

У попередні роки багато дітей з порушеннями слуху користувалося СА з доступними на той час, невисокими характеристиками якості, тому виникла і закріпилася недовіра до слухопротезування і сумніви щодо його доцільності. Нині суттєво розширилися можливості корекції слуху засобами слухопротезування, у тому числі з допомогою високотехнологічних слухових апаратів та кохлеарних імплантів. Медико-технічні інновації та досягнення останніх років відкрили нові перспективи щодо педагогічного впливу на слухомовленнєвий розвиток дітей з порушеннями слуху, посприяли виникненню й розповсюдженню нових педагогічних стратегій, дозволили розширити діапазон вибору. Зокрема, арсенал педагогічних засобів поповнився блоком слухових методів, за яких мовленнєвий розвиток відбувається переважно на слуховій основі (аудиовербальний, слухомовленнєвий, метод СУГ та ін.). Широка географія застосування слухових методів у світі (Австрія, Хорватія, Угорщина, Німеччина, Литва, Росія, Білорусь, Казахстан, Австралія, країни Африки) засвідчує їх життєздатність та високу ефективність.

Співіснування жестових, словесних, та слухових підходів уможливорює вибір навчального шляху дитини, способу (або способів) комунікації з нею (Diller, 2005).



Основним орієнтиром для обрання педагогічних технологій, методів та дидактичних прийомів, визнається не стан слухової функції, як це було раніше й знаходило відображення в окремих методиках навчання глухих дітей і дітей зі зниженим слухом, а наявність, спосіб та своєчасність слухопротезування та педагогічного втручання (Guberina, 2013; Королева, Янн, 2013; Обухова, 2016; Феклистова, 2017).

Важливо наголосити на тому, що корекційно-розвивальна робота із слухомовленневого розвитку дітей з порушеннями слуху є ефективною, якщо здійснюється на міждисциплінарному рівні та реалізується командою фахівців медичної, технічної, педагогічної, психологічної, соціальної галузей у тісній співпраці з батьками дитини та/або іншими значущими дорослими. На відміну від мультидисциплінарної моделі супроводу, найбільш розповсюдженої до недавня, за якої комплекс послуг, надається різними фахівцями, кожний з яких має свої завдання, реалізує свою стратегію, керується своїми підходами, спрямовує діяльність на задоволення окремих потреб та оцінює окремі здобутки дитини, міждисциплінарна команда супроводу будує свою діяльність на засадах співпраці, партнерства з урахуванням думок усіх членів команди, відбувається регулярний обмін інформацією, колективний аналіз усіх чинників впливу на дитину, спільно визначаються її потреби, узгоджуються цілі, добираються підходи, розробляються стратегії впливу, програма дій, план та механізми їх реалізації, плануються та здійснюються моніторингові заходи і оцінювання здобутків.

Міждисциплінарна команда виконує інформаційно-просвітницькі, організаційно-координаційні, діагностичні, моніторингові, корекційно-розвиткові та методичні функції.

## Функції міждисциплінарної команди

- ✓ Інформаційно-просвітницькі.
- ✓ Організаційно-координаційні.
- ✓ Діагностичні.
- ✓ Моніторингові.
- ✓ Корекційно-розвиткові.
- ✓ Методичні.



Застосування сучасних слухових апаратів та імплантів здатне забезпечити якісне сприймання звуків переважній більшості дітей впродовж усього дня, а не лише під час спеціальних занять із сурдопедагогом. Це розширює освітній простір корекційно-розвиткового впливу та уможливорює його родинноцентрованість. Водночас, виникає необхідність змінити спрямування фахової допомоги та арсенал педагогічних засобів з врахуванням того, що слухо-мовленнєвий розвиток дитини може відбуватися на основі повсякденних акустичних вражень під час правильно побудованого спілкування дитини з членами родини (Королева, Янн, 2013; Guberina, 2013). У новій парадигмі, що поступово вибудовується, визнається і береться до уваги, що

- ✓ сім'я є основним агентом впливу на слухомовленнєвий розвиток дитини з порушенням слуху;
- ✓ точка зору щодо стратегій слухомовленнєвого розвитку дитини та шляхів її реалізації та запити батьків мають провідне значення;
- ✓ родина, а не лише дитина, потребує фахової підтримки (психологічної, інформаційної, соціальної).

Принцип родинноцентризму втілюється у новій, партнерській, моделі взаємодії фахівців з батьками з порушенням слуху. За традиційної, експертної моделі, фахівці є носіями знань, основними виконавцями розвиткових та навчальних завдань, визначають освітні цілі, планують

стратегії впливу, а роль батьків обмежується тим, що вони надають деяку інформацію та виконують завдання фахівців (тією чи іншою мірою).

На відміну від експертної, партнерська модель передбачає відповідальність і вагому участь як фахівців, так і батьків на всіх етапах. У команді із фахівцями батьки збирають, аналізують і узагальнюють інформацію про успішність дитини, чинники впливу на її розвиток, беруть участь у визначення освітніх та розвиткових цілей, плануванні подальшого впливу, моніторингу успішності та сформованості основних компетенцій.

Оновлюються підходи до формування курикулуму, зокрема змісту мовленнєвої, мовної та корекційно-розвиткової складових змісту освіти дітей з порушеннями слуху.

Сприймання мовлення на слух формується поетапно, як у дитини з нормальним слухом, так і у дитини, слух якої відновлено технічними засобами. Поступовий перехід від одного до іншого рівня розвитку мовленнєвого слуху забезпечує просування дитини від прелінгвальної до лінгвальної стадії мовленнєвого розвитку та подальше удосконалення мовлення на слуховій основі: (за Е.І. Леонгард)

- детекція – дитина виявляє звучання, усвідомлює, що мовна одиниця прозвучала,
- диференціація – дитина усвідомлює, що прозвучали різні мовні одиниці, розрізняє їх на слух,
- ідентифікація – дитина впізнає на слух знайомі одиниці мови,
- перцепція – дитина сприймає на слух незнайомий мовленнєвий матеріал.

У дитини із збереженим слухом ці рівні формуються спонтанно під час повсякденного спілкування. У слухопротезових дітей перехід від етапу до етапу відбувається у різний час. Якщо дитина з порушенням слуху протезована у ранньому віці, у перші місяці життя, то цей шлях вона проходить досить швидко і наближено до природної динаміки розвитку за умов певної організації життєдіяльності і спілкування. Щостарша дитина



отримала або покращила можливість чути, то більше часу і зусиль знадобиться (Хаджимухамедов, 2020).

За І.В. Корольовою, слухопротезована КІ дитина послідовно проходить кілька періодів (етапів) слухомовленневого розвитку:

1) Початковий період розвитку слухового та слухомовленневого розвитку.

Виникає цікавість до звуків, з'являється голосова активність, перші домовленнєві і мовленнєві наслідування (окремі звуки, склади, звуконаслідування, слова).

2) Основний період розвитку слухового та слухомовленневого розвитку.

Розвивається слухова увага, впізнавання, розрізнення звучань, розуміння частовживаних слів і речень, формується пасивний та активний словник, у мовленні з'являються перші слова й прості речення, під корекційно-розвитковим впливом активізується слуховий контроль, слухомовленнева пам'ять.

3) Мовний період розвитку сприймання мовлення і власного мовлення.

З'являється розуміння мовлення в ускладнених акустичних умовах. Відбувається засвоєння мовної системи, граматичних особливостей та використання у власному мовленні.

4) Період розвитку зв'язного мовлення і розуміння складних текстів.

Цей період характеризується вмінням спілкуватися з різними людьми з допомогою мовлення, зрозуміти прочитаний текст, переказати його, продукувати розповідь на різні теми.

Швидкість переходу від одного до іншого етапу слухомовленневого розвитку у дітей з порушеннями слуху дуже різниться і залежить від

□ часу втрати слуху, слухового досвіду та розвитку мовлення до втрати слуху,

- часу між втратою слуху та слухопротезуванням (чи збереглися у пам'яті акустичні образи, втрачене чи збереглося мовлення, якою мірою),
- ефективності медико-технічних засобів корекції слуху,
- слухового віку (як довго чує, як за цей час просунулася у слухомовленневному розвитку),
- того, чи проводилися спеціальні заняття до слухопротезування, які саме слухомовленнєві навички були сформовані та інших чинників.

Це може розглядатися як підстави для відмови від уніфікації змісту зазначених складових та його структурування за віком дітей або роком навчання. Натомість, пропонується гнучкий диференційований, індивідуалізований зміст, який, зокрема, дозволяє врахувати слуховий вік дитини та стан слухо-мовленнєвого розвитку. Основні структурні складові такого змісту – етапи слухо-мовленнєвого розвитку, які кожна дитина проходить у різному віці, у власному темпі (Guberina, 2013; Жук, Литвинова, Литовченко, Шевченко та ін. 2014; Феклистова, 2017).

Важливими у доборі технологій слухомовленнєвого розвитку є очікування батьків. Тому, серед актуальних питань

1) формування реалістичних очікувань щодо витрат зусиль та часу на реабілітаційні заходи, результатів комплексного корекційного впливу, які можуть суттєво різнитися, а саме, слухомовленнєвий розвиток максимально наближуватися до рівня осіб зі збереженим слухом або мати значні особливості у фонетичному й граматичному оформленні, словниковому запасі, рівні мовних узагальнень тощо (Max S. Chartrand; Головчиц; Носкова та ін.),

2) методичне забезпечення шляху до реалізації очікувань.

У зв'язку з цим усе частіше звучить думка науковців про доцільність певних акцентів під час консультування фахівцями батьків дітей з порушеннями слуху (“Психосоциальные аспекты нарушения слуха”. *Psycho-social principles of hearing impairment.*). Зокрема, батькам слухопротезованих дітей необхідно

- допомогти прийняти ті обмеження, які не можливо здолати на сучасному рівні технологій та максимально використати ті переваги, які надають сучасні методи корекції слуху (СА, КІ) (Aleo, 1994),

- поінформувати про те, що одразу після слухопротезування «зона слухового охоплення» є мінімальною й збільшується поступово, а розуміння зверненого мовлення спочатку вкрай обмежене через відсутність інформаційних прив'язок, а потім поступово покращується разом із накопиченням слухо-мовленнєвого досвіду (Gatehouse и Killion, 1993),

- пояснити доцільність додаткових реабілітаційних стратегій (слухозорове сприймання зверненого мовлення, використання дактилю, ЖМ), особливо у випадках пізнього, недостатньо ефективного слухопротезування.

Робота над технологічним забезпеченням освіти дітей з порушеннями слуху, зокрема оновленням змісту мовленнєвої лінії розвитку, у зв'язку з необхідністю врахування нових тенденцій та досягнень останніх років у сурдопедагогіці та суміжних галузях, актуалізувала деякі питання, пошук обґрунтованих та експериментально перевірених відповідей на які триває:

- чи потрібні окремі програми розвитку для оптимально (вчасно та ефективно) слухопротезованих чи варто використовувати спільні для всіх дітей дошкільного віку з порушеннями слуху?

- чи можна вважати універсальними традиційні методики розвитку мовлення дітей з порушеннями слуху, чи сучасна практика потребує окремих методик для роботи з оптимально слухопротезованими дітьми та, якщо так, як їх поєднувати в освітній та корекційно-розвитковій діяльності закладів освіти?

- з огляду на те, що оптимально слухопротезовані діти дошкільного віку з порушеннями слуху отримують освіту у закладах різного типу, спеціальних, загальноосвітніх, інклюзивних чи є потреба у розвиткові відповідної інфраструктури, у якій центри КІ на засадах міждисциплінарності здійснювали б координування діяльності та навчання фахівців (сурдопедагогів, логопедів, психологів, сурдологів) і батьків?

Підсумовуючи, зазначимо, що сучасні технології слухомовленневого розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями слуху вибудовуються на засадах

- раннього втручання,
- міждисциплінарності,
- родинноцентризму та
- етапності, визначеної за критеріями якості слухового сприймання та мовленневого розвитку (а не фізичного віку та року навчання у закладі освіти).

### **Як підготувати та провести індивідуальне корекційне заняття з дитиною з порушенням слуху дистанційно? Практичні поради.**

Через об'єктивні причини (дитина живе далеко від закладу, який надає корекційні послуги, карантинні обмеження тощо) уроки та заняття, зокрема й індивідуальні корекційні заняття, можуть проводитися дистанційно. У зв'язку з цим актуалізуються питання методичного забезпечення віддаленого освітнього процесу. Створено багато ресурсів, які допомагають педагогам його реалізовувати. Як можна використати ці ресурси в індивідуальній корекційній роботі з дітьми з порушенням слуху? Які навчальні матеріали варто підготувати самостійно? Як взаємодіяти, спілкуватися з дитиною?

Більшість з нас, спеціальних педагогів, не має великого досвіду віддаленого навчання, потребує ресурсної допомоги та методичної підтримки. Технології віддаленого навчання тільки напрацьовуються. Виникає багато запитань, починаючи з того, чи взагалі можливі індивідуальні корекційні заняття у режимі онлайн? Як зробити їх ефективними?

Підготовка до індивідуальних корекційних занять починається з визначення того, як саме воно буде проводитися: дистанційно через опрацювання дитиною підготовлених педагогом навчальних матеріалів, у режимі онлайн спілкування дитини з педагогом чи поєднуюватимуться обидва способи. Від того, який спосіб буде обрано, залежить які сервіси будуть

доречні (Skype, Zoom, Viber, WhatsApp або інші) та який навчальний контент може бути використано для занять.



Зауважте, що  
*не можливо опанувати одразу усі корисні сервіси! Варто на початку обирати вже відомі, а потім поступово знайомитися з новими для Вас.*

За дистанційного навчання педагог готує навчальні матеріали і робить доступними для дитини у будь-який час, а дитина опрацьовує їх (переглядає, читає, прослуховує) та виконує завдання. Сурдопедагог створює платформу для самостійної роботи дитини або роботи дитини з батьками, наприклад: заздалегідь робить запис відеоуроку/заняття або добирає навчальні матеріали та оформляє у вигляді презентації, надає посилання на освітні ресурси. Підготовлені матеріали демонструються на екрані (комп'ютера, ноутбука, планшета, смартфона), за необхідності можуть бути роздруковані. Вони залишаються доступними для дитини увесь час. Учень залучається до корекційного заняття тоді, коли йому зручно, у час, передбачений його власним індивідуальним розкладом, може повторно опрацьовувати матеріали. Взаємодія між учнем та сурдопедагогом відбувається опосередковано. Вчитель може бути «присутній» як голос за кадром, якщо слухові можливості дитини це дозволяють (дитина користується кохлеарним імплантом, ефективним слуховим апаратом, має суттєві залишки слуху).

Важливо забезпечити зворотній зв'язок (наприклад: спілкування у спеціально створеній групі на одному з інтернет майданчиків, листування

електронною поштою тощо), відповідати на запитання дитини, надавати допомогу підказками або спрямовувати до доступних навчально-розвиткових ресурсів, давати завдання та перевіряти їх виконання (наприклад: вивчити чистомовку або вірш, розповісти з дотриманням правильної звуковимови, ритму та інтонаційного оформлення, записати і надіслати вчителю відео; прослухати аудіозапис голосів тварин, впізнати їх, підібрати відповідні малюнки або записати назви тварин, надіслати педагогу), оцінювати результати тощо.

Зміст навчальних матеріалів і послідовність завдань відображають сходи на шляху розвитку слухо-мовленнєвих компетенцій.

Доречно

*давати більше, ніж зазвичай, інструкцій до виконання завдань, оскільки Ви не поруч і не можете допомогти кожного разу, коли дитині щось не зрозуміло.*

Необхідно також забезпечити доступність інформації, представленої у навчальних матеріалах, які будуть використані дистанційно, врахувавши потреби дитини. Серед засобів, які допоможуть зробити інформацію доступною:

- ✓ чітке, але природне, промовляння,
- ✓ можливість підсилити гучність під час прослуховування аудіозаписів (наприклад: аудіозаписи вимови звуків, проспівування складів, голосів тварин, музичного супроводу),
- ✓ титрування,
- ✓ словесно-жестовий переклад,
- ✓ ілюстрування,
- ✓ використання фотографій (наприклад: фотографій артикуляційних укладів),

- ✓ включення коротких відеороликів (наприклад: відеороликів з виконанням динамічних артикуляційних вправ, вправ пальчикової гімнастики) тощо.

Варто

*під час перегляду відеоуроку/заняття забезпечити дитині можливість здійснити самоперевірку правильності виконання завдань, надати правильний варіант для звірки.*

Не варто

*у заздалегідь зробленому записі відеоуроку/заняття підхвалявати дитину за виконання завдання (Зробив? Молодець! Правильно!), адже перевірити його у режимі реального часу не можливо і дитина знає про це. Знижується мотивація до правильного виконання (адже, чи виконав, чи був старанний, чи досяг очікуваного результату, чи ні - все одно, молодець!).*



Онлайн заняття проходить у режимі реального часу, передбачає живе спілкування дитини з педагогом під час уроку/заняття з допомогою веб-камер, мікрофонів. Безпосередня взаємодія між педагогом та дитиною, що відбувається впродовж усього уроку/заняття, уможливорює постійний

зворотній зв'язок, дозволяє педагогу швидко реагувати на поточні потреби учня, вчасно надавати необхідну правильно дозовану допомогу, демонструвати мовленнєві еталони, зразки виконання завдань. Водночас, у дитини є можливість перепитати, уточнити, звернутися за допомогою і одразу її отримати.

Будьте готові

*до того, що підготовка до дистанційних та онлайн уроків/занять забиратиме більше часу, ніж ви витрачаєте зазвичай. Однак, створені вами матеріали ви у майбутньому зможете використовувати (принаймні частково) не лише для віддаленого навчання, а й працюючи з дитиною у навчальному класі (кабінеті), вони допоможуть урізноманітнити заняття, зробити його цікавішим.*

Не варто організовувати заняття так, щоб педагог був на екрані постійно чи надто довго, оскільки увага дитини до «несправжнього» вчителя не дуже стійка. Крім того, на екрані у режимі реального часу артикуляція може сприйматися не чітко, звук затримуватися або спотворюватися. Для покращення умов сприймання необхідно заздалегідь дібрати малюнки, зробити фотографії виконання статичних артикуляційних вправ, відеоролики динамічних, аудіозаписи й пропонувати їх дитині для перегляду та прослуховування після того, як зразок виконання продемонстрував педагог.

Водночас, педагог має з'являтися на екрані багаторазово та досить часто аби не втрачалось відчуття присутності, не переривався емоційний зв'язок та дитина постійно відчувала підтримку, допомогу, контроль.





*Доречно, готуючись до онлайн заняття,*

*✓ зробити фотографії (наприклад: положення органів артикуляції), адже на екрані не завжди добре видно;*

*✓ записати відео (наприклад: виконання артикуляційних вправ), оскільки у режимі реального часу якість відтворення може бути недостатньою;*

*✓ підібрати матеріали з готових зразків, тих, що є у доступі (голоси тварин для розвитку слухового сприймання, голоси людей для розвитку фонематичного слуху, дитячі пісеньки з проспівуванням звуків, складів для автоматизації тощо);*

*✓ продумати домашнє завдання і способи перевірки його виконання;*

*✓ оформити навчальні матеріали у вигляді презентації, щоб під час заняття була можливість послідовно демонструвати їх на екрані.*

Дитині буде зручніше сприймати те, що говорить педагог, якщо темп промовляння буде дещо уповільнений, але, залишатиметься природнім. З першого сприймання дитина може не зрозуміти сказане через спотворення, затримку аудіо та відео під час трансляції, тому корисно додатково повторити інструкцію, зразок промовляння та ін.

Потрібно зважати й на те, що учневі можуть заважати фонові звуки та по можливості мінімізувати їх, як у приміщенні, де перебуває педагог, так і у кімнаті, де знаходиться дитина.

Має суттєве значення правильне розташування екрану і педагога та учня перед екраном (відстань обличчя до екрану, кут нахилу екрану, як падає світло тощо). Не потрібно раптово наближатися або різко віддалятися від екрану, робити неконтрольованих зайвих рухів головою, руками, щоб не відволікати увагу дитини. Рухи мають бути змістовними, доповнювати корисну інформацію, яку педагог хоче повідомити дитині.

Динамічність та зміна видів роботи при онлайн навчанні ще важливіші, ніж під час занять у класі, оскільки діти звикли до швидкої зміни кадрів, руху, дій на екрані. Ретельно продумати треба не лише власні дії, а й дії дитини: що робить дитина?

Заздалегідь підготовлена презентація з ілюстраціями, фотографіями, аудіо- та відеозаписами допоможе урізноманітнити заняття, наповнити його різними сенсорними враженнями та дитячими активностями.

*Слайд із завдання для запам'ятання послідовності та назв пір року містить малюнки, які дитина може переміщати по слайду.*

Назви та розташуй послідовно пори року



*Слайд для впізнавання і розрізнення голосів тварин містить аудіозапис, малюнок, слово.*

кіт



Слайди для впізнавання і розрізнення схожих за звучанням звуків мовлення містять відеозаписи артикуляції та звучання, малюнок для звуконаслідування, слово для глобального або аналітичного читання.



Слайд для автоматизації «к» у звуконаслідуванні, адресований передусім батькам, є частиною презентації, яка надсилається для виконання дитиною домашнього завдання разом з батьками. Він містить завдання з короткою інструкцією до виконання, мовленнєвий матеріал (звуконаслідування), який дитина може повторити за дорослим або прочитати та посилання на аудіозапис з відеорядом (з доступного інтернетресурсу).

Пісенька «Дощик»

<https://www.youtube.com/watch?v=KZsgUjz5ki>

Проспівувати під музику, дотримуватися ритму мелодії

Кап-кап-кап  
кап-кап-кап  
кап-кап-кап

Аналогічні слайди можуть бути зроблені для самостійного опрацювання старшими дітьми.

Слайд для автоматизації задньоязикових звуків «к», «х» у віршику містить вірш, ілюстрацію до нього та аудіозапис зразку виразного декламування.

Кухар і муха

Якось кухарю на вухо  
В кухні шепотіла муха:  
- Хоч з тобою не дружу,  
Хліб спекти до-по-мо-жу.



Потрібно врахувати,

*що за віддаленого навчання може знадобитися більше часу для засвоєння матеріалу, тому заздалегідь складений план може бути не реалізований повною мірою у ті терміни, які Ви передбачали раніше.*

Пам'ятаймо, що пошук нових рішень – це не лише труднощі, а й нові можливості та професійний розвиток.

## **ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ**

Сучасна спеціальна педагогіка окреслила напрями освітніх змін теоретичних площин у відповідності до навчальних програм та їх практичне запровадження через особистісно орієнтовані моделі навчання. Зміни в процесах пізнавально-математичної освіти відбуваються у зв'язку з її реформуванням та модернізацією і пов'язані з формуванням пізнавально-математичного стилю мислення дітей з порушеннями слуху, фундаментальністю підходів до їхньої пізнавально-математичної підготовки, можливістю застосування пізнавально-математичних знань під час нових завдань з практичним змістом життєвих відношень у навколишньому середовищі.

Одним з головних соціальних замовлень на сучасному етапі розвитку пізнавально-математичної підготовки дітей з порушеннями слуху у початковій ланці шкільного навчання ланці навчально-виховного процесу, що визначено в програмі, є розвиток пізнавальної діяльності дитини та розвиток математичного мислення. Вони характеризуються ступенем розвитку саме тих розумових операцій (аналіз, синтез, узагальнення і т. ін..) за допомогою яких дитина набуває знання, що пов'язані з навколишнім світом, вчиться міжособистісним відношенням з однолітками та усвідомлює своє місце в оточуючому середовищі.

У процесі розвитку дитини внаслідок засвоєння різноманітних знань і умінь стають можливими нові види діяльності, з часом ці сфери значно розширюються й ускладнюються їх форми, що зумовлює перехід до якісно нових, стадій інтелектуального розвитку. Сучасна педагогіка, оновлення навчально-корекційного процесу значно розширюють можливості формування творчої, самостійної особистості.

Відбувається реформування спеціальної навчально-виховної педагогічної освіти визначене упровадженням компетентнісного підходу до навчання та виховання учнів молодшого шкільного віку з порушеннями слуху, що базується: по перше – на програмах, по друге – на науково-методичних і навчально-методичних розробках та упровадженнях технологій навчання у практику спеціальних шкіл й інклюзивних класів, навчально-виховних центрів.

Саме в цьому віці у школярів розвиваються поняття та уявлення про свої права та обов'язки, засвоюються правила і норми моралі, формується ставлення до словесного або жестового спілкування, розвивається довільна поведінка.

Зміст підручників з математики для дітей з порушеннями слуху створюють можливості для розвитку пізнавальних процесів молодших школярів. Вони визначають головні напрями оновленого змісту та гуманізації цілей шкільної освіти, вказують на індивідуалізацію пошуків сучасних підходів до більш ефективних навчально-виховних та корекційних процесів, що відповідають вимогам сучасності. Ці підручники не є утриманням жорстких вимог для навчання учнів. Вони залишають простір для творчої роботи вчителя з учнями, передбачають індивідуальний підхід навчально-виховного та корекційного процесів до кожного учня окремо. Підручники вміщують лише базовий зміст початкової освіти, який передбачає різнобічний розвиток учнів, закладають основи компетентності, що має розвивати їхній досвід, який допомагатиме у вирішенні проблем теперішніх і у майбутньому, навчатиме учнів здобувати нову інформацію, виховуватиме вміння приймати свідомі особисті рішення.

Зважаючи на зміст навчання в школі, вчителю потрібно для кожного уроку визначатися з розвивальною задачею. Здебільшого ця задача стосується розвитку логічного мислення учнів шляхом формування прийомів розумової діяльності: аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, абстракції і конкретизації, а також шляхом розв'язання задач з логічним навантаженням

(ці задачі пропонуються вчителем за наявності часу й виходячи з пізнавальних потреб учнів).

Запропонований навчальний зміст у підручниках створює умови для постійного виконання учнями розумових операцій, для збагачення їхнього словникового запасу математичною термінологією, що позитивно впливає на розвиток математичного мовлення.

В розумовому розвитку молодших учнів багато що залежатиме від середовища в якому вони знаходиться, від кількості і якості інформації яку вони можуть отримувати від учителя, це і буде в більшості випадків обумовлювати їхню поведінкову, пізнавальну і практичну діяльність. Сюди входить інформація, яку учні одержують шляхом безпосереднього сприймання, а також опосередковано, через слово яке бачать (картки з словами або словосполученнями, жести, дактиль). Для розвитку розумової діяльності учнів необхідно збільшення кількості і зміна якості інформації, яка їм надходитиме. Найбільш сприятливі умови у навчанні створюють найбільш оптимальний приплив інформації, яка повинна своєчасно збагачуватися й ускладнюватися вчителем. Цьому правилу повинна відповідати вся система навчання і розвитку учнів з порушеннями слуху.

В реабілітаційно-навчально-виховній роботі з учнями з повною або частковою втратою слуху допомагає більш глибоке розвинення їхніх збережених аналізаторів.

Зорове сприймання у дітей з порушеннями слуху таке саме як і у чуючих дітей, однак відсутність (повна або часткова) слухових відчуттів і сприймань та уповільнене оволодіння словесним мовленням створюють особливі умови розвитку зорового сприймання. У чуючих учнів зорові образи поєднуються із звуковими, одразу виникають слухо-зорові зв'язки, тоді як у учнів з порушеним слухом цей зв'язок відсутній повністю, або частково. У чуючих учнів процес сприймання перетворюється в процеси аналізу, узагальнення тому, що вони оволодівають словесними позначеннями математичних виразів, а учні з порушеннями слуху включається в цей процес значно важче

і відбувається він повільніше. Включення мовлення в процес сприймання дає можливість учням аналізувати, узагальнювати, робити висновки. Глухі учні, які знаходяться в середовищі чуючих (в тому випадку, якщо учні не виховуються в спеціальному закладі і батьки не навчають таких учнів словесному мовленню при спеціальних центрах), мовленнєве спілкування будується головним чином на розумінні та засвоєні природних жестів, що супроводжує мовлення дорослих.

Однак недостатня різноманітність та диференційованість міміко-жестових позначень у математичному змісті навчання не надає належної допомоги учням для розвитку зорового сприймання, яку надає оволодіння словесним мовленням. Без спеціального навчання словесного мовлення і розширення кола уявлень про навколишній світ учні з порушеннями слуху оволодівають диференційованим сприйманням навчального матеріалу з великими труднощами. Вони засвоюють легко тільки той матеріал з якими безпосередньо пов'язана їхня практична діяльність.

По даним досліджень Т.В. Розанової зорове сприймання у дітей з порушеннями слуху значно розвивається у старшому дошкільному віці та у шкільний період. Є і визначена специфіка у розвитку зорового сприймання у дітей з порушеннями слуху. У них формується тонко диференційоване сприймання міміки і жестів інших людей, положень зміни пальців руки при дактилюванні, а також рухів губ, обличчя та голови людини при усному мовленні. Зорове сприймання має дуже велике значення для розвитку можливостей учнів з порушеннями слуху, воно дає можливість спілкування з оточуючими, а відтак уможлиблює більш інтенсивний розвиток пам'яті, мислення, допомагає скоротити розрив у розвитку з чуючими учнями.

Воно також відіграє дуже важливу роль не тільки в загально-пізнавальній діяльності учнів з порушеннями слуху, а і у ознайомленні та вивченні логіко-математичних відношень. Тому вчителю необхідно дуже уважно відноситися до формування і розвитку зорового сприймання учнів з порушеннями слуху. Завдання кожного вчителя – забезпечити розвиток



зорового сприймання в єдності з формуванням словесного мовлення та мислення. Всі етапи підручників розроблялися з урахуванням розвитку зорового сприймання у учнів з порушеннями слуху, їхнього ознайомлення з предметами і явищами світу, що їх оточує.

На кожному етапі навчання учнів з порушеннями слуху слід пам'ятати про велику залежність їхнього розвитку від диференційованості і узагальнення сприймання, їхніх аналітико-синтетичних можливостей, їхньої цілісності і усвідомленості, від рівня оволодіння засобами словесного мовлення і абстрактно-логічного мислення, від повноти знань.

Вчителю необхідно приділяти спеціальну увагу розвитку в учнів вмінь правильно сприймати і розуміти зображення: різні картки з зображенням фігур, предметів, прості схеми, контури і т. ін.. Як відомо, роль відображень дуже значна при формуванні уявлень дітей про пори року, явища природи, часові відношення, розташування предметів у просторі і т. ін., в розвитку їхнього мислення, і пізнавальної діяльності в цілому, а головне - в логіко-математичній діяльності.

Виховна задача вчителя на уроці у головному стосується формуванню пізнавального інтересу в учнів до вивчення математики та розвитку таких якостей особистості, як охайність, товарицькість, доброзичливість тощо.

У початковій школі здебільшого використовують комбінований урок. В структуру комбінованого уроку входять такі етапи:

- мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів;
- актуалізація опорних знань і способів дії;
- формування нових знань і способів дії;
- закріплення вивченого, формування вмінь і навичок;
- рефлексія навчально-пізнавальної діяльності учнів.

На етапі навчально-пізнавальної діяльності важливо викликати зацікавленість в опануванні нового матеріалу, спонукати учнів до активної роботи. Такі бесіди вчителя з учнями повинні мати мотиваційний характер і мають закінчуватися повідомленням учителя про тему і задачі уроку.

Зміст етапу актуалізації опорних знань і способів дії полягає у підготовці учнів до сприйняття нової інформації, для чого доцільно актуалізувати ті знання та способи дії, які є базою для засвоєння нового навчального матеріалу. На цьому етапі доцільно використовувати такі види роботи: зорові, графічні, математичні диктанти, геометричні хвилинки, усне опитування, усну лічбу тощо.

З метою розвитку в учнів уваги, сприймання, запам'ятовування корисно використовувати саме зорові диктанти. Перед проведенням зорових диктантів учителю необхідно проінструктувати учнів: «Уважно розгляньте подані фігури, зверніть увагу на їх форму, колір, розмір; запам'ятайте послідовність фігур. Після того як ці фігури будуть закриті, вам слід відтворити їх у поданій послідовності». Учні розглядають геометричні фігури, усно (за можливостями) описують їх, можуть використовувати дактиль, жестову мову. Після цього учні повинні по пам'яті викласти на парті геометричні фігури у поданому порядку. Перевірка проводиться через зіставлення одержаних учнями послідовностей із поданою на дошці.

Етап формування нових знань та способів дії передбачає створення проблемної ситуації, її розв'язання, формування орієнтувальної основи дії, первинне закріплення у матеріалізованій формі та у формі виконання навчальних дій із коментарем. Наступне опрацювання дії відбувається на етапі закріплення вивченого матеріалу та формуванні вмінь і навичок, який до того ж передбачає безперервне повторення вивченого раніше.

На заключному етапі уроку підбивається підсумок уроку, організується рефлексія діяльності, а головне – визначається внесок уроку у розвиток учнів.

Оцінюючи власну діяльність на уроці, індивідуальні досягнення, вчитель пропонує учням починати висловлювання з таких слів (за О.Я. Савченко): «Я знаю, що ...», «Я можу пояснити ...», «Я розумію ...», «Я знаю, як зробити ...», «Я вмю робити ...», «Я намагаюсь ...», «Я хочу досягти ...», «Я відчуваю, що мені потрібно ...» та ін.. Доречно також проводити з

учнями самоаналіз діяльності учнів і під час перевірки завдань. Учитель пропонує висловитися (у нашому випадку висловлювання можуть бути словесною, жестовою мовами, а також з допомогою дактилювання): «Хто задоволений своєю роботою, а у кого є до себе зауваження, побажання тощо».

### **Рефлексія навчально-пізнавальної діяльності учнів**

Розкажіть про свої навчальні досягнення використовуючи слова: «Я знаю, що ...», «Я можу пояснити ...», «Я розумію ...», «Я знаю як зробити...», «Я вмію робити ...», «Я можу ...», «Я роблю ...», «Я перевіряю ...», «Я створюю ...», «Я придумую ...», «Я прагну до ...», «Я хочу досягти ...», «Я дуже ціную ...», «Я гадаю, що мені потрібно ...».

Чому ви навчилися на уроці? Що ви повторили? Які вміння вдосконалили? Чим цікавий був для вас урок? Назвіть числа, які не більші за 10. Назвіть числа які не менші від 5, але не більші за 10. Розкажіть про власні навчальні досягнення. Що в кожного з вас виходить найкраще? Над чим ще слід попрацювати?

Що нового ви узнали на уроці? Як потрібно міркувати при додаванні круглого числа до двоцифрового числа? Як потрібно міркувати при відніманні круглого числа від двоцифрового числа? Що на уроці на вашу думку було корисним? Що було цікавим? Що для вас було складним? Над чим ще потрібно попрацювати?

#### **Мотивація навчально-пізнавальної діяльності учнів.**

Світ навколо нас... різноманітний. Сьогодні ми досліджуватимемо лише одну із властивостей об'єктів навколишнього середовища – форму. Отже, розпочинаємо цікаву подорож у царину геометричних форм. Але спочатку з'ясуємо, що ви вже знаєте про геометричні фігури.

Склад чисел першого десятка.

На цьому уроці ми підсумуємо вивчення складу чисел першого десятка. Ви вже знаєте склад багатьох із цих чисел, але той, кому треба ще попрацювати над цим, сьогодні матиме таку можливість. А крім того, на

вас чекає відкриття способу міркування над встановленням складу чисел. Звісно, ви з цим способом вже знайомі, але застосовували його лише до числа 10.

На цьому уроці на вас чекає маленьке відкриття. Ви спробуєте дати назви числам, які додають та результату арифметичної дії додавання. Ви маєте бути дуже уважними, адже повинні засвоїти знання, які будуть потрібні майже на кожному уроці математики аж до 6-го класу!

Ознайомлення з поняттям - задача.

Ситуації, які виникають у житті людини, часто пов'язані з вирішенням якоїсь проблеми, пошуком відповіді на запитання.... Наприклад у вас є 5 цукерок, ви пригостили подружку двома цукерками. Вам цікаво, скільки цукерок у вас залишилося. Або у вас є 7 іграшок, мама купила вам ще дві. Вам цікаво, скільки іграшок у вас стало? Усе це ситуації які можуть бути у вашому житті. Це , особливий вид математичних завдань, з яким ми сьогодні познайомимся.

Додавання і віднімання круглих чисел.

На попередньому уроці ми знайомилися з додаванням і відніманням одноцифрового числа до (від) двоцифрового числа. Як до двоцифрового числа додати одноцифрове число? Як від двоцифрового числа відняти одноцифрове число? А чи здогадаєтеся ви, як до двоцифрового числа додати кругле число? від двоцифрового числа відняти кругле число? Сьогодні ви дізнаєтеся, як це зробити.

#### Актуалізація опорних знань і способів дії.

Актуалізація уявлень про геометричні фігури. Учитель демонструє на дошці відповідні геометричні фігури і пропонує учням показати серед них спочатку сині фігури, потім сині круги, потім великі сині круги. Далі завдання може бути ускладнено, наприклад таким чином: показати всі сині фігури; будь яку синю фігуру; кожний синій круг; кожний великий синій круг, решту синіх кругів, решту синіх фігур; останню синю фігуру; кожний

маленький синій круг; усі маленькі сині круги; один із маленьких синіх кругів.

Актуалізація поняття натурального ряду чисел.

Розгляньте ряд чисел. Чи можна його назвати натуральним рядом? Як слід змінити цей ряд чисел, щоб одержати натуральний ряд чисел?

2,3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ...

(Цей ряд назвати натуральним рядом чисел не можна, тому що натуральний ряд починається з числа 1, а тут його немає. Щоб одержати натуральний ряд чисел, слід дописати число 1.)

Відновіть натуральний ряд чисел: 1, ..., ..., 4, 5, ..., 7, ..., ..., 10.

Математичний диктант.

Усне опитування.

Які арифметичні дії ви знаєте? Що означає дія - додати? дія відняти?

Яку арифметичну дію треба виконати, щоб число стало більше? менше?

Наведіть приклад обставини (ситуації) до якої можна скласти вираз  $5-2$ ;  $5+2$ .

Перетворіть поданий ряд чисел на натуральний ряд: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8.

На скільки кожне наступне число більше за попереднє в ряді чисел?

(Обернений ряд чисел) На скільки кожне наступне число менше за попереднє? Як одержати число, наступне до даного?

Як одержати число, попереднє від даного?

Актуалізація знань - геометричні фігури

Розгляньте геометричні фігури (на наборному полотні, на дошці, або в підручнику). назвіть кожну фігуру. Запам'ятайте фігури та їх послідовність. Намалюйте фігури на окремому аркуші паперу.

Робота за сходинками складності.

Перша сходинка. Назвіть кожну фігуру.

Друга сходинка. Визначте ознаку, що змінюється.

Третя сходинка. Продовжте послідовність. ( Зміна ознаки відбувається по чергово: форма, розмір; форма , розмір. Наступною зміною ознаки має бути зміна форми).

Пропонуємо учням домалювати відповідну фігуру в послідовності.

Цікавимося, може хтось із учнів при запам'ятовуванні ряду фігур застосовував визначену закономірність.

Графічний диктант. (Виконується на аркуші в клітинку.)

Відлічіть 9 клітинок униз, поставте точку.

Проведіть лінію: на 3 клітинки вправо, потім на 2 клітинки вгору; 1 вліво, 1 вгору; 1 вліво, 1 вгору; 1 вправо, 1 вгору; 1 вправо, 1 вгору; 1 вправо, 1 вниз; 1 вправо, 1 вниз; 1 вправо, 1 вниз; 1 вліво, 1 вниз; 1 вліво, 2 клітинки вниз; на 5 клітинок вправо...

Спробуйте продовжити візерунок самостійно.

Усне опитування практичні справи.

Які арифметичні дії ви вивчили?

Що означає дія додавання? Що означає дія віднімання?

Яку арифметичну дію потрібно виконати щоб стало більше?

Яку арифметичну дію потрібно виконати щоб стало менше?

Покладіть зліва на парті 6 жовтих чотирикутники, справа - два зелені чотирикутники. Об'єднайте їх. Що означає об'єднати? Складіть до цього вираз. Коли об'єднали, стало більше чи менше? Полічіть усі чотирикутники. Чому дорівнює значення (сума) виразу? Перевірте, чи дійсно всіх чотирикутників більше , ніж окремо жовтих і окремо зелених чотирикутників.

Покладіть на парту 8 зелених кругів. Заберіть 3 круги. Складіть вираз за вашою дією. Коли вилучили круги, залишилося більше чи менше кругів, ніж було спочатку? Полічіть круги які залишилися. Чому дорівнює значення (різниця) складеного вами виразу? Перевірте, чи дійсно залишилося менше кругів, ніж було.

Усне опитування.

Як називаються числа при додаванні?

Яке число при додаванні може бути найбільшим?

Чи може сума дорівнювати одному з доданків? У якому випадку?

Як називаються числа при відніманні?

Яке число при відніманні може бути найбільшим?

Чи може різниця дорівнювати зменшуваному? У якому випадку?

Яка арифметична дія може називатися відніманням?

Як знайти невідомий доданок?

Як знайти невідоме зменшуване?

Як знайти невідомий від'ємник?

Як пов'язані арифметичні дії додавання і віднімання?

Сформулюйте переставний закон додавання? Коли ми його застосовуємо?

Як дізнатися, на скільки одне число більше чи менше за інше?

### Формування нових знань і способів дії.

Формування поняття про число 8. Позначення числа 8 цифрою. Що можна сказати про кількість трикутників, чотирикутників і кругів на малюнку? Прикрийте пальцем трикутник справа. Скільки на малюнку залишилося трикутників? (7) Що треба зробити щоб трикутників стало стільки ж, скільки чотирикутників? Стільки ж, скільки кругів? (Додати ще 1 трикутник.) Число, яке утворює (характеризує) кількість трикутників, чотирикутників і кругів, це число 8.

Число «вісім» на письмі позначають цифрою 8. Уважно розгляньте друковану та прописну цифру . на що вона схожа? (В цифрі 8 – два кільця, без початку і кінця.)

Ознайомлення з поняттям натурального ряду чисел і числом 10

Прочитайте ряд чисел. Чим він цікавий? У ньому всі числа впорядковані так, що кожне наступне число на одиницю більше попереднього. Такий ряд називають натуральним. Покладіть на парту одну лічильну паличку. Як одержати наступне число натурального ряду? (Треба додати ще одну паличку.) Додавайте по одній паличці доки не одержите число 9. Як

одержати наступне число в натуральному ряді? (Додати 1.) Чи знаєте, яке число одержали? Ми одержали число 10. Чи знаєте ви, скільки пальців у вас на руках? (10 пальців) Скільки пальців у вас на ногах? (10 пальців). Зверніть увагу, число 10 на письмі позначається двома цифрами 1 і 0. Уважно розгляньте друковані і прописні цифри 1 і 0. На що схожий 0?

Назви компонентів і результату дії додавання. Математичний вираз - сума.

Практична робота.

Покладіть зліва на парті 4 зелених круга, а справа - 3 червоні. Присуньте червоні круги до зелених. Що ми зробили? Ми об'єднали круги. Полічіть, скільки отримали всього кругів? Всіх кругів більше чи менше, ніж окремо зелених і окремо червоних? За допомогою якої арифметичної дії знаходимо більше число? (Дії додавання.) Що ми зробили із зеленими і червоними кружками? (Ми їх об'єднали.) З яких кругів тепер складаються всі кружки? (Із зелених і червоних.) Яка арифметична дія відповідає операції об'єднання елементів двох множин? Яким знаком позначається дія додавання? Складіть вираз із карток з цифрами.  $(4+3)$  усього кружків 4 і ще 3. 4 і 3 об'єднують дією додавання.

Прочитайте отриманий вираз. Що ми робимо з числами 4 і 3? (Ми їх додаємо.) Якщо числа додають, то як би ви назвали кожне з цих чисел? Пропонуйте ваші варіанти. Числа, які додають, називають доданками. Щоб відрізнити їх за порядком запису, говорять: перший доданок, другий доданок. Таким чином, 4 і 3 - це доданки. 4 - перший доданок, 3 - другий доданок.

Скільки отримаємо, обчисливши цей вираз? Полічимо всі круги додаючи 3 червоні круги по одному. Запишемо отриманий результат за допомогою знака « $=$ ».  $4 + 3 = 7$ . Яке число ми отримали коли обчислили вираз? (Число 7.) Число 7 - це значення суми.

Ознайомлення з поняттям - задача.

Учитель і учні читають умову задачі. Про що йдеться в тексті? Що нам відомо? Що позначають числа в задачі? Те, що відомо, є умовою задачі. Що

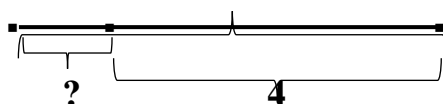


нам не відомо в умові задачі (з тексту задачі)? Про що нас запитують (про що можна запитати)? Це є запитання. Поясніть, що позначає кожен відрізок на схемі? Поміркуйте, згадайте, що позначає весь відрізок, який складено з двох відрізків.

Прочитайте текст (задачу), замінюючи малюнки відповідними словами. Відшукайте, що відомо. Як називають частину тексту, де йдеться про відоме? Перекажіть умову задачі. Відшукайте запитання, перекажіть його. Цей текст - задача. Запам'ятайте: задача складається з умови і запитання.

Усвідомлення поняття - задача.

Учні послідовно виконують вимоги завдання. Зосереджуємо увагу на роботі зі схемою. Креслимо схему і пояснюємо за нею, що позначає кожний відрізок. (Цілий відрізок, позначений дужкою з числом 5. Він позначає, скільки листівок було у Оленки. Частина цього відрізка, позначена дужкою з числом 4. Він показує, скільки листівок подарувала Оленка. Інша частина відрізка, позначена дужкою зі знаком питання, показує скільки листівок залишилося у Оленки.)



Залишилося листівок більше чи менше ніж було? (Менше.) якою арифметичною дією знаходимо менше число? Отже, задачу будемо розв'язувати дією віднімання.  $5-4=1$ . Одна листівка залишилася у Оленки.

Ознайомлення зі способом додавання і віднімання круглого числа, десятки.

Яке число позначено зліва у верхньому ряді? (53) Скільки в цьому числі десятків? (5) Скільки в цьому числі одиниць? (3) Що додаємо? (4 одиниці.) про що треба пам'ятати? (Одиниці додають до одиниць.) Число якого розряду зміниться? (Зміняться одиниці, а десятки залишаться незмінними:  $53+4=57$ .) Розгляньте другий малюнок у верхньому ряді. Яке число позначено зліва? (53) залишаться незмінними:  $53+4$ . Що додаємо? (4 десятки.) Що змінилося порівняно з попереднім малюнком? (Там додавали одиниці, а тут

додаємо десятки) Як ми додавали одиниці? (Одиниці додавали до одиниць.) Як будемо додавати десятки?(Десятки додаватимемо до десятків.) Число якого розряду зміниться? (Зміняться десятки, а одиниці залишаться незмінними:  $53 + 40 = 93$ .) який висновок можна зробити? (Одиниці додають до одиниць, десятки додають до десятків.)

Розгляньте малюнок зліва у нижньому ряді. Яке число позначено? (86) Скільки в цьому числі десятків? (8) Скільки в цьому числі одиниць? (6) Що віднімаємо? (5 одиниць) Про що треба пам'ятаємо? (Одиниці віднімаємо від одиниць.) Число якого розряду зміниться? (Зміняться одиниці, а десятки залишаться незмінними:  $86 - 5 = 81$ .) Розгляньте другий малюнок у верхньому ряді.

Яке число позначено? (86) Скільки в цьому числі десятків? (8) Скільки в цьому числі одиниць? (6) Що віднімаємо? (5 десятків.) Що змінилося порівняно з попереднім малюнком? (там віднімали одиниці, а тут віднімаємо десятки.) Як ми віднімали одиниці? (Одиниці віднімали від одиниць.) Як будемо віднімати десятки?(Десятки відніматимемо від десятків.) Число якого розряду зміниться? (Зміняться десятки, а одиниці залишаться незмінними:  $86 - 50 = 36$ .) який висновок можна зробити? (Одиниці віднімають від одиниць, а десятки віднімають від десятків.)

### **Література до розділу:**

1. Гроза Е.П. Активізація пізнавальної діяльності в школах для глухих / Е.П. Гроза – Збірник (Питання дефектології № 14): 1982.
2. Скворцова С.О., Онопрієнко О.В. Математика. / Скворцова С.О., Онопрієнко О.В.– К.: «Ранок», 2013
3. Кульбіда С.В. та ін.. навчання дітей із порушеннями слуху. /С.В.Кульбіда та ін.. – Харків : Видавництво «Ранок», 2019. – 216 с.
4. Баглаєва Н.І. Логіко-математичний розвиток дошкільника. / Баглаєва. Н.І. – К.: Світоч, 2009.
5. Венгер Л.А. Восприятие и обучение. / Венгер Л.А. – М.: «Просвещение», 1969.
6. Кагал А.П. Формування слухового сприймання у дітей з порушенням слуху молодшого дошкільного віку / А.П. Кагал – СУВАГ К.- 2006.- 36-43с.
7. Кононенко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника / О.Л. Кононенко.. – Науково-методичний посібник. – К.: Світоч, 2009.
8. Старченко В.А. Логіко – математична компетентність та її формування в дошкільному віці. /В.А. Старченко.– К.: Світоч, 2009.

## **ФОРМУВАННЯ МОВНИХ І МОВЛЕННЄВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ**

Відповідно до освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту початкової загальної освіти навчальний предмет «Українська мова» у 3 класі (Н 90) має мету, яка полягає у «формуванні ключової комунікативної компетентності молодшого школяра і виявляється у здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) в процесі спілкування, пізнання навколишнього світу» [1, 2]. Нова українська школа розглядає курс української мови у 3 класі – не лише як важливу складову загального змісту початкової освіти, а й необхідний засіб навчання і опанування інших шкільних дисциплін поряд з українською жестовою мовою (УЖМ) [3, 4]. Українська жестова з раннього віку є необхідним, доступним і обов'язковим інформаційним ресурсом пізнання світу – усвідомленої основи грамотності, на якій вибудовується навчання української словесної у формах калькованого, писемного, дактильного, усного (за можливості) мовлення. Вчитель початкових класів має бути не лише двомовним з достатнім рівнем жестомовних комунікативних навичок, а й використовувати арсенал наочно-візуальних ресурсів, які є найлегшими, доступними і зручними для оволодіння поступовими рівнями компетенцій словесної мови. Такі науково-обґрунтовані лінгводидактичні позиції методики навчання УМ на основі УЖМ лягли в основу побудови уроків мовного циклу у 3 класі і продовжують традиції застосування цих положень за концентричним білінгвальним принципом. Допомагає у цьому змістове наповнення підручника «Українська мова. 3 клас», в якому представлено 8 тематичних розділів [5].

У зв'язку з вилученням важливого і необхідного розділу «Речення» у підручнику для 3 класу, пропонуємо розміщення тематичного матеріалу

системи (завдань на опанування і повторення ключових правил, опанування вправ на формування комунікативної, мовної, мовленнєвої компетенцій, тренувальних вправ на закріплення і систематизацію вивченого матеріалу).

За рекомендаціями програми О. Савченко, 2018, кількість годин на вивчення розділу «Речення», як і будь-якої іншого з курсу «Українська мова», вчитель встановлює самостійно, орієнтуючись на рівень підготовленості учнів класу, а також враховує загальний принцип науково обґрунтованої методичної доцільності [1].

У розділі «Речення» виділяємо наступні 4 теми:



У 3 класі на всіх уроках з вивчення розділу «Речення» в учнів формуються вміння сприймати, продукувати, будувати прості речення (письмово, дактильно) з перевіркою жестовим мовленням з метою усвідомленого засвоєння значень слів. Послідовно підібраний мовний матеріал завдань і вправ сприятиме: уточненню значення слова, кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граматичними формами, розвитку вміння користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних); умінню аналізувати, оцінювати власну мовленнєву творчість, удосконалювати її.

Добір тематики речень, текстів враховує не лише накопичений досвід лексичного запасу у 1-2 класах та використання словникових слів 3 класу, а й сучасні інтереси учнів, практичне спрямування та виховне значення вправ і завдань. Значущим є набуття навички продукувати, повторювати, придумувати, записувати, відтворювати речення, а також висловлювати своє ставлення до того, про що вони розуміють і представляють (пишуть, списують, показують, висловлюють, графічно зображають та ін.).

Важливо, що весь процес опанування реченнями супроводжується використанням наочності і схем, які є допоміжним дидактичним прийомом у засвоєнні структури речення, його кількісних і пунктуаційних ознак. А саме: розповідні, питальні, спонукальні – за метою висловлювання, окличні – за інтонацією. Використання різноманітних допоміжних матеріалів (запитань, опорних слів, початку (середини, закінчення) речення та ін. сприяє розвитку пізнавального інтересу глухих третьокласників і знаходить своє місце при підборі завдань і вправ на урок.

Практична спрямованість початкового навчання виявляється і в тому, що навчальні досягнення молодших школярів з мови оцінюються не стільки за знаннями про мову, скільки за мовними і мовленнєвими вміннями: будувати речення, різні за структурою (прості і складні, з однорідними членами речення, звертанням та ін.), за метою висловлювання та інтонацією; уміння правильно утворювати форми слова і будувати словосполучення письмово, дактильно (порівнювати з жестовим мовленням); дотримуватися норм лексичної сполучуваності, норм вимови, наголошування слів

Одним із важливих завдань початкового навчання мови є формування елементарних умінь орфографічно правильно писати слова у реченнях, вживати відповідні пунктуаційні знаки.

Основою орфографічної компетенції є вміння співвідносити жестовий і графічний образи слів у реченні, позначати дактилями слова відповідними буквами без їх пропусків, заміन, вставлянь і переставлянь. Учні початкових класів мають оволодіти цими вміннями і безпомилково писати вивчені слова

за *орфографічним, дактильним принципом*. Крім того, учні мають засвоїти і самостійно користуватись у процесі письма тими правилами правопису, алгоритм застосування яких є простим (1-2 кроки у міркуванні та попередньо вивченим, наприклад з теми «Орфограма», уживання знака м'якшення в кінці слова, написання великої літери у власних назвах; написання *не* з дієсловом тощо) [5].

Визначальним умінням, яке має продовжувати формуватися на початковому (третьому) етапі навчання мови, є орфографічна і пунктуаційна зіркість: бачити в реченні особливості графічної форми слова, помічати пунктуаційні знаки у простих випадках, усвідомлювати їх роль у реченні, а також самостійно виправляти допущені помилки, зіставляючи написане зі зразком. Це уміння формується у процесі виконання школярами системи вправ на списування, різних видів навчальних завдань тренувального характеру, у роботі над помилками.

Цікавим доповненням до теми «Речення» є як навчально-дидактичний, так і візуально-дидактичний матеріал відеоресурсів, що дозволяє вчителю початкових класів використати на уроці і урізноманітнити навчальну роботу над різними темами розділу «Речення» [7-10].

Організація навчальної діяльності третьокласників спрямовується і на формування в них: почуття відповідальності за виконане завдання, готовність самостійно працювати з новим, доступним за складністю навчальним матеріалом, мати власну думку з приводу обговорюваних питань, обґрунтовувати її і висловлювати у зручних формах мовлення.

При представленні системи вправ з розділу «Речення» пропонуємо користуватися умовними позначеннями:

ЗАПАМ'ЯТАЙ  
ПРИГАДАЙ  
БУДЬ УВАЖНИМ  
ВИПРАВЛЯЙ  
ПЕРЕГЛЯНЬ

## РЕЧЕННЯ

### I. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

1. Прочитай.



Червоне яблуко



На тарілці лежить червоне яблуко.



На гілці висить червоне яблуко.

2. Порівняй ці групи слів. Яку групу слів можна назвати реченням? Запиши речення.

3. Намалюй малюнок за змістом речення.

**Речення виражає закінчену думку.**  
**Перше слово у реченні пишеться з великої букви.**  
*На яблуні ростуть соковиті яблука.*  
**До речення можна подати схему.**  
I \_ \_ \_ \_ \_ .

1. Розглянь малюнки. Придумай речення. Використовуй схеми.

	Жести тут там.	
1. I _ _ _ _ _ . _ _ _ .		I _ _ _ _ _ .

2. Скільки слів має перше речення?

3. Скільки слів має перше речення?

4. Що однакове у реченнях?

5. Що відмінне?

6. Запиши одне речення.

1. Прочитай речення.

1. Оленка ходила із хлоп'ятами у ліс.
2. Діти читали казку про колобка.
3. На троянді з'явилася крапля роси.

2. Скільки слів у кожному реченні?

3. Що розповідає кожне речення? Яку закінчену думку виражає кожне речення?

4. Випиши речення за схемою I \_\_\_\_\_ .

1. Прочитай текст. Визнач початок і кінець кожного речення.

Тато Петрика був лісником одного разу він приніс додому маленьке лисеня у лисеняти була пошкоджена лапка

2. Запиши речення. Які розділові знаки треба поставити в кінці кожного речення?

3. Придумай кінцівку тексту.

**Довідка:** змастив йодом, наклав пов'язку, годував, доглядав.

1. Прочитай. Зверни увагу на слова в дужках. Чи правильно вони написані?

1. дмитрик посадив берізку. 2. білочка зимує в дуплі. 3. андрійко повернувся зі школи. 4. мишко заховався за деревом.

**Довідка:** берізку, дуплі, деревом, школи.

2. Зміни закінчення у словах, що в дужках. Запиши речення правильно.

3. До другого речення зобрази схему.

1. Розглянь малюнки. Склади речення за малюнками.





**Довідка:** пояснює, грає, вмикає.

2. Запиши одне речення. З якої букви ти напишеш перше слово в реченні. Що напишеш у кінці речення?

3. Яке це речення?

### Пригадай!

Розповідне речення – це речення,  
в якому про щось розповідається.

У кінці розповідного речення ставиться крапка (.).

*У мене є чудовий товариш Данилко.*

1. Розкажи про улюблені страви у їдальні.

#### План

1. На сніданок.
2. На обід.
3. На вечерю.

2. Запиши розповідні речення. З якої букви слід писати перше слово у реченні? Що поставиш у кінці кожного речення?

*Зразок. 1. Моя улюблена страва на сніданок – гречана каша з маслом.*

1. Прочитай слова. З кожної групи слів склади речення.

Посадили, біля, дівчатка, школи, квіти.

Пенал, Олесі, татко, подарував, зручний.

Любимо, рідну, ми, Україну, дуже.

2. Скільки слів у кожному реченні?

3. Зобрази до речень схему.

Скільки звуків і скільки букв у слові *квіти*?

1. Прочитай.

Минавчаємося у третьому класі.

Нашу вчительку звуть Олена Петрівна.

На уроках ми вивчаємо рідну мову.

2. Із кожного рядка букв склади речення. Запиши.

3. Полічи, скільки слів у кожному реченні.

4. Якому реченню відповідає схема

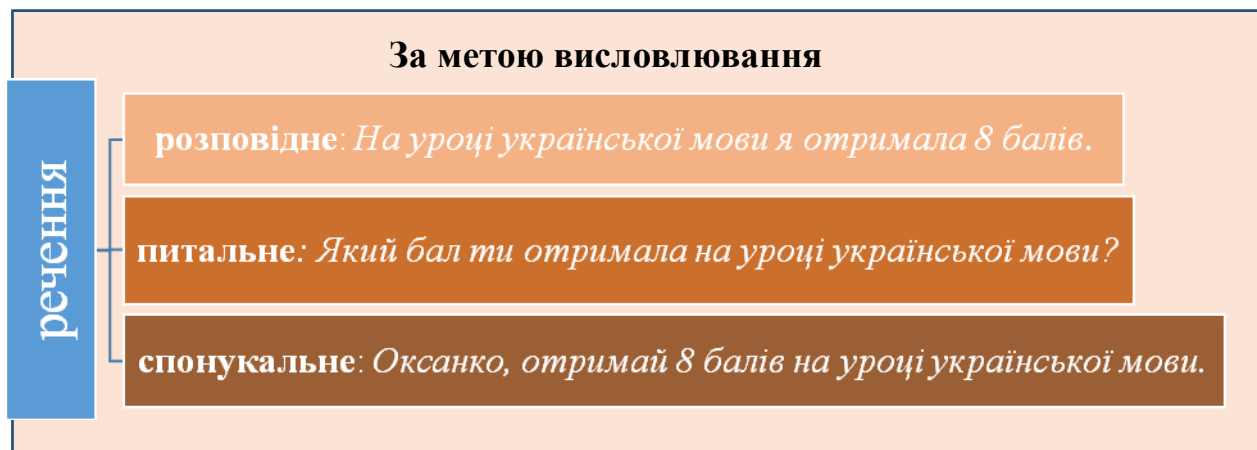
I \_\_\_\_\_ I \_\_\_\_\_ I \_\_\_\_\_ .

1. Прочитай і спиши речення. Замість крапок допиши потрібні слова з довідки.

У нас живе ... . У котика малі вушка і ... . Удень котик ... на сонечку. ... він ловить мишок.

**Довідка:** Уночі, руденький котик, довгі вуса, гріється).

2. Прочитай мале і велике речення.



1. Розглянь малюнки і прочитай скоромовку. У кінці кожного речення роби паузу.

Маргаритки квіти на клумбі ростуть	Ой збирала Маргаритка маргаритки на горі. Розгубила Маргаритка маргаритки у дворі.	Дівчинка Маргаритка з квітами у руках
------------------------------------	---	---------------------------------------

2. Скільки речень у скоромовці? Поясни значення слів:

*Маргаритка і маргаритки*

3. Які розділові знаки стоять у кінці речень.

4. Як називається речення, я кінці яких стоїть крапка (.)?

1. Прочитай речення.

*Золоте сонце зайшло за хмару.*

2. Прочитай питання до кожного слова в реченні. Відповідай спочатку одним словом, а потім – реченням.

1. Що зайшло за хмару?

2. Що зробило сонце?

3. Яке сонце зайшло за хмару?

4. Куди зайшло сонце?

**Зразок відповіді.** Сонце. Сонце зайшло за хмару.

1. Склади і запиши розповідне речення із поданих слів.

Бабуся, казки, розповідала, цікаві, діткам.

2. Постав запитання до кожного слова в реченні за зразком попередньої вправи. Дай відповідь одним словом.

1. Склади розповідні речення за малюнком та запитаннями.

1. Хто? Що зробив? Кому? Яке? Що?

2. Що? Що зробила? Куди?

3. Хто? Що зробили? Де? Кого?

Мал. Дід дав  
дитині жовте  
яблуко

ракета полетіла в  
космос

Лісники спіймали  
у лісі вовка

2. Найбільше речення запиши.

1. Прочитай уривок байки.

Похвалився гарбуз м'ячу:

- Як захочу – полечу!

Я літати ще навчусь,

а от зараз покочусь!

Весь надувся він і – трісь!

На шматочки розлетівсь.

2. Скільки речень у байці?

3. Які розділові знаки стоять у кінці речень?

4. Зачитай речення, в яких стоїть знак оклику (!). Читай його із підвищенням голосу.

### Окличне речення виражає

сильне почуття або заклик,  
у кінці ставиться **знак оклику - !**

*Як захочу – полечу!*

*I \_\_\_\_\_ - \_\_\_\_\_ !*

1. Прочитай текст, чітко виділяй кожне речення.

Як чудово в лісі!

Дятел бадьоро стукотить по дереву. Він не вмів співати. Замість пісні птах вистукує дзьобом.

2. Скільки розповідних речень у тексті? Які розділові знаки стоять у кінці речень? Яке речення треба читати з особливим почуттям і захопленням?

3. Випиши речення, у якому є знак оклику.

### Розділові знаки у кінці речення:

Крапка	Знак питання	Знак оклику
.	?	!

1. Прочитай текст. Скільки в ньому речень?

Був чудовий зимовий день. На деревах лежав пухкий білий сніг. Він яскраво блищав на сонці.

Ми одяглися і поїхали в сосновий ліс.

Яка гарна природа взимку!

2. Про що йдеться у тексті?

3. Як слід читати останнє речення?

---

1.Прочитай і відгадай загадку.

Стоять красуні на воді, вінки в них білі й золоті.

2.Що допомогло тобі знайти відгадку?

3.Зачитай слова, що відповідають на запитання: *які?*

4. Побудуй питальне речення зі словом *Які*.

**Питальне речення** – це речення, у якому про когось (щось) **запитують**.  
 У кінці питального речення ставиться знак питання - ?  
*Де живе чубата курочка?*  
**І \_\_\_\_\_ ?**

1. Зачитай речення.

*У малого хлопчика блакитні очі.*

2. Відповідай на запитання.

У кого блакитні очі?

Які оченята у хлопчика?

У якого хлопчика блакитні очі?

3. Який розділовий знак стоїть у кінці питальних речень?

---

1.Прочитай текст.

У лісі є джерело.

З джерела тече холодна вода.

Вона чиста і смачна. Хлопчик набрав у відерце води.

Він приніс воду своїй мамі.

2.Із розповідних речень побудуй питальні речення.

*Зразок. У лісі є джерело. Що є у лісі?*

**Довідка:** що зробив? Де? Яка вода? У що?

1. Прочитай уривок діалогу за особами: Василько – запитує, Оленка – відповідає.

- Оленко маленька, чому ти раденька?
  - Бо в мене весела рідня.
- Чому в тебе очі такі голубенькі?
  - На небо дивлюся щодня.
- Чому це у квітах у тебе суценка?
  - В квітник я ходжу по росі.
- Розумна Оленка, чому ти маленька?
- Тому я маленька, що звуся Оленка.  
Оленки маленькі усі.

Платон Воронько

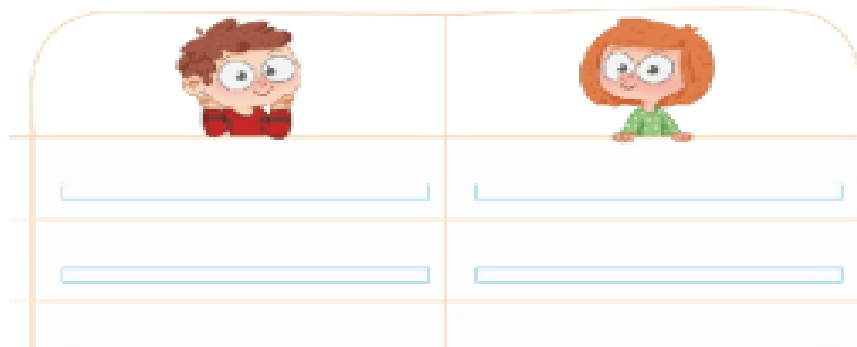
2. Полічи, скільки у вірші питальних і розповідних речень.

3. Якою змальована Оленка у вірші?

1. Намалюй і заповни таблицю за зразком.

Василько

Оксанка



2. Випиши з віршу питальні речення. Хто запитує?

3. Випиши з віршу розповідні речення. Кому вони належать?

1. Склади оповідання за малюнком (День народження у дівчинки накритий стіл. Діти вітають дівчинку) та питальними реченнями.

**День народження у Даринки**

1. У кого день народження?
2. Що приготувала їй мама?
3. Хто наклав святковий стіл?
4. Хто прийшов привітати Даринку?
5. Які подарунки принесли друзі?

---

1.Прочитай сміховинку за ролями: *автор, учитель, учні, Миколка.*

Учитель фізкультури питає:

- Хто з вас, діти, уміє плавати?
- Я умію! Я умію! – загукали учні. Тільки Миколка мовчав.
- Миколко, ти умієш плавати? – питає вчитель.
- Не знаю.
- Як це не знаєш?
- Я ще ні разу не пробував.

2.Спиши питальні речення. До найменшого речення зобрази схему.

3. Чому це оповідання називається «сміховинка»?

---

1. Прочитай текст.

Грак живиться комахами й черв'яками.

Він ходить і літає. Восени граки відлітають у вирій. Весною вони повертаються до нас.

2.Склади питальні речення з кожного рядка слів. Запиши.

1.Комахами, хто, черв'яками, і, живиться?

2.Пересувається, як, грак?

3.У, коли, вирій, граки, відлітають?

4.До, повертаються, нас, вони, коли?

3.Відповідай на ці запитання.

4.Чи схожі твої відповіді на речення тексту?

---

1.Прочитай і відгадай загадку.

Уночі гуляє, а вдень спочиває.

Вдень сліпа, а вночі зряча,

Мишей ловить, а не кіт.        Сова

2.Постав до загадки запитання зі словом *хто*.

3.Запиши речення.

**Зразок.** *Хто уночі гуляє, а вдень спочиває?*

---

1. Прочитай речення.

1. Бджілки живуть у маленькому будиночку. 2. Цей будиночок називається вуликом. 3. Черепаха зимує під водою. 4.Удень летюча миша спить униз головою.

2. З кожного розповідного речення утвори питальне. Використовуй слова *де, як, коли*.

3. Запиши питальні речення.

*Зразок. Де живуть бджілки?*

1. Прочитай уривок вірша.

**Зоре моя вечірняя,**  
зійди над горою,  
поговорим тихесенько  
в неволі з тобою.

Тарас Шевченко

**в неволі** – не на свободі

2. До кого звертається поет? Назви ці слова. Скільки їх?
3. Про що він просить зорю?
4. Скільки речень у вірші? Як ти дізнався про це?
5. Спиши речення, підкресли звертання. Зобрази схему речення.



**Речення-звертання** –  
це спонукальне речення.

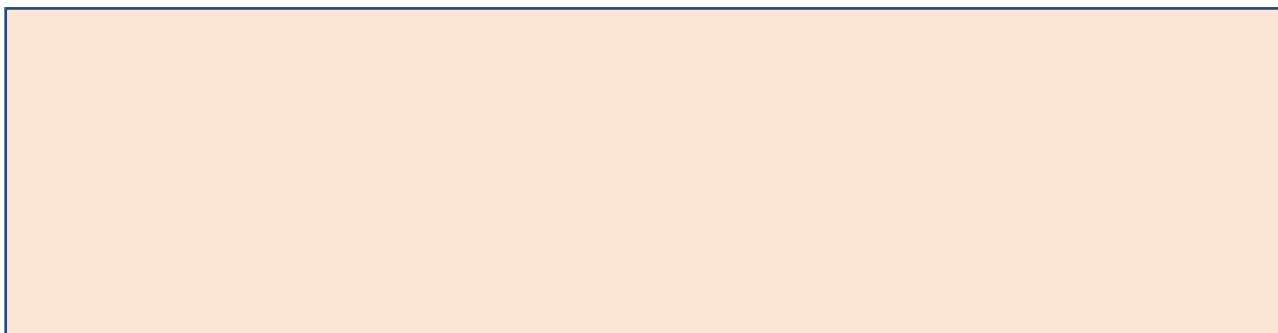
*Гуси, гуси, гусенята!*  
*Візьміть мене на крилята.*  
*«Івасик-Телесик»*

*I \_\_, \_\_, \_\_! I \_\_\_\_\_.*

1. Розглянь таблицю. Прочитай речення-звертання.

<b>Речення-звертання</b>	
1. Синку, подай мені зарядку до телефона.	Любий синку, подай мені зарядку до телефона.
<i>I __, __, __.</i>	<i>I __, __, __.</i>
2. Мамо, я сьогодні у школі затримаюсь.	Дорога мамо, я сьогодні у школі затримаюсь.

2. Де стоїть звертання? Як виділяється у реченні звертання.
3. Чим різняться речення-звертання у таблиці ліворуч від колонки праворуч? Зроби висновок.
3. Спиши третє і четверте речення. Зобрази схему.



## Звертання у реченні може бути:

одне слово: *Дідусю, хочу тебе обняти.*

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

два слова: *Рідний дідусю, хочу тебе обняти.*

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

кілька слів: *Рідний, дорогий мій дідусю, хочу тебе обняти.*

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

### 1. Прочитай уривок вірша.

#### Квітень

Квітню мій завітчаний,  
Місяць – квітничок.  
Виший мені, квітеню,  
цвітом рушничок.

Микола Сингаївський

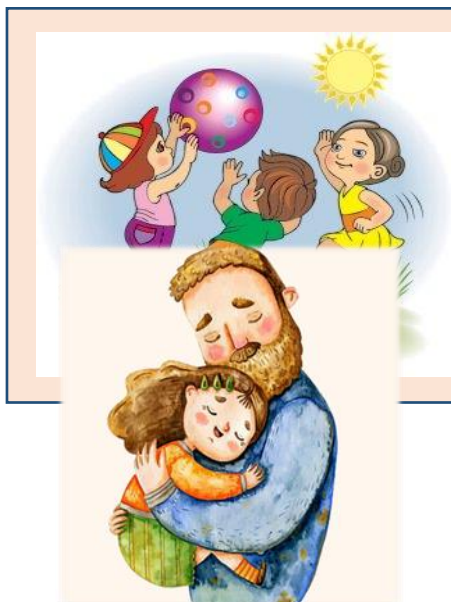
2. Чому місяць квітень називають *завітчаний, квітничок*?

3. Відшукай у вірші та зачитай речення-звертання.

Запиши спочатку речення з одним звертанням, а потім – з трьома словами звертання. Зобрази схему речення.

**Зразок.** *Виший мені, квітеню, цвітом рушничок.*

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.



#### Звертання у реченні може стояти:

на початку **Василинко**, пограймося у м'яч.

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

у середині: **Пограймося, Василинко**, у м'яч.

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

у кінці: **Пограймося у м'яч, Василинко**.

І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.



1. Розглянь малюнок. Хто зображений?



2. Прочитай частини речень.

Хочу до школи, я вже великий.

Мамо. Ласунчику.

У школу підемо Першого вересня.

3. Утвори речення-звертання малого ведмедика Ласунчика:

а) І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

б) І \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

*Зразок. Мамо, хочу до школи, я вже великий!*

---

1. Побудуй діалог між мамою-Ведмедицею і ведмедиком Ласунчиком.

Використовуй частини речень і звертання.

2. Речення звертання запиши і зобрази схему до них.

---

1. Переглянь пісню.

Мамо, мамочко моя. Наталія Май, 2013

<https://www.youtube.com/watch?v=whxHsJEPSPo>

2. Спиши приспів. Підкресли речення-звертання.

---

1. Переглянь пісню.

Сонечко. Леонід Ямковий.

<https://www.youtube.com/watch?v=sjLJHn0MuXc>

2. Порахуй кількість речень зі звертаннями.

3. Запиши речення, яке тобі найбільше сподобалося.

4. Вивчи пісню напам'ять.

---

1. Прочитай уривок вірша (малюнок).



### Хлопчик і ластівочка

- Ластівочко мила,  
де хочеш літати?  
Чи тобі не шкода  
гніздечко лишати?  
- Шкода, милий хлопче.  
Але що робити?  
Як зима настане,  
тяжко буде жити.

Марійка Підгірянка

шкода – жаль

2. Чому ластівка восени відлітає в теплий край?
3. Прочитай питальні та розповідні речення. Вимовляй з більшою силою голосу виділені слова.
4. Випиши перше речення, підкресли звертання.

1. Прочитай діалог Оленки і Миколки (малюнок: до дітей додати руки, які розмовляють руками).



**Миколка.** Оленко, я розповім тобі про наш сад.

**Оленка.** Будь ласка. Цікаво знати.

**Миколка.** Наш сад дуже великий. У ньому ростуть яблуні, груші, вишні, сливи, абрикоси.

**Оленка.** Хто посадив ваш сад?

**Миколка.** Деревса посадили татко з дідусем.

**Оленка.** Хто доглядає за деревами?

**Миколка.** Сад доглядає тато, а я йому допомагаю.

**Оленка.** Чи росте у вашому саду малина, смородина?



**Миколка.** Ні. Куці ми ще не посадили. Я попрошу тата, щоб купив саджанці, й посаджу їх. Запрошую тебе, Оленко, до нас. Я пригощу тебе різними фруктами.

**Оленка.** Дуже дякую за запрошення! Обов'язково прийду.

2. Хто бере участь у діалозі?
3. Про що розмовляють діти?

4. Хто запитує? Хто відповідає?
5. Випиши одне речення зі звертанням. Поясни його написання.

1. Прочитай поради.

Петрику, не сиди боком до столу. Не тримай ложку в кулаці. Не забудь подякувати мамі за смачний обід.

2. До кого звернені поради?
3. Чого вони вчать?
4. Випиши речення без звертання.

**Речення, в яких висловлюється  
порада, побажання, наказ, запрошення –  
це спонукальні речення.**

*Переходити вулицю треба лише  
на зелений сигнал світлофора.*

*Прошу тебе,  
переходь вулицю лише на зелений сигнал світлофора.  
Переходь вулицю лише на зелений сигнал світлофора!*

**сигнал – світло миготить**

1. Розглянь малюнок. Яка ситуація зображена? Чи бувало з тобою таке?



2. Придумай речення-поради. Користуйся запитаннями і довідкою.

Як слід поводитися?

Чи потрібно сваритися?

Як потрібно збирати рештки кухлика, щоб не поранитися?

Куди треба викидати рештки?

**Довідка:** обережно, не потрібно, спеціальний бачок для битого скла.

**Зразок.** Поводитися слід обережно.

3. Одне речення-пораду запиши.

---

1. Спиши текст, вставляй пропущені слова.

Переходь вулицю при (якому?) ... сигналі світлофора. Забороняє перехід вулиці (яке?) ... світло. (Яке?) ... світло попереджає.

**Довідка:** жовте, зелене, червоне.

4. Яке речення висловлює пораду (радить)?

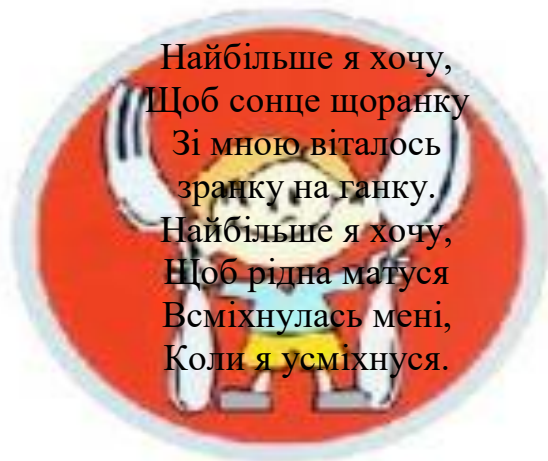
---

1. Склади і запиши речення-запрошення зі словами:

татусю, сестричко, мамуню, Яринко, прошу, благаю, дуже прошу.

**Зразок.** Наталю, дуже прошу, прийди, будь ласка, до мене в гості.

- 
1. Розглянь малюнок. Хто зображений?
  2. Прочитай вірш-побажання хлопчика.



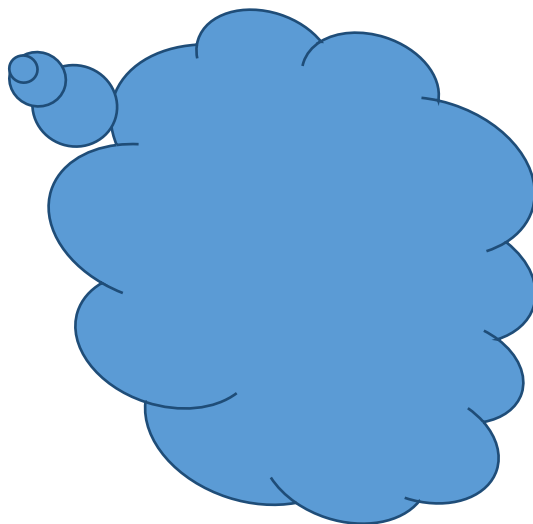
Найбільше я хочу,  
Щоб сонце щоранку  
Зі мною віталось  
Зранку на ганку.  
Найбільше я хочу,  
Щоб рідна матуся  
Всміхнулась мені,  
Коли я усміхнуся.

щоранку – кожного ранку

2. Скільки речень-побажань є у вірші?
3. Чого бажає хлопчик?
4. Чого бажаєш ти?
5. Випиши одне речення-побажання у стрічку. Яке це речення?

- 
1. Прочитай поради у їдальні.

В нашій школі учень ти,  
Скрізь дотримуйсь чистоти.  
Слідкувати завжди треба,  
Що порядок був у тебе.  
У їдальні всі їдять.  
Тут не бігають – сидять.  
Як їси – не поспішай.  
Все прожуй, тоді ковтай.



**їси (їсти)** – вживаєш їжу

2. Кому адресовані поради?
3. Чи дотримуєшся ти таких порад?
4. Запиши речення-поради. Підкресли головні члени речення.

1.Прочитай вірш.

Зеленому колоскові  
співа жайвір колискову:  
«Тебе вітер колихає,  
тебе дощик поливає.

**Рости в землю корінцями,  
поповняйся зеренцями.**

Андрій М'ястківський



2.Зверни увагу на виділені рядки вірша. Що бажає жайвір колоскові?  
Відповідай рядками вірша?

1.Прочитай речення спочатку у лівому, а потім у правому стовпчиках.

**Прохання**

**Наказ**

Діти, одягайтеся швидше, будь ласка.

Наталю, прошу, відчини двері.

Діти, збирайтеся швидше!

Наталю, відчини двері.

2.Чим відрізняється речення лівого і правого стовпчиків?

3. Випиши речення-прохання і речення-наказ. Зобрази схеми.

*Зразок.* Наталю, прошу, відчини двері.

I \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_.

1. Прочитай текст. Дотримуйся відповідної інтонації та пауз.

Роби зарядку – будеш здоровий! Будь охайним! Умивайся вранці та ввечері. Чисть зуби. Обрідай нігті на руках та ногах. Доглядай за волоссям.

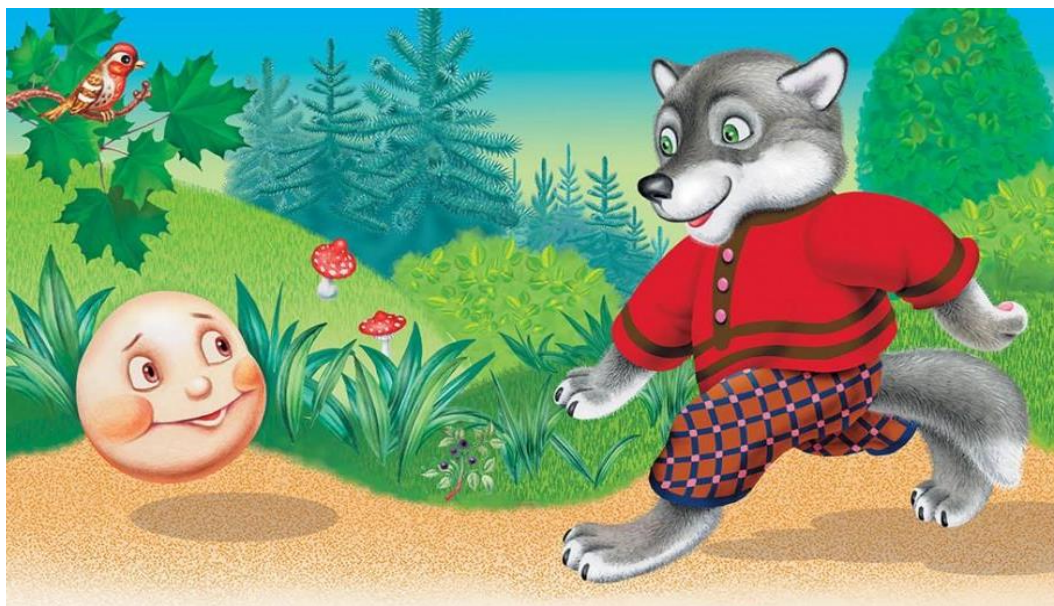
2. Полічи, скільки речень у тексті. Які це речення?

3. Зміни речення так, щоб вони стали розповідними.

*Зразок. Я роблю зарядку – буду здоровим.*

---

1. Розглянь малюнок.



2. Склади розмову Колобка з Вовком. Уживай розповідні, питальні та спонукальні речення.

**Довідка:** утік, страшний вовк, співав, звідки йдеш, з'їм, не з'їси, відповів, не догнав.

1. Прочитай розмову-діалог.

- Привіт, Катрусю!
- Добрий день, Яринко!
- Катрусю, чи знаєш ти, коли починається мультфільм по телебаченню?
  - Знаю. О десятій годині.
- А коли буде кінофільм для дітей?
  - О сімнадцятій годині.
- Дякую, Катрусю. До побачення!
  - На все добре, Яринко!

-

2. Між ким відбувся діалог?  
Про що запитувала Яринка Катрусю?  
Що відповіла Катруся?
3. Проаналізуй, із яких речень складається текст. Прочитай питальні й спонукальні речення.
4. Випиши слова, що відповідають на запитання коли?

## II. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

1. Прочитай речення.

Ми прибирали шкільне подвір'я.

2. Постав питання до кожного слова. Користуйся запитаннями:

**Хто** прибирав шкільне подвір'я?

**Ми що** робили?

**Ми прибирали що?**

**Ми прибирали подвір'я яке?**

3. Запиши речення і познач над кожним словом питання.

*хто? ? ? ?*

*Ми прибирали шкільне подвір'я.*

**Речення має головні члени:**  
**підмет** (*хто? що?*). Одна лінія.  
**присудок** (*що робить? що зробить?*) Дві лінії.

*що? що робить?*

*Природа розквітає навесні.*

1. Прочитай речення. Які слова виділено у реченні? Що це за члени речення?  
**Я живу** у містечку Попільня. **Воно знаходиться** у Житомирській області.
2. Запиши речення. Виділи головні члени речення.

*хто? що роблю?*

**Зразок.** Я живу у містечку Попільня.

1. Прочитай речення.  
Де живеш ти? У якій області знаходиться твоє місто (село)?





2. Знайди головні члени речення. Постав питання до підмета і присудка.
3. Запиши речення. Познач підмет і присудок.

1. Прочитай речення.

Ми любимо весну зелену, чудесну. Денис грався з песиком Дружком.

2. Знайди головні члени речення. Постав питання до підмета і присудка.
3. Випиши з кожного речення головні члени.

*Зразок. Ми любимо.*

1. Прочитай речення.

Зима закінчується 28 лютого. Весна починається 1 березня. Спека приходить улітку. Врожай збирають восени.

2. Назви у кожному реченні підмети. Постав до них питання.
3. Назви у кожному реченні присудки. Постав до них питання.

1. Заповни таблицю «Головні члени речення». Користуйся реченнями Вправи №.

Головні члени речення	
підмет	присудок
<i>Зима</i>	<i>закінчується</i>

1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Я розкажу про свою школу.

Моя школа стоїть на вулиці Ціолковського. Біля школи пролягла залізниця. Поблизу знаходиться дитячий садок.

Я люблю свою школу!

2. Спиши текст. Підкресли у кожному реченні головні члени.
3. Знайди у тексті речення, що відповідає такій схемі:

| \_\_\_ \_\_\_ \_\_\_ \_\_\_ !

1. Прочитай речення.

... .. у парк з песиком Дружком. По дорозі ... .. Мишка, Миколку і Олега. ... .. на футбольну секцію. ... .. хлопцям успішного тренування.

2. Які члени речення відсутні? Поясни свою думку.
3. Доповни речення головними членами і запиши. Підкресли головні члени речення.

**Довідка:** Я прийшов, я зустрів, вони поспішали, я побажав.

---

1. Прочитай речення тексту.

Сьогодні (хто?) (що робить?) у класі. (хто?) (що робить?) пил. Їй (хто?) (що робить?). Завтра наш (що?) (що робитиме?) чистотою і порядком.

(Хто?) (що робимо?) Катрусі і Михайлику за сумлінне виконання обов'язків чергових.

2. Придумай головні члени речення, які відповідають на питання.

3. Склади зв'язну розповідь. Користуйся довідкою.

**Довідка:** Катруся, Михайлик, вона, клас, ми; чергує, допомагає, витирає, сяятиме, дякуємо.

4. Запиши текст.

---

1. Перекажи текст. Користуйся планом і довідкою **Вправи № ..**

#### **План**

1. Хто сьогодні чергує у класі?

2. Що вона робить?

3. Хто допомагає дівчинці?

4. Чим сяятиме клас завтра?

5. Хто дякує дітям за сумлінну роботу?

---

1. Прочитай текст. Придумай і побудуй речення.

#### **Узимку**

Зайці міняють ... .. Ведмеді впадають у ... .. Горобці ховаються у ... .. Птахи живляться ... у ... .

**Довідка:** свою сіру шубку на білу, зимову сплячку, морози під стріху, кормом годівниці.

2. Речення запиши. До головних членів постав питання.

*хто? що роблять?*

**Зразок.** Зайці міняють свою сіру шубку на білу.

---

1. Розглянь малюнки. Дай відповіді на питання. Побудуй речення-відповіді за зразком.

<p>І _____ ?  <u>Дівчинка</u> <u>малює</u> крейдою на асфальті?</p>		<p><i>Ні. Дівчинка малює пензликом на листку.</i></p>
<p>І _____ ?  Хлопчик пише цікаву книжку?</p>		
<p>І _____ ?  Дівчинка виконує завдання у комп'ютері?</p>		

2. Які це речення?
3. Речення запиши. Підкресли головні члени речення.

### ІІІ. УЗГОДЖЕННЯ СЛІВ У РЕЧЕННІ

1. Прочитай і доповни речення словами за змістом і запитаннями в дужках.



Учні добре вчаться (де?) ... . Учні добре (що роблять?) ... у школі. У школі добре вчаться (хто?) ... . Учні у школі (як?) ... вчаться.

2. Речення запиши.
3. Назви час дієслова. Поясни свою думку.

1. Прочитай і доповни речення словами за змістом і запитаннями в дужках.



(Що?) кипить у кастрюлі при температурі 90 градусів. Вода (що робить?) у кастрюлі при температурі 90 градусів. Вода кипить (де?) при температурі 90 градусів. Вода кипить у кастрюлі при (навіщо?).

2. Запиши речення без питань. Підкресли граматичну основу.

1. Розглянь малюнок. Розкажи, що ти бачиш. Користуйся питальними реченнями.

1. **Що** кипить у чайнику?
2. **У чому** кипить вода?
3. **При якій** температурі кипить вода?
4. **Навіщо** кипить вода?



2. Запиши речення відповіді. Зверни увагу на узгодження слів у реченнях.

3. Які труднощі ти відчував.

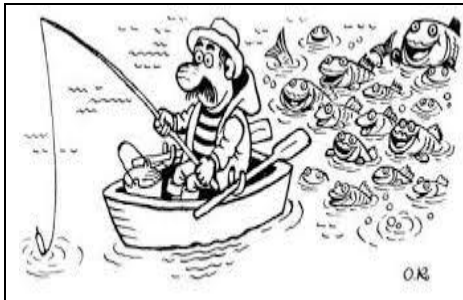
1. Склади речення за схемою і малюнками.

*Хто? що робить? що?*

*Що? що робить? де?*

*Хто? що робить? що?*

*Що? що робить? що?*



2. Речення-відповіді запиши. До найбільшого речення зобрази схему.

1. Склади речення із поданих слів. Запиши.

1. Ми, зоопарку, дізналися, в, звички, про, слона, тигра, жирафа. 2. Розповів, нам, лісник, повадки, про, ведмедя, лисиці. 3. Космонавти, літали, українські, космос, у.

2. Постав запитання до речень, вживаючи слова:  
 Про що? Про кого? Куди?

1. Прочитай текст. Спиши, додай замість крапок потрібні слова.

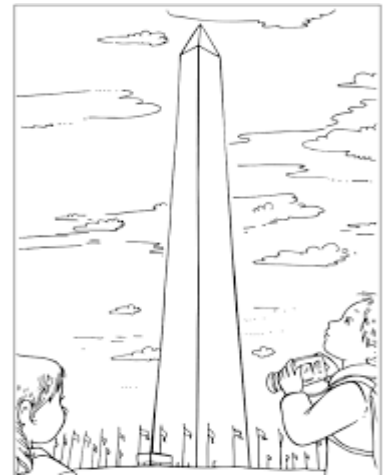
Одного ранку діти пішли на узлісся по ... . День був ... . Діти ... чимало сиріжок, маслят. Раптом на горизонті ... вітер. На ... з'явилися хмари, ..., дощ. Діти заховалися під ... .

2. Підкресли слова, що відповідають на питання:

*Що? Який? Що зробив? Що зробили? Де?*

1. Розглянь малюнок (обеліск). Прочитай текст.

Високо над (Дніпро) здійнявся обеліск Слави. Біля його підніжжя (палати) Вічний вогонь. Щодня кияни і гості столиці приносять сюди (живий) квіти.



2. Пригадай значення слова обеліск.

3. Запиши. Слова, що в дужках, запиши у потрібній формі.

*Довідка: чим? що робить? які?*

1. Прочитай речення.

*Люди жили.*

*(Коли?) (де?) (чого?) жили (які?) люди.*

2. Чи зрозумів ти зміст цього речення?

3. Зроби це речення зрозумілим. Користуйся питаннями і словами з довідки:

**Довідка:** Десни, в давнину, на берегах, первісні.

4. Встав замість запитань потрібні слова. Запиши речення. Підкресли головні члени.

1. Розглянь малюнки.

Фермер збирає врожай	Пташка клює ягоди калини	Коза пасеться в очереті
-------------------------	-----------------------------	----------------------------

2. Склади речення за малюнками та запитаннями

(Який?) фермер (що робить?) врожай кукурудзи.

(Хто?) (що робить?) червоні кетяги калини.

(Яка?) (хто?) пасеться (в чому?).

---

1. Прочитай уривок вірша. Замість крапок добери у речення слова з довідки.

Улітку ... між кущів і трав.

І на деревах меду я ... .

Ще я батькові і матері ...

сухе гілля ... на барліг.

Анатолій Гарматюк

**Довідка:** шукав, бігав, зібрати, поміг.

2. Про кого мовиться у вірші? Як ти про це дізнався?

3. Склади питальні речення за словами: *бігав, зібрав*.

---

1. Прочитай текст і розглянь малюнок.

Повінь у Сумській області приходить у квітні. В цей час річка Десна виходить з берегів. Вода заливає все навколо. Верби опустили свої тонкі віти у холодну прозору воду.

**ПОВІНЬ** – велика кількість води під час танення снігу



**виходить з берегів** – розливається вода

2. Запиши перше речення. Встанови у ньому зв'язок слів.

*Повінь (що робить?) ... ;*

*приходить (що?) ... ;*

*приходить (коли?)... ;*

*приходить (до кого?) ... .*

3. Назви звуки у слові *повінь*.

---

Розглянь малюнок.



2. Склади розповідь за запитаннями:

Хто?  
Що?  
Які?  
Куди?  
Коли?

3. Вживай розповідні, питальні та спонукальні речення.

---

1. Розглянь малюнок. Прочитай текст.

### Улюблений пиріг



У нас є домашній рецепт пирога з черешнями.

**Він** такий смачний, збуджує апетит! Усередині **нього** соковиті ягоди, зверху – рум'яна скоринка. Приємно пахне, зразу хочеться скуштувати.

Усім подобається наш пиріг з черешнею.

**апетит** – потреба (бажання) їсти

2. Якими словами можна замінити виділені слова?
3. Намалюй пиріг з черешнями.
4. Чи є у тебе рецепт такого пирога? Який він? Чи смачний? Чи подобається усім?
5. Випиши останнє речення. Підкресли головні члени.

1. Прочитай речення.

1. Тома ... йде на вокзал. Вона ... спішить на потяг. 2. Адреса ... була зафарбована і ... було зрозуміти, кому цей лист. 3. Іванко ... взяв відра і ... пішов до криниці. 4. Пшениця ... виросла і викинула повні колоски.

2. Спиши речення. Замість крапок додай слова з довідки.

**Довідка:** охоче, дуже, гарно, весело, старанно, важко, швидко.

*Зразок.* <sup>як?</sup> Тома швидко йде на вокзал. <sup>як?</sup> Вона дуже спішить на потяг.

1. Прочитай, добери потрібні слова з дужок.

1. У матусі (тепло і ніжно, тепла і ніжна) **рука**. 2. (Важко, важкі) **краплі** дощу стукають по асфальту. 3. Вчора на узліссі палало (мало, мале) **вогнище**.

2. Навіщо у реченнях виділені слова?

3. Постав від них питання.



*Зразок.* Рука (яка?) тепла і ніжна. У матусі тепла і ніжна рука.

1. Прочитай.

Синичка прилетіла до нашого вікна, тому що ...	була весела
Вчора школярі відпочивали, тому що ...	була хвора
Дівчинка сумувала, тому що ...	була голодна
	було тепло
	було темно
	була неділя

2. Доповни речення словами з правого стовпчика.

3. Запиши речення. Підкресли підмет.

*Зразок.* Синичка прилетіла до нашого вікна, тому що була голодна.

1. Прочитай речення. Доповни їх потрібними словами. Запиши.

1. Володя не встиг прибрати в кімнаті, тому що ... . 2. Маруся плакала, тому що ... . 3. Птахи прилетіли до нас, тому що ... . 4. Тетянку люблять усі, тому що ... .

2. Які це речення за метою висловлювання?

1. Розглянь малюнок. Склади план.

Мал. загорівся кицін



будинок. На пожежу  
збіглися: півень,  
курка, качка, свиня,  
та ін. Киця сидить і  
плаче.

2. Розкажи казочку за малюнком і планом.

**Довідка:** тривога, загорівся, злякалися, закукурікав, палає, поспішають, гасять вогнище, відерця з водою, кричить: «Рятуйте, допоможіть!»

---

1. Прочитай текст.

У нашому місті є Станція юних натуралістів.

Діти, приходьте сюди! Тут чекають на вас пацюк Борис, морська свинка Тімка, папуга Свирид. Тому хлопчики і дівчатка спішать до малих друзів з різними ласощами. Вони несуть сир, хліб та варену картоплю для пацюка, капусту і буряк для свинки, овес, просо, сир для папуги.

Малі друзі завжди вдячні дітям.

2. Скільки речень має текст? Які є речення за метою висловлювання.

3. Випиши спонукальне речення. Підкресли у ньому звертання.

4. Поясни орфограму

Написання великої літери у власних назвах

---

1. Прочитай текст.

**Ваша вулиця**

Уявіть собі, що ви разом сказали:

- Моя вулиця найкраща!

Знаєте, що це означає? Це означає, що твоє місто найкраще. Що ви його бережете. Берегти рідне місто – значить берегти кожну вулицю, двір, будинок, куш, тварину, рослину, пташку, комашку, річку, гори, ліс, луки.

1. Що означає “берегти рідне місто”?

2. Запиши це речення. Постав у ньому питання до виділених слів.

**Зразок.** Берегти рідне місто – значить берегти кожну <sup>що?</sup> вулицю, двір,

<sup>кого?</sup> будинок, куш, тварину, рослину, пташку, комашку, річку, гори, ліс, луки.

---

1. Прочитай текст.

Давним-давно багатим був наш поліський край. Водилися тут ондатри, бобри, нутрії, соболі, ведмеді, лисиці. Селяни платили хутром звірів панам данину.

2. Випиши, які звірі водилися на Поліссі. Познач закінчення іменників.

*Зразок. Звірї: ондатри, ...*

#### IV. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З РОЗДІЛУ «РЕЧЕННЯ»

1. Речення виражає

- а) закінчену думку
- б) думку
- в) незакінчену думку

2. Речення завжди починається з

- а) малої букви,
- б) великої букви,
- в) розділового знака.

3. Речення складається з

- а) букв,
- б) складів,
- в) слів.

4. Речення за метою висловлювання

*Діти весело гралися.*

- а) питальне
- б) спонукальне
- в) розповідне

5. У кінці розповідного речення ставиться

- а) знак оклику
- б) крапка
- в) знак питання.

6. Знайди речення зі звертанням

- а) *Любі діти, починається урок.*
- б) *Діти вийшли на прогулянку.*
- в) *Куди вийшли наші діти?*

7. Речення за метою висловлювання

*У тебе сьогодні гарний апетит?*

- а) спонукальне,
- б) розповідне,

в) *питальне*.

8. Речення за метою висловлювання

*Не переходь вулицю на червоний сигнал світлофора!*

- а) *розповідне*,
- б) *спонукальне*,
- в) *питальне*.

9. Головні члени речення це

*Ми пишаємося Україною.*

- а) *пишаємося Україною*,
- б) *Ми пишаємося*,
- в) *Ми Україною*.

10. Головні члени речення відповідають на питання

*Я люблю свій рідний край!*

- а) *хто? що зробив?*
- б) *що? що роблю?*
- в) *хто? що роблю?*

11. Головні члени речення підкреслено

*Я люблю свій рідний край!*

- а) *правильно*
- б) *неправильно*

Таким чином, у Новій українській школі курс української мови у 3 класі – є важливою складовою загального змісту початкової освіти і вивчається відповідно науково-обґрунтованих лінгводидактичних позицій методики навчання УМ на основі УЖМ. Розділ «Речення» курсу української мови у 3 класі для учнів (Н 90) представлений системою різноманітних завдань і вправ чотирьох тем («Види речень за метою висловлювання», «Головні члени речення», «Узгодження слів у реченні», «Тестові завдання»), на основі яких здобувачі освіти мають змогу усвідомлено опанувати мовний матеріал української словесної, формувати певний (вищий) рівень необхідних мовних і мовленнєвих компетенцій, розвивати комунікативну грамотність у побудові, розрізненні, творенні, написанні, списуванні, схематичному відтворенні, активному використанні простих речень.

### Список використаних джерел:

1. Савченко М.А. (2018). Українська мова. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів 1-4 класи.
2. Навчання дітей із порушеннями слуху: навчально-методичний посібник. Литовченко С.В., Таранченко О. М., Кульбіда С. В., Федоренко О. Ф., Жук В. В., Литвинова В. В. Харків: Ранок «Кенгуру», 2019.
3. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. 20.10.2016. 40 с. Вилучено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Концепція білінгвального навчання осіб з порушеннями слуху. [С. Кульбіда, І. Чепчина та ін.]. Київ : УТОГ, 2011. 53 с.
5. Кульбіда С.В. (2020). «Українська мова» підручник для осіб з особливими освітніми потребами (Н 90) 3 клас. Київ: Либідь.
6. Науково-методичне забезпечення реалізації концепції Нової української школи та державного стандарту для дітей з особливими освітніми потребами: зб. статей обласного науково-методичного семінару 4 березня 2019 року / упоряд. Гудзенко Н.Г., Кульбіда С.В. Київ: Інтерсервіс, 2019.
7. Кульбіда С.В. (2020). Навчально-дидактичне забезпечення комунікативної діяльності глухих дітей в умовах двомовності. Режим доступу <https://lib.iitta.gov.ua/720422/>
8. «Шкільна пісня» музика і слова Наталія Май. Вилучено з <https://www.youtube.com/watch?v=eDO6IEkuM4w>
9. Мамо, мамочко моя. Наталія Май, 2013. Вилучено з <https://www.youtube.com/watch?v=whxHsJEPcPo>
10. Сонечко. Леонід Ямковий. Вилучено з <https://www.youtube.com/watch?v=sjLJHn0MuXc>

## ФОРМУВАННЯ ОСНОВ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

*Ведіть дітей від успіху до успіху, від радості до радості*

*Василь Сухомлинський*

Традиційно освіта розглядається як засвоєння учнями певної суми знань, умінь, навичок, зумовлених Державними стандартами і програмами з того чи іншого предмету. Але, щоб бути успішною людиною в сучасному світі, недостатньо володіти певною сумою знань у тій чи іншій галузі. *Компетентний випускник початкової школи – це учень, який має високий рівень мотивації, характеризується високою навчальною й соціальною активністю, готовністю до самостійної розумової діяльності [1].*

Вчені-дослідники (В. Засенко, Н. Зборовська, Н. Іванюшева, С. Кульбіда, С. Литовченко, К. Луцько, О. Пометун, О. Таранченко та ін.), вчителі-новатори (О. Біланова, О. Богуш, О. Бурлака, Г. Воробель, Т. Заяць, Л. Луценко, О. Романовська, Н. Стецула, О. Ходинецька, О. Щуцька та ін.) вважають, що у центрі уваги сучасної освіти мають бути не стільки навчальні предмети, скільки *способи мислення і діяльності школяра [2].* Тобто, необхідно *навчити дитину критично мислити, вирішувати складні проблеми шляхом аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати і враховувати альтернативні думки, обирати виважені рішення, дискутувати, спілкуватися з іншими людьми.* Перед сучасною школою постає завдання виховати особистість, здатну до життєтворчої діяльності. Така особистість зуміє правильно обрати свій шлях у житті, зважаючи на власні можливості; буде ставити перед собою завдання самовдосконалення й саморозвитку, що стане запорукою успіху в різних сферах діяльності. *Адже сучасний світ пред'являє високі вимоги до діяльності людини, конкурентноспроможною може бути лише по-справжньому компетентна особистість.* Якщо раніше

робилася ставка на здобуття знань, то нині – на вміння оперувати здобутими знаннями, використовувати їх на різних рівнях власного життя. Особливо це важливо для людей з порушеннями слуху (ПС).

Провідна ідея сучасної спеціальної освіти у сфері сурдопедагогіки трансформується через:

- досягнення такого рівня освіченості, який відповідає потенційним можливостям дітей з порушеннями слухової функції;
- підготовку до адаптації та інтеграції вихованців у сучасне суспільство;
- формування активних рис особистості, яка здатна не лише споживати, а й створювати соціально-культурні й матеріальні цінності.

Реалізація цієї ідеї можлива лише за умови формування основ мовленнєвого розвитку осіб з ПС на принципах його пріоритетності. Представлений доробок – це узагальнення набутого сурдопедагогічного досвіду щодо впровадження в освітню діяльність практичних напрацювань задля вирішення проблем розвитку і формування поступових рівнів мовленнєвої компетентності учнів з ПС та їх подальшої якісної інтеграції у суспільство.

Значною мірою процес навчання дітей, які мають ПС, ускладнений на самому першому етапі – прийомі мовленнєвих сигналів. Ці мовленнєво рухові акустичні сигнали, доступні нечуючим дітям, досить специфічні. Їхня специфіка характеризується уривчастю, викривленістю та відтворюються дітьми з порушеннями слухової функції або без звуку, або з наявністю порушень у звучанні усного мовлення. Глибина порушення процесу сприймання та відтворення мовлення дітей з ПС залежить від групи глухоти (ступеня втрати слуху). Чим сильніший прояв вади слухової функції, тим більші мовленнєві порушення спостерігаються. Недостатність розвитку словесного мовлення як чинника, який забезпечує можливість передачі необхідного обсягу інформації про рухові дії засвідчує обмеженість словникового запасу, специфіку сприйняття усного мовлення, труднощі у розумінні низки граматичних форм, що в свою чергу, призводить до

неповного та (або) невірною розуміння суті інформації, яку вони отримують через ушкоджений слуховий канал. Тому ефективними шляхами формування мовленнєвого розвитку учнів з ПС є спланована організація і систематичне проведення спеціальних занять з розвитку слухового сприймання та формування вимови з позиції особистісно орієнтованого підходу до кожного учня, забезпечення гнучкості, варіативності, динамізму, оперативності освітнього процесу [3].

Важливим чинником реалізації особистісно-орієнтованого підходу є організація співпраці “учитель-учень”, яка базується на таких засадах:

- доброзичливої творчої взаємодії вчителя й учня, діалогу з двох рівних позицій, пристосування методик до індивідуальних можливостей кожної дитини;

- відсутності в учня страху, розкнутості, радості від спілкування;
- права на власну думку, права на помилку;
- турботи про емоційне благополуччя учня.

Усвідомленість дитиною індивідуальної орієнтованості вчителя саме на неї і виключно на неї забезпечує умови для комфортного сприймання мовлення на слуховій, зоро-вібраційній основі (в різних поєднаннях), вміння прислуховуватися до звуків, складів, слів, словосполучень, речень з використанням звукопідсилювальної техніки, індивідуальних слухових апаратів (СА).

Першочерговим завданням на уроках є формування інтересу до навчання. Наприклад, не можна примусити нечуючих учнів читати або полюбити книгу просто так. Для цього має виникнути емоційний поштовх, який пробудить в дитині бажання пізнати навколишній світ через читання [4]. Необхідно для виникнення такого бажання зацікавити дитину у самому читацькому процесі, який приносить моральне й естетичне задоволення. Це можливо лише за таких умов: коли дитині цікаво, коли вона розуміє про що йдеться, коли, прочитавши перше речення і зрозумівши його зміст, у дитини з'явиться потреба продовжувати цей процес.

Важливе значення для формування основ мовленнєвого розвитку має жестова мова (ЖМ). *Жестова мова* (за С. Кульбідію) – повноцінна природна система знаків рухами рук з використанням візуального каналу сприймання при передачі інформації глухим людям [5]. Введення уроків УЖМ є дало можливість опанувати візуально-рухову мову, як повноцінну мову та використовувати її, щоб діти могли розвивати розумові здібності, здобувати знання про навколишній світ, спілкуватися і розвивати поступові рівні жестомовної комунікативної компетенції, необхідні навички грамотності, опанувати культурні особливості глухих і чуючих мовців, розвивати учнів як мовних особистостей у двомовному (словесно-жестовому) навчальному середовищі [6].

Найнадійніший шлях до всебічно розвиненої особистості, до мовної особистості, яка читає, проходить через жестове мовлення. Без жестового мовлення важко пояснити матеріал урок, бо замість живого природного спілкування з дитиною навчання стає мертвим. Вчений Л. Виготський писав: *«Боротьба усного мовлення з мімікою, не дивлячись на добрі наміри педагогів, як правило, завжди закінчується перемогою міміки, і не тому, що вона легша, а тому, що вона є істинна мова у всьому багатстві і функціонального значення»* [7]. Видатний сурдотифлопедагог І. Соколянський вважав, що *“ігнорування жестової мови глухої дитини в дошкільний і шкільний період — це найважчий злочин”* [8]. О. Біланова, Н. Іванюшева, Н. Зборовська, С. Кульбіда, Л. Луценко, О. Романовська зазначають, що донести слово до нечуючого через ЖМ, яка має в своєму лексичному складі емоційно виражений жест — є чи не найважливішим чинником залучення дитини до плідного навчання [9-11]. Досвід білінгвального навчання вчителів, вихователів нашого закладу представлено у роботі А. Коломойця [12].

Важлива роль ЖМ і як засобу навчання при вивченні змісту тексту. На уроках варто активно використовувати ЖМ у з’ясуванні лексичних значень слів з огляду на те, що навички самостійного розуміння слів формуються поступово, а формування читацьких умінь у дітей з порушеннями слухової



функції відбувається з труднощами. Тому великого значення на кожному уроці варто надавати словниковій роботі (розкриття, тлумачення, перевірка розуміння лексичного значення). Спостерігаючи за особливостями розуміння тексту дітьми з ПС, можна визначити кілька ступенів розуміння тексту твору, а саме:

- розуміння фактичного значення слова, фрази, уривку;
- розуміння думки, яка лежить за цим значенням;
- розуміння змісту подій, значення і вплив їх на головного героя,
- розуміння мотивів його вчинків.

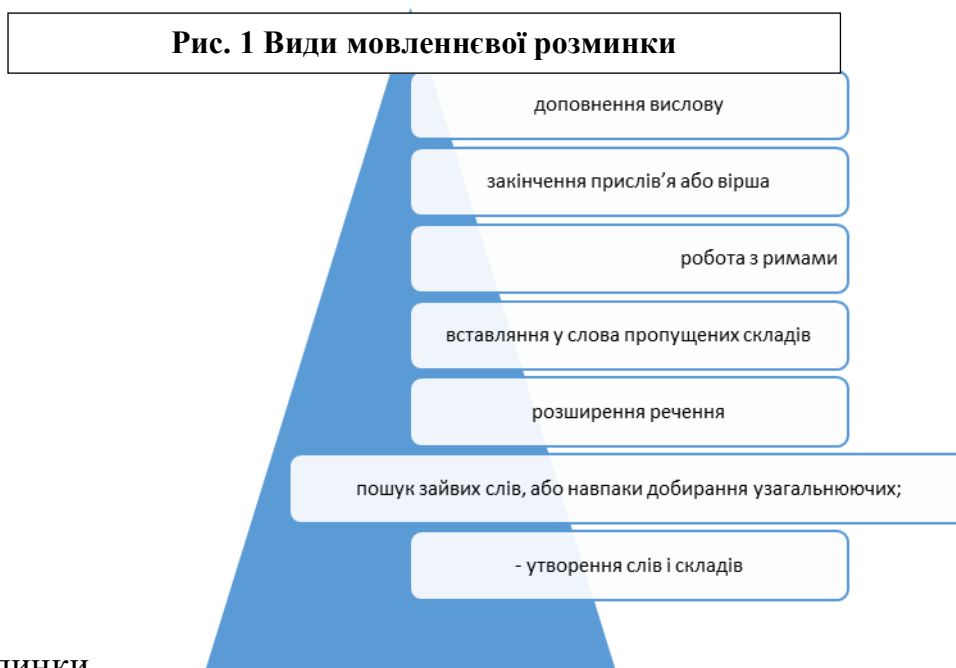
Для того, щоб розвинути у дитини з ПС навички читання, усвідомлення прочитаного, добре продумана словникова робота надає можливість зрозуміти не лише окремі слова, а й словосполучення, вислови, фрази, речення. Пояснювальне читання вчителя з використанням ЖМ, як рівноправного засобу навчання є досить ефективним і для успішного самостійного читання дітьми різних видів тексту, який вивчається. При підготовці до уроків з математики, завжди добираю задачі, умови яких будуть зрозумілі дітям. Уроки намагаюся будувати так, щоб збільшити час для самостійної роботи учнів. Вважаю, що самостійність учнів є важливою передумовою свідомого і міцного оволодіння знаннями: вона розвиває зосередженість, цілеспрямованість, уміння міркувати, формує індивідуальний спосіб мислення. Це дає вчителю можливість в цей час працювати з окремими дітьми індивідуально, а учень, який справився із завданням одержує пропозицію або завдання: *«Вивчив сам – допоможі товаришу»*. Допомагаючи товаришам, він закріплює і свої знання. Зазвичай, описи природи, описи зовнішності людини не викликають у дітей великої зацікавленості. Але, якщо роботу зробити творчою – це пробуджує у дітей неабиякий інтерес. Наприклад, аналізуючи вчинки і спосіб життя героя, доречно пов'язувати це зі зміною його зовнішності. Діти називають риси характеру головного героя, опираючись на зміст уривку і наступних його

вчинків. До прикладу, при наданні характеристики головному героєві, діти за допомогою вчителя складають інформаційне гроно приблизно так:

*«Привітна, лагідна. Любила квіти».*

*«Охайний, талановитий. Веселий, працьовитий. Розумний, чесний. Справедливий».*

Не менш важливими прийомами у формуванні основ мовленнєвого розвитку є фонетична зарядка, розмовні



ХВИЛИНКИ

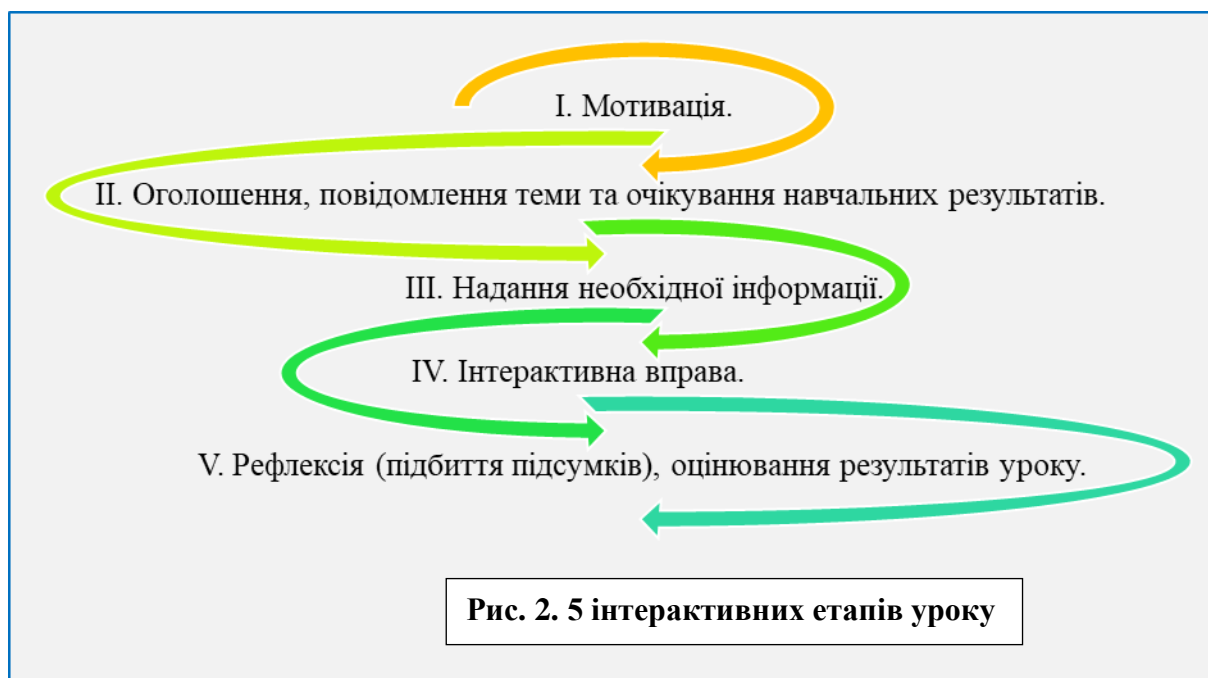
які пов'язуються з темою таким чином, щоб це було і вільне невимушене спілкування, і цікава близька тема для учнів. В залежності від завдань конкретного уроку переважає той чи інший вид мовленнєвої розминки (Рис. 1):

- утворення слів і складів;
- пошук зайвих слів, або навпаки добирання узагальнюючих;
- розширення речення;
- доповнення вислову;
- закінчення прислів'я або вірша;
- вставляння у слова пропущених складів;
- робота з римами, складання вірша з розсипаних рядків.

Приділення належної уваги вчителем у роботі над ритміко-інтонаційною особливістю слова, словосполучення, речення, над мелодикою мовлення, здійснення інтонування одним голосним звуком (складом) цілого слова, словосполучення, речення з позначенням наголосів у словах, логічного наголосу в реченні відбувається з використанням ігрових прийомів. Саме в мовних дидактичних іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з ПС з педагогом. У дитини формуються навички зосередженості, вміння працювати вдумливо, самостійно; розвивається увага, пам'ять, мислення, кмітливість. Ігрові ситуації дають можливість налагодити невимушене спілкування, розвивати зорове, слухове, рухове, артикуляційне сприймання. В іграх учень навчається порівнювати, співставляти, проводити доступний аналіз та синтез мовленнєвих явищ. Участь у грі дає дитині своєрідне право на помилку і не робить з цього трагедії, не розцінює її як незнання чи невміння. Досить ефективними стали такі ігри, як: „Дощик” (читання разом з відповідною інтонацією), „Буксир” (читання за вчителем), „Хто більше?” (знаходження більшої кількості правильних відповідей), „Хто швидше?” (знаходження правильної відповіді на швидкість), що робить навчальну діяльність привабливішою і цікавішою.

Серед великої кількості традиційних й інноваційних педагогічних технологій варто звернути увагу на інтерактивні технології навчання. Як відомо, *інтерактивне навчання* (за О. Пометун) – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності учнів, яка має на меті створення комфортних умов навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність [13]. Застосування інтерактивних форм і методів дають можливість створити комфортні умови навчання, дякуючи яким кожен учень відчуває свою значущість, зможе реалізувати можливості, розкрити свої здібності й продемонструвати знання, відчути успіх, упевненість у собі. Учні початкових класів добре навчаються лише за умови, коли їм цікаво, коли вони відчувають радість від спілкування, виконання зрозумілих вправ.

Сприяє формуванню основ мовленнєвого розвитку і застосування інтерактивних 5 етапів уроку (Рис. 2):



Для організації уваги учнів варто врахувати особливості психологічного стану учнів, у жодному разі не треба користуватися підвищеним тоном, багатослів'ям, збудженими нотками у голосі, а навпаки – намагатися поглядом, голосом, жестом (навіть позою), паузою продемонструвати власну зібраність, вимогливість і твердий намір перейти до роботи, включитися в діловий ритм.

Перефразовуючи вислів *«Як корабель назвеш, так він і попливе»*, на практиці вчитель впевнюється: як почнеться урок, так він і пройде. Тому з самого початку уроку варто дбати про такий робочий настрій у класі, щоб всі відчули об'єктивну потребу у внутрішній готовності сприйняти навчальну інформацію та діяти в ній. Вчитель повинен за лічені секунди оцінити ситуацію, відчути психологічний стан учнів і виробити «стратегії» організації класу до уроку:

- ✚ Як правильно почати урок?
- ✚ Як налаштувати дітей на продуктивну роботу?
- ✚ Як створити сприятливий психологічний клімат на уроці?

І хоч зазвичай доводиться діяти експромтом, вчителю варто мати при собі необхідний ресурс.

Одним із дидактичних етапів у структурі уроку є організаційний момент. Це чітка межа, яка відокремлює перерву від уроку. Важливість цього етапу полягає в тому, що з нього починається створення психологічної атмосфери уроку й взагалі організаційних умов, за яких досягається успіх навчальної діяльності. Недооцінка цього моменту (нехтування або, навпаки, затягування) призводить до методичних недоліків в організації основної частини уроку. Організаційний етап також відіграє важливу виховну роль, формуючи у дітей уміння організовуватися, зосереджуватися. Організація учнів до уроку не повинна забирати багато часу, згодом може взагалі тривати менше хвилини, але повинна характеризуватися певним динамізмом, давати учням заряд психічної енергії і працездатності. Організаційний момент уроку націлений на підготовку учнів до продуктивної роботи. Для цього вчитель має вміти визначити психологічно-емоційний фон класу, за необхідності — підсилити або скоригувати його.

Процес мовленнєвої взаємодії вчителя з учнями починається з привітання, яким учитель задає тон спілкуванню, заряджає позитивним настроєм, передає своє доброзичливе ставлення:

*“Доброго ранку! Сьогодні гарна погода, і настрій у вас, бачу, теж гарний”*. Значення жесту чи слова “бачу” означає, що вчитель хотів би бачити гарний настрій в учнів. При цьому можна використати види моделей мовленнєвої взаємодії вчителя з учнями (Рис. 3).



**Рис. 3. Види моделей мовленнєвої взаємодії вчителя з учнями**

Однак гальмівними фразами користуватися слід дуже обережно. Якщо вчитель, наприклад, виявив відсутність у більшості учнів робочих зошитів, краще відразу подбати про організацію їх роботи, ніж витратити час і сили на нотації. На етапі мотивації варто використовувати прийоми, що створюють проблемні ситуації, викликають у дітей здивування, зацікавленість до знань та процесу їх сприймання. Наприклад, проведення вправи „Вилучи зайве” (на початку уроку запитуємо у дітей і пропонуємо варіанти відповідей в жартівливій формі. Наприклад:

- Що ми будемо робити?
- Будем їсти? Будем пити? - ні!!!!
- Будем спати, пустувати, позіхати, нервувати? - ні!!!!
- Розкажіть, будь ласка, діти, що ж ми будемо робити?

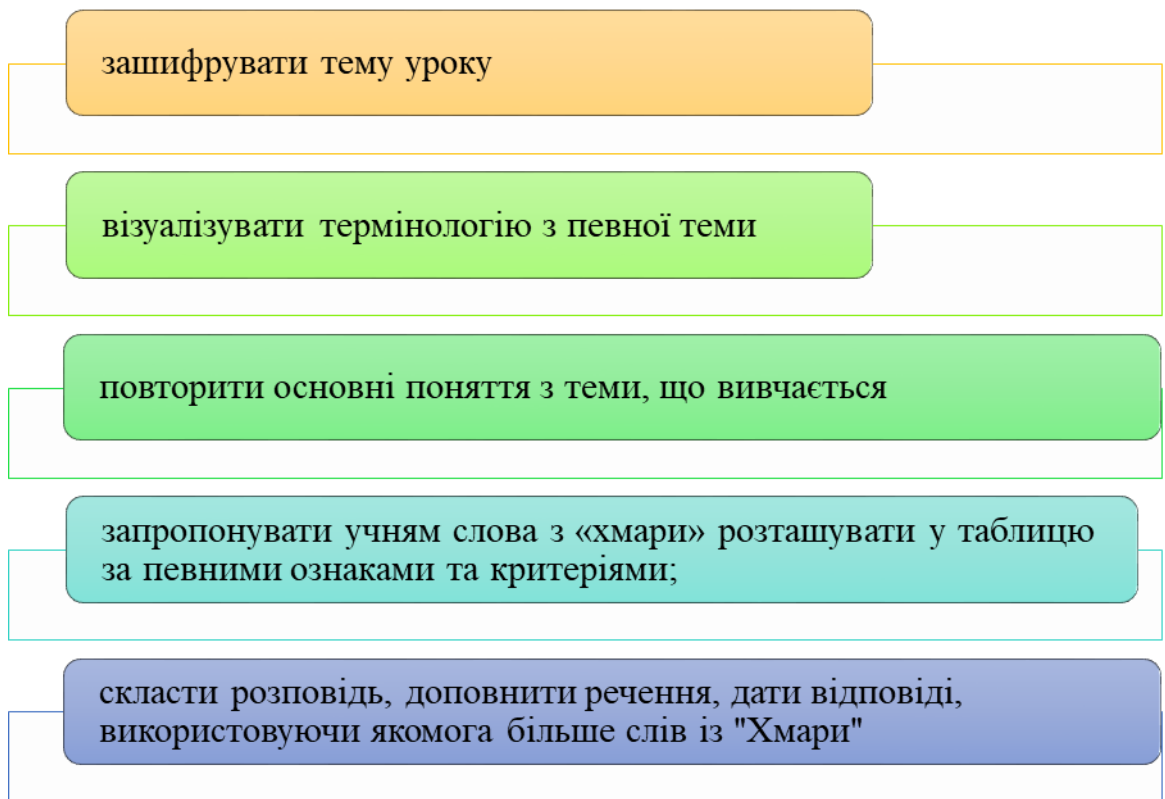
Також можна дібрати гасло уроку, вставляти в текст гасла окремі слова (назви цифр, тварин, рослин тощо) та записувати зашифроване на дошці.

На II етапі інтерактивного уроку можна запропонувати зашифрувати тему уроку за допомогою чисел та дій з ними, виконати обчислення та розшифрувати тему уроку за заданим ключем (вправа „Загадкові будиночки”. «Шифрувальник»).

Готуючись провести з учнями інтерактивну вправу, вчителю варто виконати підготовчі завдання: опрацювати словник, прочитати, продумати, виконати самостійно завдання на повторення. Інтерактивні вправи, які проводяться на уроці (а їх зазвичай не більше двох), потрібно добирати таким чином, щоб їхнє виконання дало б учням „ключ” до якісного засвоєння теми, опанування певних видів предметних компетенцій. Зокрема, інтерактивний метод „Мікрофон» доречно використати як на етапі актуалізації знань учнів, так і під час узагальнення навчального матеріалу. Маючи перед собою символічний „мікрофон” учень швидко і чітко відповідає на поставлене запитання. Далі знову говорить тільки той, хто знаходиться біля мікрофона. Цей метод з успіхом використовується майже на всіх уроках. Наприклад, за допомогою цієї вправи на уроці читання з'ясовується думка учнів щодо прочитаного, перевіряється виконання домашнього завдання, підводиться підсумок уроку.

Діти дорослішають, стають допитливішими, відкритішими до всього незвичного та цікавого. Вирішила спробувати попрацювати з «Хмарами слів» («Хмара») з четвертокласниками. «Хмара» – це візуальне відтворення списку слів, категорій чи міток на єдиному спільному зображенні [14]. Кольорова «Хмара» спрямовує погляд учня і змушує зосередитися на матеріалі. Це дуже важливо, особливо для здобувачів освіти ПС. «Хмара» містить в собі як візуальну інформацію (наприклад, форма, кольорова гама хмари та ін.), так і смислове навантаження – сам текст. Власне форму можна обирати будь-яку.

«Хмару» можна легко згенерувати власноруч, використавши спеціальні програми. Її можна застосовувати, демонструючи на інтерактивній дошці для фронтальної роботи з класом. Це цікаво ще й тим, що навівши курсор на окреме слово, його можна виділити. Як і різного виду картки, хмари слів можна застосовувати індивідуально і для групової роботи, якщо завантажити їх на комп'ютер і роздрукувати. Варіанти використання «Хмари» на уроці представлено на Рис. 4.



Цей вид роботи можна використовувати на будь-якому етапі уроку: на початковому, на етапі закріплення та контролю.

Наведемо приклади використання авторських «Хмар» на уроках:

а) математики (Завдання. Повторити терміни з теми «Дроби»);



Рис. 5. Хмара «Дроби»

б) українська мова (Завдання № 1. Виписати дієслова минулого часу у відповідні стовбці таблиці.



Він (що зробив?)	Вона (що зробила?)	Воно (що зробило?)	Ми, ви, вони (що зробили?)



Рис. 6. Хмара «Дієслова минулого»

Завдання № 2. Якими лагідними словами можна описати маму?)



Рис. 7. Хмара «Прикметники жіночого роду»

Використання цього інтерактивного візуального прийому сприяє розвитку спостережливості, цікавості, критичного мислення, швидкому запам'ятовуванню інформації, збагаченню словника з уточненням жестового відповідника. Переконалася, що «Хмара» краще запам'ятовується, ніж звичайні таблички. Отже, такий урок не минає для учня безслідно, а надовго залишається в пам'яті.

При організації навчальної діяльності варто постійно поєднувати індивідуальну форму роботи з роботою у парах, що дає гарні результати. Роботу в парах можна застосовувати і під час декламування учнями вивченого вірша напам'ять, під час рольового читання. Такий вид роботи:

а) дозволяє перевірити знання один одного, обмінятися думками, висловлювати свої ідеї для всього класу;

б) сприяє розвитку фразового мовлення учнів, вмінню висловлюватися і відстоювати свою власну думку, демонструє навички використання форм мовлення;

в) дозволяє визначити пасивний і активний жестівник, словник.

Формуванню основ мовленнєвого розвитку учнів з ПС сприяє і продумана організація сучасного освітнього середовища, яке у початкових класах має бути безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними, у безпеці, де відбувається більшість навчальних видів діяльності. Окрім цього, освітнє середовище має вибудовуватися на сучасній концепції Нової української школи [15]. Хто б не зайшов у клас, коридор, приміщення закладу зразу може зробити висновок у відповіді на питання – кому належить освітнє середовище – вчителям і їхньому баченню щодо освіти чи дітям, їхнім батькам, їхньому баченню освіти.

Усі діти заслуговують навчатися у такому середовищі, де забезпечуються їхні потреби – базові потреби, потреби у навчанні, додаткові потреби (для дітей з особливими освітніми потребами). У такому освітньому середовищі є баланс між навчальними видами діяльності, ініційованими вчителем, та видами діяльності, ініційованими самими дітьми. Таке середовище забезпечує можливості дітям робити власний вибір, можливості для розвитку нових та удосконалення наявних практичних навичок, отримання нових знань, розвитку свого позитивного ставлення до інших. Учитель має бути моделлю бажаної поведінки і ставлення. Дуже важливо, щоб кожен вчитель повною мірою розумів свою роль як моделі бажаної поведінки та ставлення до людей з повагою, добротою й відповідальністю.

З цією метою, користуючись рекомендаціями Нової української школи, для успішно просування дитини по компетентнісних щаблях треба вивчити її смаки, захоплення, мікропедколектив нашого класу вирішив розробити портфоліо на кожного здобувача освіти. *Портфоліо* – це систематичний збір робіт учня, що проводиться з певною метою, в ньому накопичуються дитячі роботи, що відбираються вчителем, самою дитиною та батьками [16]. Портфоліо має відображати щоденні види діяльності дитини, збір робіт має бути постійним процесом – так воно зможе відобразити зусилля дитини, її прогрес та навчальні досягнення за певний період часу. За допомогою портфоліо можна зрозуміти процес мислення дитини і спланувати відповідні стратегії та методи роботи з нею. Портфоліо відображає сильні сторони дитини, а також її потреби.

Цілі використання портфоліо:

- вивчення динаміки розвитку дитини за певний період часу, у тому числі прогресу з розвитку відповідних навичок (наприклад, навичок з письма).
- забезпечення можливості для самооцінювання.
- допомога вчителю у визначенні індивідуальних цілей для кожної дитини.
- основа для оцінки та розроблення навчальної програми.
- збагачення словникового запасу дитини з ПС.

На сьогодні будь-яких жорстко встановлених правил і вимог, що регламентують структуру портфоліо учня початкової школи, не існує. Тому ми розробили і пропонуємо свої розділи, які на нашу думку дадуть можливість педагогам краще зрозуміти дитину, вивчити її нахили та здібності, що допоможе у складанні індивідуального плану корекційно-розвиткової роботи з дитиною, що має ПС.

Портфоліо учнів 3 класу вміщує такі розділи:

*Розділ I. «Це Я»* – коротка інформація про дитину, а саме: прізвище, ім'я, по-батькові, дату народження, адресу за місцем проживання.

*Розділ II. «Моя сім'я».* Тут вказується інформація про склад сім'ї учня. Ці сторінки можна присвятити найріднішим, близьким людям, а саме батькам, братам, сестрам, бабусям і дідусям, доповнити альбом відповідними фотографіями, віршами, прислів'ями про родину.

*Розділ III. «Що я люблю найбільше».* Цей розділ дозволяє розкрити захоплення учня, дізнатися про його вподобання. Хочеться відзначити, що коли ми заповнювали цю сторінку, виникли певні проблеми. На жаль, діти з ПС мислять шаблонно. Якщо один учень відповів, що його улюблений колір червоний, то і весь клас захотів написати – червоний. Варто пояснювати учням школярам, що в природі існує дуже багато кольорів, страв, свят тощо. Всі люди різні і кожному з нас подобаються різні речі. Портфоліо кожної дитини має представляти індивідуальність особистості.

*Розділ IV. «Мої вчителі».* Цей розділ заповнюється для того, щоб діти та батьки, як рівноправні учасники корекційно-розвиткового, навчального процесу, добре знали команду педагогів, які працюють в нашому класі, пам'ятали їх імена, по-батькові, який навчальний предмет викладають.

*Розділ V. «Мої друзі».* В цьому розділі діти розповідають про своїх товаришів.

*Розділ VI. «Мої враження».* Цей розділ пропонуємо, як сучасну альтернативу особистому щоденнику, який рекомендується вести учням з ПС, де вони діляться своїми враженнями від приємних подій, свят тощо. Це може бути невеличка розповідь або малюнок. Варто звернути увагу на виникнення певних труднощів при складанні описів, перед якими проводиться словникова робота, складається план, даються відповіді на запитання. Доречно також проводити такий вид роботи за індивідуальною формою.

*Розділ VII. «Моє навчання».* Матеріал цього розділу відображає щоденну діяльність третьокласників. Це можуть бути тестові завдання, самостійні роботи, міні-лепбуки, листівки тощо. Саме ці роботи можуть допомогти

виявити слабкі місця в навчанні, у формуванні конкретних компетенцій, допоможуть визначитись, яка допомога потрібна дитині.

*Розділ VIII. «Мої досягнення».* В цьому розділі фіксуються досягнення дитини, які підтверджуються вкладеними в них документами заохочувального характеру (подяки, грамоти, дипломи, відзнаки тощо), якщо такі є.

При наповненні змістом портфоліо потрібно пам'ятати про два важливих чинники:

1. Вибір учителя і вибір учня.

2. Мета, з якою вибирається та чи інша робота – представлення успіху, прогресу в опануванні певними навичками, демонстрація процесу мислення тощо. Портфоліо має бути максимально орієнтованим на дитину. Коли дитині надається можливість вибирати свої роботи, вона починає розуміти критерії, за якими роботи будуть представляти і презентувати її, оцінюватися (Фото 1, 2).



**Фото 1-2. Виставка портфоліо учнів у класі (2019-2020)**



Фото 1-2. Виставка портфоліо учнів у класі (2019-2020)



Фото 3-4. Розділи портфоліо Альбіни С. (2019-2020)

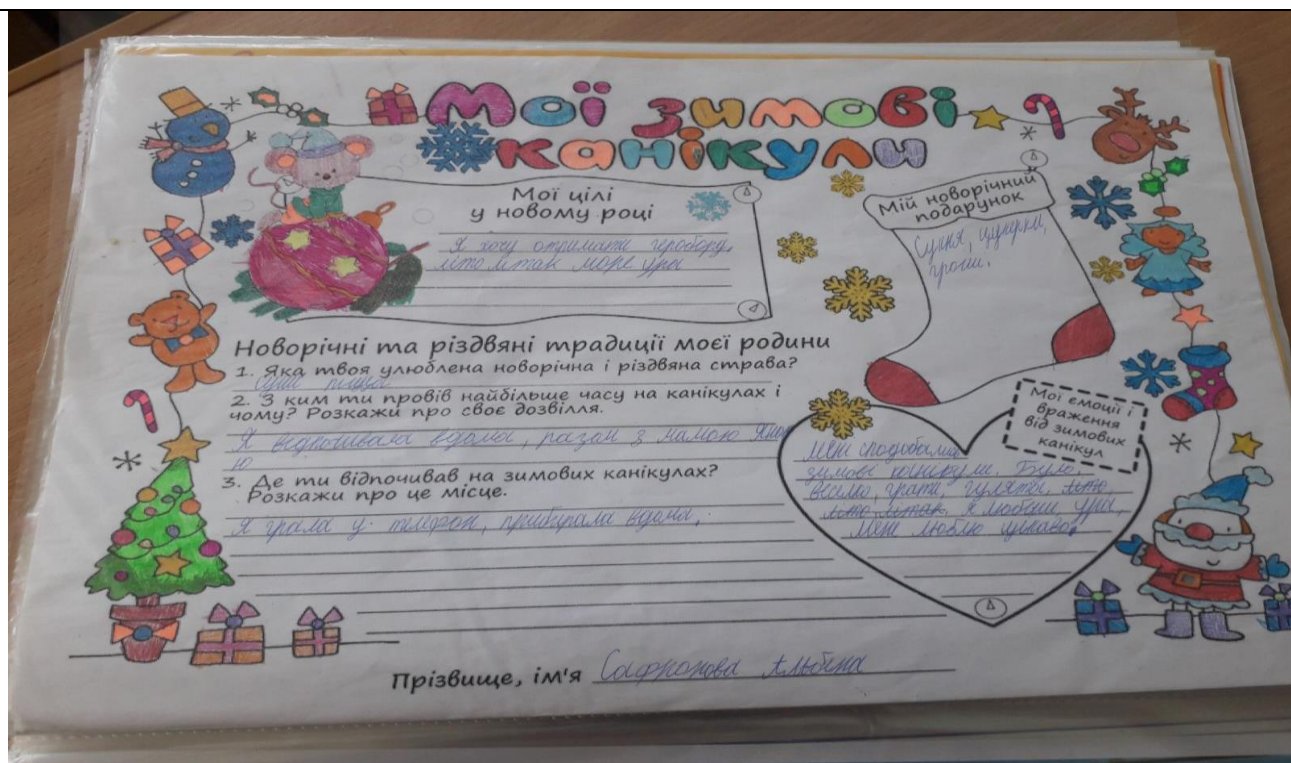


Фото 3-4. Розділи портфоліо Альбіни С. (2019-2020)

Можна переконатися, що портфоліо – це позитивний спосіб представлення успіхів оцінювання дитини, оскільки демонструє свідчення її досягнень, перемог, набутого досвіду на конкретний момент часу, у порівнянні з попереднім, вказує на динаміку розвитку дитини з ПС загалом і мовленнєвого зокрема.

Одним із важливих чинників для мовленнєвого розвитку і самоактуалізації дітей є забезпечення можливості здійснювати вибір у класі і, відповідно, приймати самостійні рішення, усвідомлюючи при цьому їхні наслідки. Такі можливості для вибору вчитель може легко знайти впродовж дня – це і вибір навчальних матеріалів, підходу до вирішення проблеми, місця за столом, де вони хочуть працювати та ін. Тому варто намагатися, щоб до роботи були залучені різною мірою всі учні з урахуванням їхньої підготовки, продумуванням стимулювання за прояв ініціативи, активної якісної участі у роботі, у наданні можливості для самоорганізації.

Приміщення готується таким чином, щоб учні мали змогу легко пересуватися під час роботи у малих мобільних групах.

*Дітей вчить те, що їх оточує»*

*М. Монтессорі*

До останнього часу вважала, що дітям потрібно давати дуже конкретну і чітку наочну інформацію, щоб не напружувати зір, не розпиляти їх увагу, але познайомившись з вимогами щодо створення осередків в класному приміщенні, разом з вихователем вирішили проекспериментувати. На уроках природознавства ми вивчали тему «Тварини». Наше завдання полягало в тому, щоб навчити учнів класифікувати тварин. На магнітній дошці розмістили класифікаційну таблицю, а біля неї – велику кількість картинок з підписами, на яких були зображені звірі, комахи, риби тощо. Колеги неоднозначно відреагували на цю інновацію, наголошуючи на тому, що дуже багато інформації, і діти не запам'ятають одразу стільки слів. Але наша ціль була у тому, щоб показати наскільки великий світ тварин, і він не обмежується лише назвою декількох особин. Діти уважно розглядали, читали назви (багато з них вони вже знали, деякі пригадали, розповідали, де і коли бачили), запам'ятовували нові назви, класифікували. Задавали багато питань, особливо про не дуже відомих тварин. Було запропоновано дітям самостійно обрати тварин, про яких вони нічого не знають і які привернули їхню увагу, знайти інформацію в інтернеті (прочитати, подивитись відео) і розповісти потім про цих тварин на уроці. На наступному тижні у нас відбувся надзвичайно цікавий урок. Кожен учень старанно підготувався: або намалював свого улюбленця, або роздрукував картинку, або приніс книжку. Кожен розповів цікаві факти про зовнішність, про життя, про те, що робить тварина, до якого класу належить, що їсть. Діти розповідали, використовуючи різні форми мовлення (жестове, частково усне), але всі однокласники їх зрозуміли і отримали корисну та цікаву інформацію, збагатили жестівник-словник та розширили кругозір. Так мої маленькі здобувачі освіти формували свої перші кроки в самостійному пошуку



потрібної інформації, проявили ініціативу, активність у пошуку інформації, вчилися мислити, аналізувати, працювати і навчатися свідомо. А головне – формували ключові компетентності. Як тут не згадати Ш. Амонашвілі, який маючи багаторічний досвід навчання учнів початкової школи стверджував: *«Готуючи план уроку на наступний день, подумайте про **о-о-он** того хлопчика з класу або про **ту** дівчинку, якій треба буде сказати щось, що змусить загорітися дитячі очі. Уже на уроці ставте запитання всьому класу, а відповідь шукайте в кожному з учнів. Вчительська робота-«штучна», адресна»* [17].

Саме компетентнісно орієнтований підхід до навчання закладено в основу концепції НУШ, який доповнюють: принципи дитиноцентризму та педагогіки партнерства, новий зміст освіти, а також сучасне освітнє середовище – безпечне, доступне та дружнє до дитини з ПС [18].

Зважаючи на представлене, осучаснений гуманістичний зміст освіти з предметом УЖМ, жестовою мовою як рівноправним засобом навчання поряд зі словесною – українською мовою, корекційно-розвитковими, інтерактивними вправами, завданнями, представленням індивідуального досвіду у портфоліо, створенням інноваційного освітнього середовища є складовими у формуванні основ толерантності, компетентнісно орієнтованого початкового навчання, мовного і мовленнєвого розвитку кожного учня з ПС з урахуванням потенційних можливостей і здібностей.

### **Список використаних джерел:**

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. 20.10.2016. Вилучено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

2. Навчання дітей із порушеннями слуху: навчально-методичний посібник. Литовченко С.В., Таранченко О. М., Кульбіда С. В., Федоренко О. Ф., Жук В. В., Литвинова В. В. Харків: Ранок «Кенгуру», 2019.

3. Кульбіда, С.В. (2007). Особистісно орієнтований підхід щодо використання жестової мови у змісті освіти осіб з порушеннями слуху. Педагогічна і психологічна науки в Україні: збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 т. Т. 3, 365-374.

4. Іванюшева, Н.В. (2019). Роль дитячої пізнавальної книжки для нечуючої дитини. Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості : Зб. тез

міжнародної науково-практ. конференції: (м. Харків, 11-12 січня 2019 р.). Харків: Східноукр. організація «Центр педагогічних досліджень», 2019. С. 17-19.

5. Українська жестова мова. С. Кульбіда. Енциклопедія освіти / АПН У; гол. ред. В.Г.Кремень. К.: Юрінком інтер, 2008. С.928-929.

6. Кульбіда С. В. (2016). Формування жестомовної комунікативної компетенції – від розуміння до застосування. *Особлива дитина: навчання і виховання*, 1/77, 15-29.

7. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 5. Основы дефектологии [Текст]. М: Педагогика, 1983.

8. Стан використання і вивчення жестової мови. Історія досліджень. Сучасні системи розвитку спеціальної освіти (українсько-канадський досвід. Матеріали міжнар.конференції. Київ-Едмонтон: Науковий світ, 2005

9. Біланова (2020). Вчитель жестової мови в освітньому процесі спеціального закладу для учнів з порушеннями слуху. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 18-21. <https://doi.org/10.36074/18.09.2020.v3.06>

10. Іванюшева Н.В. (2013). Особливості застосування двомовних програм як інструмент збереження мови лінгвістичної меншини: Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: *зб. наук. праць*. Вип. 4. Ч. 4. Кіровоград, Імекс-ЛТД, 25-33.

11. Романовська О.О. (2020). *Зі сторінок педагогічного щоденника*. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 28-31. <https://doi.org/10.36074/18.09.2020.v3.09>

12. Коломоєць, А. О. (2020). Досвід застосування української жестової мови як засобу навчання вчителями і вихователями навчально-реабілітаційного центру «Сузір'я ДОР». *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 41-45. <https://doi.org/10.36074/05.06.2020.v2.15>

13. Пометун О.І, Пироженко Л.В. (2004). Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник. Київ: Либідь.

14. Хмара слів. Вилучено з <https://sites.google.com/site/skolaznanna/hmara-sliv>

15. Науково-методичне забезпечення реалізації концепції Нової української школи та державного стандарту для дітей з особливими освітніми потребами: зб. статей обласного науково-методичного семінару 4 березня 2019 року / упоряд. Гудзенко Н.Г., Кульбіда С.В. Київ: Інтерсервіс, 2019.

16. Портфолію. Вилучено з <http://nmcio.ippo.kubg.edu.ua>

17. Амонашвили Ш.А. (2010). Гуманная педагогика. Вилучено з [elibrary.ru](http://elibrary.ru)

18. Кульбіда С.В. (2017). Компетентнісний підхід у підготовці сурдопедагогічних кадрів. Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів: зб. наук. праць за матеріалами I міжнародній інтернет-конференції, 26 жовтня 2017 р. Умань : ФОП, 2017. С. 122-124.

## **ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ СКЛАДОВОЇ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ**

**(із досвіду роботи КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР»)**

Одним із основних напрямків діяльності спеціального закладу для дітей з особливими освітніми потребами (Н 90 і Н 91) є надання комплексних реабілітаційних послуг дітям з порушеннями слуху (ПС) шляхом проведення системи корекційно-розвиткових занять (КРЗ), які передбачені інваріантною частиною Типових навчальних планів спеціального закладу для дітей означеної категорії і які реалізуються через розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання, розвиток слухового сприймання, формування вимови, ритміки, лікувальної фізкультури [1,2].

Метою проведення КРЗ є формування в учнів способів орієнтування, комунікативної діяльності, засвоєння навчального матеріалу, всебічний розвиток особистості, створення передумов для соціальної адаптації та інтеграції дітей. КРЗ спрямовані на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів означеної категорії. Основними завданнями корекційно-розвиткової роботи з дітьми, які мають ПС є:

- розвиток особистості (когнітивної, емоційно-вольової, ціннісно-мотиваційної і поведінкової сфер) та формування комунікативних навичок за допомогою словесної і жестової мов (шляхом впровадження білінгвального навчання);
- подолання вторинних порушень пізнавальної діяльності;
- удосконалення навичок спілкування на слухо-зоровій основі (використання збережених аналізаторів, розвиток слухового сприймання), сприймання та продукування усної форми мовлення;

- розширення понять про оточуюче середовище, поповнення запасу словесних та жестових одиниць;
- посилення слухового компоненту в умовах слухо-зоро-вібраційного сприймання мовлення;
- індивідуальна корекція порушень розвитку засобами лікувальних методик (медикаментозної, масажу, лікувальної фізкультури, фізіотерапії, психотерапії та ін.).

Основні напрями корекційно-розвиткової роботи: розвиток слухового сприймання (РСС), розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення (РСЗТСМ), формування вимови (ФВ); музично-ритмічні заняття; фонетична ритміка; психосоціальний розвиток, що забезпечується засобами словесної і жестової мов [3,4].

Спеціальні КРЗ мають особливе значення у системі навчально-реабілітаційного процесу закладу і передбачають індивідуально-групову форму проведення на основі диференційованого підходу. Для цього з 1 по 15 вересня кожного року *спеціалістами* реабілітаційного відділення (вчитель-дефектолог, інструктор слухового кабінету), вчитель слухової роботи (індивідуальної роботи з РСС, РСЗТСМ та ФВ), вчитель ритміки, вчитель лікувальної фізкультури) за участі працівників медичної, психологічної служби проводиться системна робота щодо:

- вивчення і урахуванням індивідуальної програми реабілітації дитини з інвалідністю;
- визначення рівня психологічного розвитку учнів, загального медичного стану;
- обґрунтування і розробки індивідуальної програми розвитку кожного учня;
- комплектування диференційованих груп для КРЗ відповідно до рівня розвитку їхніх пізнавальних процесів, індивідуальних психофізичних особливостей кожного вихованця.

Для занять з лікувальної фізкультури групи комплектуються з урахуванням захворювання дітей відповідно до рекомендацій лікарів. Це можуть бути групи за

напрямами: загальнооздоровчий, захворювання хребта, плоскостопість, дитячий церебральний параліч, кардіопорушення, порушення зору тощо.

При комплектуванні груп для занять з ритміки враховується рівень розвитку пізнавальних процесів, стан залишкової слухової функції, визначеної на основі аудіометричних даних учнів.

Групи для занять з РСС, РСЗТСМ комплектуються з урахуванням ступеню зниження слухової функції відповідно до аудіометричних даних учнів, їх мовленнєвого рівня розвитку, стану слухопротезування та (чи) протезування кохлеарним імплантатом (КІ).

КРЗ проводяться лише спеціалістами реабілітаційного відділення і регламентуються окремим розкладом, який складає заступник директора з навчально-виховної роботи за участю відповідних фахівців (Додаток 1). Першочергово складається розклад групових занять за напрямками (психокорекція, РСЗТСМ, РСС, ритміка, музично-ритмічні заняття, лікувальна фізкультура), потім додається розклад індивідуальних занять.

Форма проведення КРЗ (індивідуальна чи групова) зазначається у розкладі на кожного учня, який розміщується на інформаційному стенді «До уваги батьків» для ознайомлення батьками (опікунами) графіку занять їхньої дитини у реабілітаційному відділенні, знаходження часу бути присутніми на таких заняттях.

Залучення батьків до участі у освітньо-реабілітаційному процесі має надзвичайно велике значення. Воно сприяє як усвідомленню своєї обов'язкової ролі бути як учасниками процесу, а не пасивними спостерігачами, так і розумінню особливостей розвитку, спілкування своїх дітей [5,6], можливостей закріплення, характеру допомоги в домашніх умовах, спрямованих на розвиток умінь і навичок, сформованих фахівцями, застосування їх у різних життєвих ситуаціях.

Індивідуальні й групові КРЗ проводяться виключно після закінчення уроків і вимагають дотримання санітарно-гігієнічних вимог [7]. Зокрема, гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку та НРЦ закінчуються у 1-4 кл. до 18<sup>0ї</sup> год., а в 5-10 (12) кл. – до 19<sup>0ї</sup> год.

Тривалість групового заняття становить 35-40 хв., індивідуального 20-25 хв.

Групи з урахуванням однорідності порушень з наповнюваністю 2-6 осіб комплектуються відповідним спеціалістом з урахуванням рекомендацій психолого-педагогічного консилиуму школи. Приклад розкладу корекційно-розвиткових занять для учнів 1<sup>го</sup> кл. для учнів (Н 90) нами представлено у Додатку 1.

До обов'язкових КРЗ, які передбачені у навчальному плані, можуть додаватись інші заняття за різними напрямками реабілітаційної роботи, а саме:

- факультативи з професійної та соціально-побутової реабілітації;
- навчально-тренувальні заняття з фізкультурно-спортивної реабілітації;
- лікувальні та профілактичні процедури (лікувальний масаж, тощо).

Впродовж навчального року за результатами здійснюваної корекційно-розвиткової реабілітаційної роботи, відповідно до узагальнених результатів, системних психолого-педагогічних спостережень, медичних обстежень систематично вносяться відповідні корективи в систему комплексної реабілітаційної роботи, а саме до індивідуальних програм розвитку дитини, що забезпечує безперервність у створенні оптимальних здоров'язберігаючих умов для реабілітації дітей з ООП.

Організації роботи з РСЗТСМ, РСС та ФВ у спеціальних закладах для дітей з ПС (Н 90 і Н 91) відводиться основна увага. Адже головний зміст роботи з розвитку слухового сприймання нечуючих учнів полягає у навчанні їх сприйняттю усного мовлення на слухо-зоровій основі, яке здійснюється за умови широкого використання звукопідсилювальної апаратури, індивідуальних слухових апаратів (СА) впродовж всього освітньо-виховного процесу в закладі, зокрема – робочого тижня на індивідуальних (в 1-5 кл.), індивідуально-групових (в 6-10(12) кл.) заняттях відповідно до складеного розкладу (Додаток 2). Години, відведені на індивідуальні заняття в конкретному класі можуть поділятися між вчителем слухової роботи (вчителем індивідуальної роботи з РСЗТСМ, РССМ та ФВ) та вчителем, який викладає українську мову в цьому ж класі.

Час, відведений на ці заняття розподіляються наступним чином:

- в 1 кл. протягом першого семестру всі години відводяться на формування вимовних навичок; починаючи з другого семестру проводяться індивідуальні заняття з РСЗТСМ, РСС та індивідуальні заняття ФВ (кількість занять визначається згідно з розкладом КРЗ класу);

- у 2–5 кл. індивідуальні заняття проводяться за розкладом КРЗ, при цьому заняття діляться пополам: перша половина – РСЗТСМ, РССМ, друга – ФВ.

Індивідуальні заняття з ФВ рекомендується проводити зазвичай з одним учнем. На таких заняттях вчитель працює над голосоутворенням дитини, звуками мовлення, над словом і фразою, учить відтворювати слова в нормальному темпі з дотриманням словесного наголосу і норм орфоєпії. Основний час індивідуальних занять відводиться для найскладнішої роботи – роботи над звуковимовою.

Розклад індивідуальних занять з РСЗТСМ, РССМ і ФВ складає вчитель, який веде ці заняття і погоджує його із заступником директора з навчально-виховної роботи таким чином, щоб у 1-4 кл. всі індивідуальні заняття з РСЗТСМ, РССМ і ФВ закінчувались до 18 год., а в 6-10(12) кл. індивідуально-групові заняття – до 19 год. (Додаток 1,2).

Кількість індивідуальних занять з РСЗТСМ, РССМ та ФВ, їхня тривалість розраховується за формулою:

	Кількість годин за навчальним планом на клас – 14 год.	
	Кількість учнів в класі – 8 осіб.	
	$14 \text{ год.} * 60 \text{ хв.} = 840 \text{ хв.}$	

840 хв.: 8 учнів = 105 хв. відводиться на одного учня на тиждень, які доцільно розподілити наступним чином: три заняття – по 35 хв. з урахуванням часу в межах до 10 хв., необхідного для того, щоб взяти дитину, яка знаходиться в групі, і привести її на заняття (Додаток 1, Додаток 2).

З 1 по 15 вересня кожного року вчителем слухової роботи на чолі з вчителем-дефектологом (інструктором) слухового кабінету проводиться обстеження вимови учнів, яке фіксується у профільних протоколах звуковимови кожного учня. Відповідно до програми і профільного протоколу звуковимови вчитель, котрий

веде індивідуальні заняття з РСЗТСМ, РССМ та ФВ, складає календарний план роботи на I семестр для кожного учня окремо, що є складовою індивідуальної програми розвитку кожного учня.

В плані роботи доцільно передбачити:

- загальну кількість занять на кожного учня та кількість занять з кожним учнем;
- визначити обсяг мовленнєвого матеріалу по кожному розділу програми в цілому на клас;
- запланувати зміст роботи з кожним учнем, вказати строки виконання.

**Табл. 1. Рекомендована схема календарного планування на I семестр**

№ з/п	Зміст матеріалу	Строки виконання	Дидактичний матеріал та види робіт	Відмітка про виконання

Крім того, відповідно до профільних протоколів звуковимови учнів класу складається графік проведення фонетичних зарядок, в якому передбачається контрольний звук на тиждень для його відпрацювання в освітньо-виховному процесі протягом кожного дня.

Планування мовленнєвого матеріалу на кожного учня здійснюється з огляду на загальне планування цієї роботи на клас. В індивідуальному плані відмічається кількість фраз, словосполучень і слів, які будуть пропонуватися учневі протягом семестру, вказуються строки виконання.

**Табл. 2. Рекомендована схема індивідуального плану на семестр**

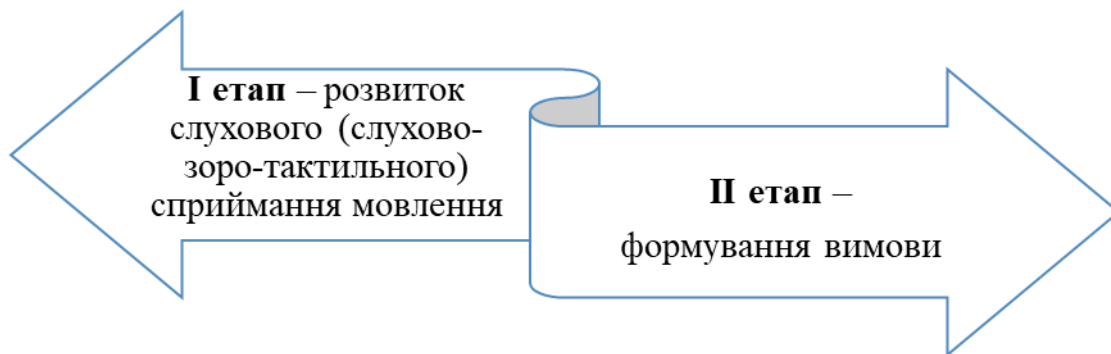
Прізвище, ім'я учня	Кількість фраз, слів	Зміст матеріалу	Строки виконання	Примітка

Обов'язковим для вчителя, який веде заняття з розвитку СЗТСМ, РССМ, ФВ є складання планів занять із вказанням того навчального матеріалу, який буде використаний на цьому занятті – щоденне планування (фонетичний щоденник). Фонетичний щоденник ведеться на кожного учня і має свою структуру, а саме:



дата заняття, тема, мета; зміст роботи з вказанням мовленнєвого матеріалу; види роботи; результати роботи.

Індивідуальні заняття з РСЗТСМ, РССМ та ФВ у 2-5 кл. проводяться з кожним учнем індивідуально і поділяються на два етапи (Рис. 1):



У 6-10 (12) кл. проводяться як індивідуальні (формування вимови) так і групові заняття (РСС, РСЗТСМ).

На кінець навчального року здійснюється моніторинг, перевірка виразності вимови, фразового мовлення учнів, оформлення слухомовленнєвої карти та звіти щодо динаміки звуковимови кожного учня.

Важливою у закладі є організація роботи вчителя-дефектолога, інструктора *слухового кабінету*. Основні завдання слухової роботи в закладі освіти для дітей (Н 90) полягають в максимальному розвитку у них залишкового слуху, у створенні нової слухо-зорової основи для сприймання ними усного мовлення за допомогою СА, формування у них виразної вимови, наближеної до природного звучання мови чуючих людей, в уточненні, збагаченні їхньої уяви про світ немовних звуків.

Основні завдання слухової роботи в закладі для дітей (Н 91) полягають в розвитку в учнів здатності ефективно користуватися залишковим слухом в процесі мовленнєвого спілкування, у формуванні їхньої вимови, нормалізації тембру голосу, інтонації і ритміки мовлення, в розвитку здатності орієнтуватися у світі немовних звуків.

Центром спеціально організованої корекційної роботи з РСС, розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання немовленнєвих звуків, мовлення та

формування вимови учнів з ПС є *слуховий кабінет*. Це спеціально облаштоване приміщення, у якому проводяться групові заняття, вивчення слухової функції (оцінюється її стан, можливості, прослідковується динаміка її розвитку протягом усіх років навчання), надається консультативно-методична і практична допомога педагогічним працівникам та батькам означеної категорії дітей з ПС.

Роботу у *слуховому кабінеті* здійснює вчитель-дефектолог слухового кабінету у спеціальних закладах освіти, де навчаються діти (Н 90), інструктор слухового кабінету у спеціальних закладах освіти, де навчаються (Н 91), посади яких передбачені у штатних розписах цих закладів відповідно до Типових штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [8].

На посаду вчителя-дефектолога, інструктора *слухового кабінету* призначаються спеціалісти, які мають вищу дефектологічну освіту за фахом «Сурдопедагог», володіють методикою роботи з РСЗТСМ, РСС, ФВ, обстеження слухової функції.

Тижневе навантаження цих фахівців визначається Інструкцією про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти [9] і становить 18 год.

Розподіл робочого часу вчителя-дефектолога *слухового кабінету* здійснюється з урахуванням типологічних та індивідуальних особливостей учнів, стану їхньої слухової функції та передбачає такі види роботи:

- спеціальні навчальні групові заняття з учнями 1-4 кл., а також з учнями 5-10(12) кл. – орієнтовно 8 год. на тиждень;
- індивідуальна робота з вивчення стану і динаміки порушеної слухової функції, виявлення резерву її розвитку, підбір і уточнення режиму слухової апаратури (індивідуального та колективного користування), виявлення стану мовленнєвої функції кожного учня – орієнтовно 4-6 год. на тиждень;

– методична і консультативна робота з РСС, РСЗТСМ та ФВ на індивідуальних заняттях та уроках і заняттях під час усього освітньо-виховного процесу – орієнтовно 3 – 4 год. на тиждень.

Необхідно також зупинитися і на характерних особливостях проведення групових занять. З метою уникнення перевантаження учнів, з урахуванням гранично допустимого навантаження на одного учня протягом тижня, обумовленого навчальним планом, рекомендовано проводити заняття в *слуховому кабінеті* з учнями 1 – 4 кл. в груповій формі і виключно після уроків. Диференційовані групи для занять комплектуються з урахуванням ступеню зниження слухової функції, відповідно до аудіометричних даних учнів, мовленнєвого рівня розвитку (допустиме комплектування міжкласних груп). Змістом таких занять є формування ритміко-інтонаційної складової мови, уточнення і збагачення уявлення дітей з ПС про світ немовних звуків, навчання сприймання на слух музики, різноманітних дитячих пісень, віршів тощо.

Основним засобом сприймання мовленнєвого матеріалу на заняттях є слухове сприймання мовлення. Фрази організаційного характеру, добре знайомий мовленнєвий матеріал доцільно пропонувати учням сприймати лише на слух. Спочатку учні знайомляться з немовними звуками кардинально протилежними за характером звучання, потім відносно близькими, вчать визначати на слух тривалість звучання, напрямок джерела звуку, розрізняють гучну і тиху музику, швидкий та повільний темпи.

Починаючи з 1 кл. діти з ПС вчать розрізняти ритми, відтворювати їх з допомогою рухів, голосом, знайомляться із звучанням різних інструментів та голосів.

Невід’ємною частиною кожного заняття є навчання вимови, робота над словесним та логічним наголосом, злитним відтворенням слів і словосполучень, над темпом мовлення. Корекція вимови учнів на основі

слухо-зорового наслідування взірця, наданого вчителем, здійснюється протягом всього заняття.

Хочемо звернути увагу, що окремою метою цих занять може бути вивчення державного гімну нечуючими учнями в:

- 1 кл. – слухання гімну, формування навичок поведінки під час його звучання,
- 2 кл. – читання адаптованого тексту,
- 3 кл. – виразне читання друкованого пронотованого тексту,
- в 4-5 кл. – вивчення гімну напам'ять, його виконання шляхом мелодекламування [10].

Зважаючи на те, що змістом групових занять є досить важливі напрямки корекційної роботи, серед яких і ритмічно-інтонаційна структура мовлення, сприйняття на слух різних пісень, розрізнення ритмів, їх відтворення за допомогою рухів голосом з одночасним супроводом ЖМ, доцільно, особливо в 5 – 10(12) кл., проводити у *слуховому кабінеті* заняття з мелодекламування шляхом групової форми.

За результатами такої роботи може створюватись шкільний «хор».

Індивідуальні заняття з мелодекламування з учнями 1-10 (12) кл. рекомендується проводити також вчителям індивідуальної роботи з РСС, РСЗТСМ та ФВ.

Необхідним компонентом у наданні якісних освітньо-реабілітаційних послуг у закладі є організація обстеження слуху і перевірка вимови учнів. Обстеження слуху і перевірка вимови в учнів з ПС здійснюється систематично протягом всього навчального року вчителем-дефектологом, інструктором *слухового кабінету* спільно з вчителем класу і вчителем індивідуальної роботи з РСЗТСМ, РССМ та ФВ. На обстеження слуху учнів виділяється 3 год. на тиждень, на перевірку вимови – 2 год. Щорічно обстежується слух в учнів 1, 4, 9, 12 кл. для дітей (Н 90), учнів 1, 4, 5, 9 кл. для дітей (Н 91), а також всіх учнів, які вступили до закладу. На обстеження слуху на кожну дитину відводиться 0,5 год. Перевірка вимови проводиться в

кінці кожного семестру (а в перших класах ще й на початку навчального року). Відомості щодо обстеження слуху (аудиограми і перевірка слуху на мовлення) та вимови зберігаються в особовій справі учня.

Учитель-дефектолог, інструктор *слухового кабінету* надає допомогу вчителям, вихователям у визначенні матеріалу для мовних виступів дітей на загальношкільних святах (сюди входить все, що діти говорять під час заходу – вірші, репліки, рапорти тощо), беруть участь у всіх репетиціях. Якщо за результатами проведення індивідуальних, групових занять з мелодекламування в закладі створюється «хор» із числа учнів, що мають певні залишки слуху, керівником цього «хору», як правило, призначається вчитель-дефектолог чи інструктор *слухового кабінету*. На надання допомоги педагогам у визначенні матеріалу для мовних виступів дітей та керівництво «хором» відводиться (орієнтовно) 1 год. в тиждень.

Звертаємо увагу і на методичне керівництво слуховою роботою. В обов'язки вчителя-дефектолога, інструктора *слухового кабінету* входить і такий вид діяльності, як надання методичної допомоги вчителям, вихователям з питань правильної організації і проведення роботи з РСС, РСЗТСМ та ФВ, забезпечення корекційної спрямованості уроку (заняття).

Практична методична допомога здійснюється шляхом відвідування уроків й індивідуальних занять з РСЗТСМ, РССМ та ФВ, позакласних заходів та режимних моментів, а також проведення консультацій з питань методики роботи з РСС, РСЗТСМ і ФВ, впровадження форм, методів і прийомів роботи, що забезпечують корекційну спрямованість уроків (занять). На цю роботу відводиться близько 6<sup>-и</sup> год. на тиждень.

Відвідування уроків (занять) здійснюється регулярно (4 р. на тиждень) протягом всього навчального року. Завдання відвідування уроків та занять полягає в тому, щоб проаналізувати, наскільки правильно використовує педагог на занятті слухове та слухо-зорове сприймання, як він чує та виправляє вимовні помилки дітей, чи вірно здійснює відбір мовленнєвого матеріалу, як поєднує роботу з РСС, з ФВ.

Під час відвідування індивідуальних занять з РСЗТСМ, РССМ та ФВ, які складаються із двох частин (розвиток слуху та формування вимови) варто проаналізувати кожен із них.

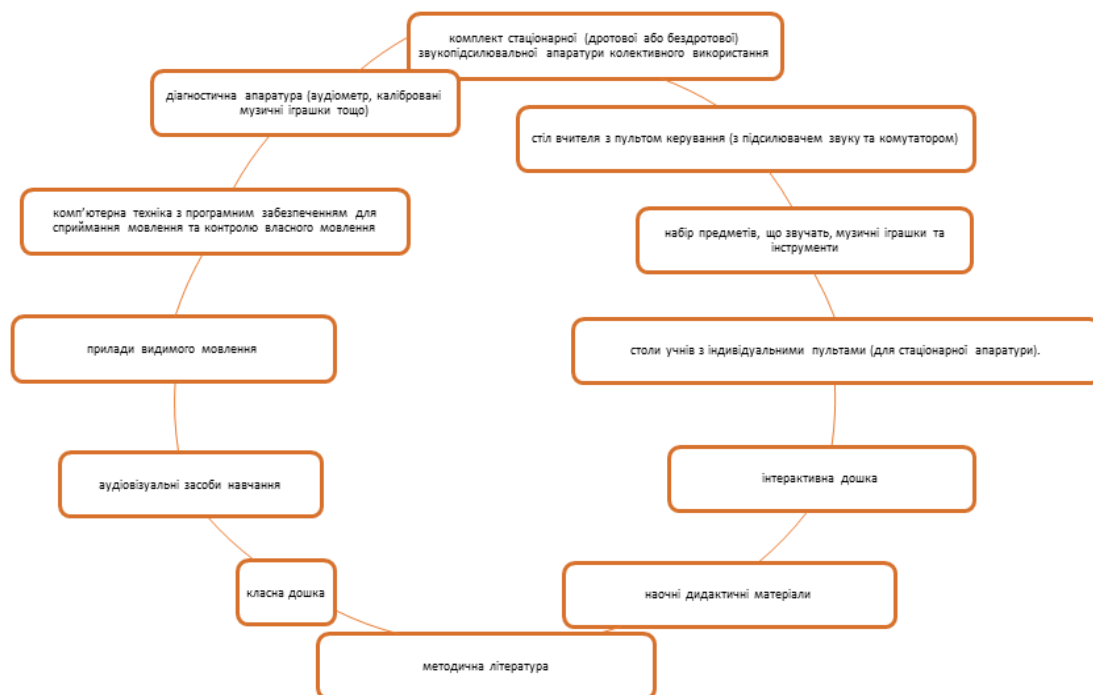
Консультації для вчителів, вихователів з питань розвитку та використання залишкового слуху, навчання вимові, плануванню здійснюються протягом всього навчального року [11,12]. Тематика проведених консультацій фіксується вчителем-дефектологом, інструктором *слухового кабінету* в окремому журналі.

Обов'язковим для вчителя-дефектолога, інструктора *слухового кабінету* є складання планів роботи на семестр по класах. *Першим розділом* є планування колективної роботи з групами учнів. В них відмічається загальна кількість занять на клас, визначається обсяг програмових вимог, дидактичний матеріал, який використовується на заняттях, види робіт, вказується мовленнєвий матеріал, який буде сприйматись учнями лише на слух. *Другий розділ* плану – надання методичної допомоги педагогам з питань методики слухової роботи та роботи з ФВ. В цьому розділі доцільно вказати конкретні дати відвідування уроків (занять) у класах.

Вимоги до щоденного плану роботи вчителя-дефектолога, інструктора *слухового кабінету* аналогічні вимогам до планування предметів.

Вчитель-дефектолог, інструктор *слухового кабінету* веде журнал відвідування уроків (занять), в якому відмічається дата, клас, кількість учнів, прізвище педагога, тема та хід уроку чи заняття, вказується пропозиції щодо вдосконалення роботи з використання слухового сприймання і ФВ. *Слуховий кабінет* має розташовуватися у просторому, віддаленому від шуму приміщенні, стіни і стеля якого вкриті звукоізоляційними та звукопоглинаючими матеріалами. Приміщення має бути обладнане індукційною петлею для використання СА.

Обладнання *слухового кабінету* (Рис. 2.) вміщує сучасні різноманітні комплекти технічно оснащеного обладнання, меблеве устаткування, методичне та наочно-дидактичного обладнання.



**Рис. 2. Обладнання слухового кабінету**

Таким чином, забезпечення ефективності корекційної роботи з РСС, РСЗТСМ, ФВ, як основи, так і усіх КРЗ загалом, досягається шляхом дотримання слухо-мовленнєвого режиму, спільних зусиль в першу чергу фахівців, так і усіх без винятку педагогічних працівників, батьків учнів (вихованців). Такий комплексний підхід у наданні якісних освітньо-реабілітаційних послуг фахівцями створює систему послідовної роботи і забезпечує умови для якнайповнішого використання залишків слуху учнями з ПС у навчальній і позакласній діяльності, сприяє їхній соціальній адаптації та подальшій інтеграції в суспільство.

### Додаток 1

ПОГОДЖЕНО  
Голова ПК КЗО «КСШ «Сузір'я» ДОР»

ЗАТВЕРДЖУЮ  
Директор КЗО «КСШ «Сузір'я» ДОР»

### Розклад

корекційно-розвиткових занять з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови з учнями 4-Б, 3, 4-В класів  
КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР»  
на I семестр 2020-2021 н.р.

День тижня	Час заняття	Тривалість заняття і перерви	Клас	Прізвище, ім'я учня
------------	-------------	------------------------------	------	---------------------

<b>Понеділок</b>	12.20-12.56	36	4-Б
	12.56-13.32	36	4-Б
	13.55-14.25	30	4-В
	14.25-15.02	37	3
	15.02-15.32	30	4-В
	15.32-16.02	30	3-В
	16.10-16.40	30	3-В
<b>Вівторок</b>	13.10-13.40	30	4-В
	13.55-14.31	36	4-Б
	14.31-15.08	37	3
	15.08-15.38	30	4-В
	15.38-16.08	30	4-В
	16.15-16.53	38	3
	16.53-17.29	36	4-Б
17.30-18.00	30	4-В	
<b>Середа</b>	13.10-13.40	30	4-В
	13.55-14.31	36	4-Б
	14.31-15.08	37	3
	15.08-15.44	36	4-Б
	15.44-16.14	30	4-В
	16.15-16.53	38	3
<b>Четвер</b>	12.20-12.56	36	4-Б
	12.56-13.26	30	4-В
	13.55-14.31	36	4-Б
	14.31-15.01	30	4-В
	15.01-15.38	37	3
	15.38-16.16	38	3
	16.16-16.46	30	4-В
	16.46-17.16	30	4-В
<b>П'ятниця</b>	12.20-12.56	36	4-Б
	12.56-13.32	36	4-Б
	13.50-14.28	38	3
	14.30-15.00	30	4-В
	15.00-15.30	30	4-В

**Примітка:**

**3 клас:** 5 год. \* 60 хв. = 300 хв.

2 учня : 4 заняття \* 38 хв.

4 заняття \* 37 хв.

**4-В клас:** 8 год. \* 60 хвилин = 480 хвилин,

4 учні – 16 занять \* 30 хв.

**4-Б клас:** 6 год. \* 60 хвилин = 360 хвилин,

2 учні – 10 занять \* 36 хв.

**Примітка:** ½ РСЗТСМ та ½ ФВ.

**Склала:**

вчитель

П.І.Б.

**Погоджено**

Заступник директора з навчально-виховної роботи:

П.І.Б.



ПОГОДЖЕНО  
Голова ПК КЗО «КСШ «Сузір'я» ДОР»

ЗАТВЕРДЖУЮ  
Директор КЗО «КСШ «Сузір'я» ДОР»

## РОЗКЛАД

індивідуальних та групових занять  
з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання усного мовлення та формування вимови  
з учнями 6 - Б і 10 класів  
КЗО «Криворізька спеціальна школа «Сузір'я» ДОР»  
на I семестр 2020-2021 навчального року

Дні тижня	Клас	Час заняття	Тривалість заняття та перерви	Прізвище, ім'я учня	Примітка
Понеділок	6-Б	12.40-13.15	35'		Інд. заняття
		13.15-13.50	35'		Інд. заняття
		16.30-17.05	35'		Інд. заняття
		17.05-17.40	35'		Інд. заняття
	10	14.45-15.15	30'		Групове заняття /група №1/
	10	15.15-15.45	30'		Групове заняття /група №2/
	10	15.45-16.15	30'		Групове заняття /група №3/
Вівторок	6-Б	14.45-15.30	45'		Групове заняття /група №1/
	6-Б	17.00-17.35	35'		Інд. заняття
	10	15.30-16.00	30'		Групове заняття /група №3/
	10	16.30-17.00	30'		Групове заняття /група №2/
Середа	6-Б	15.15-16.20	35'		Інд. заняття
	6-Б	16.30-17.15	45'		Групове заняття /група №2/
	10	14.45-15.15	30'		Групове заняття /група №1/

**Примітка:** на 6-Б класі всього 5 годин – 11 учнів  
 $5 \text{ годин} \times 60' = 300'$

Групове заняття : 1 заняття - 45' ;

I і II групи = 2 заняття  $\times 45' = 90'$

Індивідуальні заняття : 1 заняття - 35' ;

6 учнів  $\times 35' = 210'$

На 10 класі всього 3 години – 11 учнів

$3 \text{ години} \times 60' = 180'$

Групові заняття : 6 занять - 30' ;

I, II, III групи = 2 заняття  $\times 30' = 180'$

Розклад склала вчителька \_\_\_\_\_

ПОГОДЖЕНО

Заступник директора з навчально-виховної роботи  
«КЗО КСШ «Сузір'я» ДОР» \_\_\_\_\_

**Список використаних джерел:**

1. Коломоєць А.О., Луценко Л.М. (2020). Деякі аспекти здійснення комплексної реабілітації осіб з порушеннями слуху в умовах спеціального закладу освіти. *Збірник наукових праць ЛЮГОΣ*, 24-28. <https://doi.org/10.36074/18.09.2020.v3.08>
2. Типові навчальні плани для дітей з порушеннями слуху. Вилучено з <https://www.pedrada.com.ua>
3. Кульбіда С. В. (2018). Засади двомовного навчання – в контексті реалізації положень конвенції про права нечуючих осіб. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Інклюзивне навчання в Новій українській школі” (26-27 березня 2018 р., м. Тереховля): у 2 ч. упорядн.: Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. Київ: Інтерсервіс, 2018. С. 49-52.
4. Луценко, Л.М., Ткаченко К. О. (2011). Білінгвальні засади сучасної освіти нечуючих. Вилучено з <https://lib.iitta.gov.ua/715302>
5. Кульбіда С.В. (2007). Місце жестової мови у спеціальній школі для осіб з порушеннями слуху. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Науково-методичний збірник, 9, 82-84. Київ: ПП: Актуальна освіта.
6. Кульбіда С.В. (2006). Аналіз спілкування глухих і чуючих дітей (на основі зарубіжних досліджень). Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: науково-методичний збірник. Вип. 8. Т.1. Запоріжжя, 2006. С.112-116.
7. Про затвердження державних санітарних норм і правил. Наказ МОЗ України від 20.02.2013р. № 144.
8. Про затвердження штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. Наказ МОН України від 05.12.2008р. № 1105 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 р. № 69).
9. Інструкція про порядок обчислення заробітної плати працівників освіти. Наказ МОН України від 15.04.1993р. № 102 (зі змінами).
10. П'ятничко С. (2017). Організація та зміст індивідуальних та групових корекційно-розвиткових занять з ритміки в класах для дітей з порушеннями слуху. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: Матеріали міжнар. науково-практичної конференції “Інклюзивне навчання в Новій українській школі” (26-27 березня 2018 р., м. Тереховля): у 2 ч. упорядн. : Лапін А.В., Сурмай Л.О., Щуцька О.І. Київ: Інтерсервіс, 2018. С. 187.
11. Байкіна Н., Кульбіда С.В. (2014). Мовне забезпечення корекційного процесу на навчально-трен. заняттях із глухими підлітками. Індивідуальні методики адаптивної фізичної культури для осіб із сенсорними порушеннями: навчальний посібник. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014.
12. Навчання дітей із порушеннями слуху: навчально-методичний посібник. Литовченко С.В., Таранченко О. М., Кульбіда С. В., Федоренко О. Ф., Жук В. В., Литвинова В. В. К.: Ранок «Кенгуру», 2019.

Навчальне видання

*КУЛЬБІДА Світлана Вікторівна*  
*ЛИТОВЧЕНКО Світлана Вікторівна*  
*ЖУК Валентина Володимирівна*  
*ЛИТВИНОВА Віра Володимирівна*

Навчально-методичний посібник  
«УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ:  
НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК»

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України